

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

Тернопільська В. І.

**СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНА
КУЛЬТУРА ТА ЇЇ ВИХОВАННЯ У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Житомир 2008

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет
імені Івана Франка**

ТЕРНОПІЛЬСЬКА В. І.

**СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА
ТА ЇЇ ВИХОВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Навчально-методичний посібник

**Видавництво ЖДУ ім. І. Франка
Житомир-2009**

Схвалено і рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка, протокол № 11 від 22 травня 2008 року.

Рецензенти:

Алексеевко Т. Ф. – кандидат педагогічних наук, доцент;
Молодиченко Н. А. – кандидат педагогічних наук, доцент;
Максимова О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент.

Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура та її виховання у молодших школярів: Навчально-методичний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 144 с.

У навчально-методичному посібнику розкрито сутність поняття “соціально-комунікативна культура” та особливості її формування у молодшому шкільному віці. Окреслено орієнтовні напрями роботи з виховання соціально-комунікативної культури учнів початкової школи, запропоновано форми і методи, що забезпечують ефективність цього процесу.

Адресується вчителям початкових класів, викладачам та студентам педагогічних спеціальностей ВНЗ та педколеджів.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Теоретичні аспекти формування соціально-комунікативної культури молодших школярів.....	6
Конспекти занять з виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів.....	22
Заняття 1. Я – неповторна людина.....	22
Заняття 2. Мій характер.....	24
Заняття 3. Мої емоції і почуття.....	26
Заняття 4. Мій настрій.....	29
Заняття 5. Я і спілкування у моєму житті.....	30
Заняття 6: Учуся розуміти людей.....	32
Заняття 7. Учуся взаємодіяти	34
Заняття 8. Учуся наполягати на своєму.....	36
Заняття 9. Коли на мене чинять тиск.....	38
Заняття 10. Дружба.....	40
Виховні години	43
Діагностичний інструментарій для визначення рівнів сформованості соціально-комунікативної культури учнів	55
Корекційна програма подолання відхилень у поведінці молодших школярів.....	74
Діагностика і корекція асоціальної поведінки	75
Виявлення і корекція нечесної поведінки	89
Подолання замкнутості	83
Допомога невпевненим учням	87
Виявлення і методи зменшення екстернальності у дітей	92
Вимірювання і засоби посилення естетичної чутливості у дітей..	97
Психофізіологічні основи дій молодших школярів.....	102
Тренінг для покращення дитячо-батьківської взаємодії	112
Додатки	128
Список рекомендованої літератури	140

ВСТУП

В умовах трансформації українського суспільства здійснюються пошуки форм і сфер самореалізації сутнісних сил особистості. З огляду на це, навчально-виховні заклади мають бути зорієнтовані на розвиток у вихованців усвідомлення своїх здібностей і потреб, стійких морально-духовних цінностей, соціально-комунікативної культури, що дають можливість вести здорове, продуктивне і наповнене самоздійсненням життя. Особливу увагу, у зв'язку з цим, потрібно звернути на подолання суперечностей між реальним життям вихованця, з його різноманітними інтересами, потребами, цінностями, відносинами й тією моделлю, яку пропонує сучасна школа з «чисто» зунівською орієнтацією, в результаті чого відбувається збагачення інформацією і збіднення духовного світу школяра. Педагоги покликані навчити вихованця бути конкурентоздатним у суспільстві з ринковою економікою, вміти планувати стратегію власного життя, орієнтуватися у системі найрізноманітніших суперечливих культурних цінностей, визначати свою соціально-моральну позицію, впливати на оточуючий світ і максимально широко реалізувати природний потенціал щодо власного соціально-комунікативного зростання.

Саме молодший шкільний вік розглядається вченими як унікальний період соціального, комунікативного розвитку людини, який містить у собі великі потенційні можливості різностороннього розвитку особистості. На цьому віковому етапі формується цілий комплекс індивідуальних особливостей, що в подальшому визначає можливість багатьох видів активності. Молодший шкільний вік є найсприятливішим для засвоєння соціальних норм і правил поведінки, формування позитивних якостей особистості.

До основних шляхів активізації особистісного розвитку вихованців можна віднести: переконання їх у значущості знань про морально-комунікативні якості та усвідомлення того, що оволодіння ними допоможе у досягненні поставленої мети; створення вихователем позитивного емоційного настрою у ставленні до об'єкта пізнання, створення ситуацій, які спонукали б молодших школярів до проявів позитивних якостей особистості (доброти, справедливості, відповідальності, ввічливості, гуманності, чесності, співпереживання, комунікабельності, взаємоповаги у відносинах тощо), активізація особистісного розвитку за допомогою включення в певні види діяльності. Формування зазначених якостей потребує використання активних форм і методів у виховному процесі школи, упровадження нових технологій, навчальних курсів.

Соціально-комунікативна культура виявляється у знанні вихованцем власних комунікативних здібностей, які пов'язані із взаємопізнанням людей у комунікативних процесах і спільній діяльності; мірі засвоєння ним системи знань, символів, правил, вербальних та невербальних засобів і способів взаємодії з іншими людьми; розвитку соціального інтелекту; розумінні

соціальних норм та усвідомлення доцільності їх дотримання; становленні власної соціальної позиції. Але, на жаль, школярам не завжди відомі знання про людину, самих себе, вміння конструктивної взаємодії з оточуючими, рефлексії. Прагнення навчитися гармонійного спілкування, пізнаючи себе та інших, знайшло своє адекватне втілення у факультативних заняттях.

Проведення занять передбачає оволодіння школярами комунікативною системою знань, умінь і навичок, механізмами взаєморозуміння і взаємопізнання (ідентифікації, емпатії, рефлексії), набутті соціального досвіду.

Заняття мають сприяти:

- ✓ опануванню молодшими школярами навичками самоаналізу і саморозуміння, розумінню інших людей;
- ✓ формуванню власної думки;
- ✓ засвоєнню знань і умінь конструктивного спілкування і взаємодії;
- ✓ оволодінню навичками саморегуляції емоційного стану, настрою.

Кожне заняття складається з трьох частин:

- 1) теоретичного матеріалу;
- 2) низки практичних вправ, ігор, тестів під час виконання яких школярі оволодівають необхідними вміннями, розширюють межі свого Я і практично використовують отримані теоретичні знання;
- 3) обговорення цих вправ.

Школярі повинні вміти:

- ✓ використовувати навички конструктивного спілкування і взаємодії на практиці;
- ✓ здійснювати самоаналіз поведінки, слабких та сильних рис характеру;
- ✓ розуміти почуття і мотиви поведінки оточуючих, уміти знаходити вихід з різних життєвих ситуацій;
- ✓ розпізнавати емоції, регулювати емоційний стан, настрій.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Особливості соціально-комунікативного розвитку особистості значною мірою зумовлюються її життєвим досвідом, рівнем самосвідомості та специфікою вікового розвитку на основі стійкої системи ціннісних орієнтацій. Слід зазначити, що соціально-комунікативна культура особистості формується на всіх етапах її онтогенезу, під впливом соціальної дійсності, явищ особистісної взаємодії, до чого в неї формується певне ставлення. На кожному віковому етапі є провідні ставлення.

Молодший шкільний вік розглядається вченими як унікальний період соціального, комунікативного розвитку людини, який містить у собі великі потенційні можливості різностороннього розвитку особистості. На цьому віковому етапі формується цілий комплекс індивідуальних особливостей, що в подальшому визначає можливість багатьох видів активності особистості, закладаються основи соціально-комунікативної культури.

Ефективність виховання соціально-комунікативної культури зумовлюється особливостями цього вікового періоду. Зокрема молодший шкільний вік є сенситивним для засвоєння соціальних норм, морального розвитку, становлення адекватної самооцінки, розвитку навичок спілкування з ровесниками, встановлення дружніх контактів. Слід також зазначити, що з приходом дитини до школи навчальне спілкування стає домінуючим типом міжособистісної взаємодії. Визначальним стає пізнання через комунікативну діяльність, спрямоване на здобуття знань і засвоєння вмінь для забезпечення взаєморозуміння, розв'язання навчальних завдань.

Виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів потребує розгляду її структурних компонентів. У структурі соціально-комунікативної культури ми використовуємо: когнітивний, емоційно-ціннісний та праксичний компоненти.

Варто зазначити, що соціально-комунікативна культура ґрунтується на певних моральних знаннях, які є основою для їх практичного втілення у взаєминах. Тому когнітивний компонент соціально-комунікативної культури включає знання про норми, цінності, моделі поведінки, прийняті у соціумі та усвідомлення доцільності їх дотримання; про моральні, комунікативні якості особистості, складові соціального інтелекту (про сутність і особливості взаємодії з іншими людьми), структуру і стилі спілкування.

Природно, цей компонент репрезентується через:

- систему знань про моральні риси характеру, що проявляються в ситуаціях, що ставлять перед вихованцем вимогу діяти згідно з суспільними нормами, цінностями, моделями поведінки. Сюди ми відносимо: доброту, совість, відповідальність, справедливість, повагу, поступливість, чесність,

товарицькість, скромність, ввічливість, порядність, доброзичливість, доб'язність, тактовність, щедрість тощо;

• систему знань про емоційні риси характеру, що зумовлені потребою у спілкуванні, взаємодії. Ця система складається із таких рис: емпатійність (співпереживання, співчуття), альтруїзм, милосердя, комунікабельність, експресивність тощо.

Суттєвим недоліком, що досить часто зустрічається в практиці виховання, є неврахування того, що під час засвоєння вихованцями моральних знань необхідно виходити, насамперед, із їх власного досвіду, створюючи при цьому умови для вправління в поведінці, що відповідає визначеній нормі, якості. В ознайомленні дітей з моральними знаннями часто відсутня будь-яка система, вони подаються фрагментарно. Ці недоліки призводять до розриву між моральними знаннями й моральною поведінкою [64].

Молодший шкільний вік, як ми уже зазначали, є найсприятливішим для засвоєння соціальних норм і правил поведінки, комунікативних умінь і навичок, формування позитивних якостей особистості. До основних шляхів активізації особистісного розвитку вихованців можна виокремити: переконання їх у значущості знань про соціально-комунікативну культуру та усвідомлення того, що оволодіння ними допоможе у досягненні поставленої мети; створення вихователем позитивного емоційного настрою у ставленні до об'єкта пізнання, створення ситуацій, що спонукали б молодших школярів до проявів позитивних якостей особистості (доброти, справедливості, відповідальності, ввічливості, гуманності, чесності, працелюбності, співпереживання, комунікабельності, взаємоповаги у спілкуванні тощо), активізація особистісного розвитку дітей за допомогою включення їх у певні види діяльності.

Важливим складником соціально-комунікативної культури, що забезпечує успішну взаємодію, спілкування особистості у соціумі, є соціальний інтелект. На наш погляд, молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку цієї здатності особистості оскільки цей вік, на думку вчених [4; 8; 22; 24; 27], позначається періодом народження соціального „Я”.

Соціальний інтелект є специфічним когнітивним утворенням, що забезпечує ефективність соціально-комунікативного розвитку молодшого школяра. Він є особливою формою організації його ментального (розумового) досвіду в сфері соціальної взаємодії. Він проявляється в спілкуванні, взаємодії, спільній діяльності. В основі його формування лежить процес інтеріоризації соціокультурного досвіду [27]. І, як правило, низький рівень його сформованості спричиняє нездатність особистості усвідомити глибину й складність соціальних взаємовідносин, виробити власне ставлення до оточуючої дійсності, невміння розв'язувати різноманітні життєві проблеми засобами спілкування, а також призводить до залежності, несамостійності поведінки або до асоціальних дій.

Соціальний інтелект формується у процесі діяльності в соціумі, сфері спілкування, соціальній взаємодії та пов'язаний з уміннями молодших школярів творчо мислити і творчо підходити до вирішення проблемних ситуацій у процесі спілкування з соціальним оточенням, а також є одним із важливих чинників успішного соціально-комунікативного розвитку вихованця.

Когнітивний компонент соціально-комунікативної культури проявляється, як ми уже зазначали, у знанні молодшими школярами особливостей комунікативного процесу. Втім, як підтверджують дослідження І. Беха, Л. Божович, Ю. Гіппенрейтера, І. Дубровіної, Я. Коломинського, А. Мудрика та інших учених, спілкування з оточуючими дорослими і ровесниками є важливим чинником соціального, комунікативного розвитку молодшого школяра й становлення його як особистості. В онтогенезі спілкування є первинною домінуючою формою ставлення дитини до оточуючого світу.

У процесі спілкування не просто відбувається оволодіння дитиною світом людської культури, розвиток довільних психічних процесів, а формується самооцінка, усвідомлення власного „Я” та відчуття його тотожності, засвоюються прийоми протиставлення себе як єдиного цілого іншим людям, виробляються критерії ставлення до них [59].

Потреба у спілкуванні є тим вихідним пунктом, що пов'язує людину з людьми, котрі її оточують, забезпечує її розвиток як особистості. А саме спілкування молодшого школяра з ровесниками допомагає дитині усвідомити свої індивідуальні особливості й позначити їх як позитивно значущі чи негативно наявні. Прагнення забезпечити внутрішню погодженість різних „Я – образів” призводить до того, що деякі аспекти свого „Я” загострено позначаються у свідомості, інші – витісняються. Дитина вже усвідомлює себе особистістю і налаштована на те, щоб із її знаннями про себе рахувалися інші [37]. Саме в цьому сенсі сутність комунікативного процесу – не просто взаємне інформування, але і взаємне осягнення (розуміння) предмета. Тому в кожному комунікативному процесі в єдності виступають діяльність, спілкування і пізнання [3]. У зв'язку з цим Л. Виготський стверджував, що знак у спілкуванні подібний до знаряддя праці. Комунікативний вплив, що при цьому виникає, є нічим іншим, як психологічний вплив однієї людини на іншу з метою зміни її поведінки. Ефективність комунікації саме і вимірюється тим, наскільки вдалося здійснити цей вплив [19].

Сприймання людьми один одного в процесі спілкування, формування враження, на думку Л. Лембрик, є вихідною передумовою їх пізнання. Таке сприйняття – набагато активніший процес, ніж сприймання людиною інших об'єктів світу, оскільки воно особливо активізує розумові, вольові, емоційні процеси, частіше спонукає до дії, осмислення себе та інших. „Пізнання іншої людини забезпечує і пізнання себе, а повнота, точність сприйняття, розуміння іншої людини зумовлюють успіх у взаємодії з нею. Становлення уявлень про

себе, що ґрунтуються на основі уявлень про іншого, ефективно формуються в процесі взаємодії людей, коли вони спільно приймають рішення, спільно планують дії. У такій ситуації з'являються можливості для оцінювання діяння людиною, зміни своїх дій і поведінки партнера, організації та коригування стратегій власної поведінки, вчинків", зауважує дослідниця [44].

З метою успішного виховання соціально-комунікативної культури необхідно озброїти школярів знаннями про сутність і особливості взаємодії з іншими людьми, зокрема про різновиди, засоби комунікації, механізми взаєморозуміння і взаємопізнання (ідентифікацію, емпатію, співпереживання, співчуття, рефлексію); власні комунікативні здібності, можливості та комунікативні здібності й можливості інших людей. Тому, вчені наголошують на емоційно-ціннісному ставленні вихованців до знань, певляки лише тоді "знання про моральність внутрішньо засвоюються індивідом, якщо вони переживаються ним як цінність, тобто стають особистісно значущими".

Навжливим у розвитку когнітивного компонента соціально-комунікативної культури є усвідомлення молодшими школярами значущості комунікативної діяльності, розуміння цілей, мотивів, установок інших людей. Але, на жаль, здатність прийняти цілі, мотиви, установки іншої людини як свої власні, як правило, відсутня у дітей і є результатом пізнішого онтогенетичного розвитку. У зв'язку з цим, когнітивний компонент набуває для вихованця особистісної цінності за умови відчуття ним внутрішньої потреби й готовності виявляти соціально-комунікативну культуру у взаєминах із оточуючими людьми.

Емоційно-ціннісний компонент соціально-комунікативної культури є відображенням мотивації й проявляється саме в ситуаціях вибору. Він передбачає наявність у молодших школярів емоційно-позитивного ставлення до ровесників, старших, самого себе, оточуючої дійсності; розвиток у них емоційної сприйнятливості; сформованість моральних, комунікативних почуттів (привини, сорому, совісті, відповідальності, симпатії, прихильності, поваги, вдячності); гуманістичну установку на спілкування; розвинуту емпатію; саморегуляцію емоцій, поведінки у міжособистісних взаєминах. Він характеризує розвиток ціннісно-орієнтаційної свідомості й визначення кола особистісно-значущих цінностей.

Успішність виховання соціально-комунікативної культури визначається рівнем емоційного розвитку молодшого школяра. Зокрема емоційний розвиток дитини пов'язаний із зміною способу її життя і розширенням кола спілкування. Емоції є психічним способом ставлення дитини до оточуючого світу, до інших людей, до самої себе. Зокрема у працях Л. Божович, С. Рубінштейна, Л. Виготського, О. Кульчицької, А. Леонтьєва емоції розглядаються як важлива психофізіологічна особливість дитячого віку. На думку цих учених, емоційні переживання набувають домінуючого значення в житті молодшого школяра й надають його діяльності особливого

характеру й спрямованості. У переживаннях дитини проявляється її ставлення до оточуючого світу. У зв'язку з цим О. Чебикін стверджує, що у молодшому шкільному віці збільшується кількість чинників, що впливають на емоційну сферу вихованця. На перший план виокремлено чинники організації навчально-виховного процесу й неформальних взаємин із ровесниками [68].

За дослідженнями В. Закаблук, емоційна сфера молодших школярів характеризується:

1) чутливістю до подій, що відбуваються, а також впливом емоцій на сприймання, уяву, розумову й фізичну діяльність;

2) безпосередністю і відвертістю вираження своїх переживань – радості, суму, сорому, страху, задоволення чи незадоволення;

3) готовністю до афекту страху: в процесі навчальної діяльності дитина переживає страх як передчуття неприємностей, невдач, як невпевненість у своїх силах, нездатність справитись із завданням; школяр відчуває загрозу своєму статусу в класі, сім'ї;

4) частою зміною настрою (на загальному фоні життєрадісності, бадьорості, безтурботності), схильністю до короткотривалих і бурхливих афектів;

5) наявністю емоційних чинників, серед них виокремлюються не тільки ігри й спілкування молодших школярів із ровесниками, але й успіхи в навчанні та їх оцінка вчителем і однокласниками;

6) слабким усвідомленням і розумінням своїх і чужих емоцій і почуттів; міміка інших людей часто сприймається неправильно, так, як і розуміння вираження почуттів оточуючими, що призводить до неефективних відповідних реакцій молодших школярів. Виключення складають базові емоції страху й радості, у ставленні щодо них у дітей цього віку уже є чіткі уявлення. Образні уявлення дитини набувають емоційного характеру, тому, природно, що і вся її діяльність стає емоційно насиченою [23].

На думку І. Кулагіної, емоції дітей молодшого шкільного віку обумовлені виникненням такої специфіки переживань, коли дитина тільки починає розуміти, що означає „я радію”, „я засмучений”, „я добрий”, „я злий”, тобто у неї формується усвідомлена орієнтація у власних переживаннях. Переживання набувають змісту і, як наслідок, у дитини виникають нові ставлення до себе, що раніше були нереалізовані. Вчена стверджує, що до початку молодшого шкільного віку характер переживань дитини перебудовується, виникає узагальнення почуттів (унаслідок багаторазового повтору певних ситуацій). Спостерігається, що внаслідок узагальнення почуттів у молодшому шкільному віці з'являється логіка почуттів. Переживання набувають нового змісту для вихованця, між ними встановлюються зв'язки, уможливлується боротьба переживань [33]. У цьому віці емоції пов'язані із складнішим соціальним життям дитини, з вираженою соціальною спрямованістю її особистості [14]. Відповідно почуття молодшого школяра стають особливим регулятором спілкування, ставлення до

ровесників, зумовлюючи загальну спрямованість і динаміку взаємин. Таке ускладнення емоційно-мотиваційної сфери збагачує внутрішнє життя молодшого школяра і, як наслідок, є важливим підґрунтям успішного соціально-комунікативного розвитку. Але при цьому упродовж усього молодшого шкільного віку зберігається відкритість у виявленні емоційних переживань.

У міжособистісних взаєминах емоції й почуття постають як складна форма поведінки, як готовність вихованця діяти певним способом стосовно іншої людини.

У зв'язку з цим, важливим моментом у спілкуванні, взаємодії молодших школярів з оточуючим середовищем є емоційний відгук, що сприяє вихованню соціально-комунікативної культури, гуманних взаємин між дітьми, розвитку їхньої емоційної сфери – цілісної системи своєрідних відгуків особистості на оточуючу дійсність та її впливи, де будь-яка, навіть проста, емоційна реакція є не ізольованим актом, а завжди комплексною, цілісною дією [69]. Крім того, дослідження вчених підтверджують велику значущість емоцій як регуляторів людського спілкування, їх соціально-комунікативного розвитку. Зокрема, розглядаючи індивідуальні особливості молодших школярів, можна спостерігати в окремих дітей цього віку комунікабельність, переживання, спрямовані на інших, а в деяких навпаки – замкнутість, спрямованість на себе, на свій власний внутрішній світ. Наприклад, В. Лабунська переконує, що в дітей молодшого шкільного віку, які схильні до переживання, роздратування і гніву, переважає високий рівень замкнутості, що досить часто є причиною негараздів у емоційно-соціальній сфері й, відповідно, блокує їх соціально-комунікативний розвиток [35]. У зв'язку з цим, велике значення в житті вихованця належить учителям, батькам. О. Кульчицька, підкреслюючи значущість для дитини дорослого, наголошує, що емоційні прояви розвиваються лише в процесі цілеспрямованого впливу дорослого і є регулятором емоційної взаємодії його з дитиною, а ранній шкільний вік є чутливим щодо розвитку диференційованих за своїм змістом емоцій [34].

На цій особливості зосереджує увагу І Бех вважаючи, що "вихователь повинен уміти управляти емоціями вихованця, оскільки будь-яка моральна норма набуває для нього безпосереднього особистісного смислу, якщо збагачується позитивними емоційними переживаннями. Тож педагог мусить володіти технікою, що забезпечує в дитини необхідні переживання, бажання, хотіння, радості щодо того чи іншого етичного поняття як регулятора її моральної поведінки" [9]. Одне слово дитина молодшого шкільного віку частіше всього діє в такий спосіб, як радять батьки, дорослі. Потім вона вчиться співпереживати, а далі у неї розвивається внутрішній „контролер“, „інстанція“ – совість, що не дозволяє їй діяти аморально. Але, разом з тим, моральні категорії тільки тоді стають реальними регуляторами життя дитини, якщо ґрунтуються на глибоких і дійових емоціях, а їх

порушення викликає негативну емоційну реакцію (переживання) [392]. “Тільки те, що пережите особистістю, стає її ціннісно-смісловим надбанням. Переживаючи смисли життєвих явищ, дитина освоює соціокультурний світ. У просторі переживань і відбувається саморозвиток і самовизначення людини як особистості”, – стверджує І. Бех [8].

Доходимо висновку, що емоційна чутливість молодшого школяра має бути максимально використана для набуття дитиною позитивних емоційних переживань у процесі міжособистісної взаємодії, спілкування з ровесниками, вчителями, батьками, іншими людьми.

Ефективність спілкування, міжособистісної взаємодії залежить і від розвитку емпатії у молодших школярів. Вона розуміється вченими як здатність людини співпереживати – переживати ті емоції, які відчуває інша людина, шляхом ототожнення з нею, і співчувати – переживати власні емоції щодо почуттів та емоцій іншого [58]. За І. Юсуповим [502], процес емпатійного спілкування складається з таких компонентів: 1) емпатійного слухання, тобто здатності чути, а не просто слухати; 2) позитивної установки на співрозмовника; 3) розвинутої уваги, пам'яті, уяви. А В. Айкенс виокремлює в емпатійному процесі такі етапи:

1) емпатійне розуміння (на якому суб'єкт робить правильні висновки щодо думок, почуттів, переживань об'єкта емпатії);

2) емпатична експресія (суб'єкт виражає власні думки й ставлення у зв'язку з переживаннями об'єкта);

3) емпатійна комунікація, спочатку перевіряється правильність (точність) емпатійного розуміння, а потім розвивається в діалогічному ключі взаєморозуміння.

Слід відзначити, що емпатія складає ядро комунікації. У комунікативній діяльності вона сприяє збалансованості міжособистісних взаємин, робить поведінку дитини соціально обумовленою. Розвинута емпатія – один із найважливіших чинників успіху в тих видах діяльності, що потребують вживання у світ почуттів партнера по спілкуванню. Окрім цього, як підтверджують дослідження, найінтенсивніше емпатія проявляється в дошкільному віці, коли ті чи інші емоційні переживання однієї дитини викликають відповідні емоційні прояви в іншій. На основі співчуття іншій дитині, як зазначає І. Бех, може здійснюватися щодо неї морально значущий вчинок дитини, яка проявила цю емоційну реакцію. Природно, що на основі емпатії можна виховувати в дитини почуття цінності іншої людини.

А також спостерігається, що в молодшому шкільному віці у дітей розвивається почуття симпатії й відіграє важливу роль у формуванні малих груп у класі та стихійних компаній. Життя в класі виступає як чинник формування у вихованців моральних почуттів, зокрема почуття дружби, товаришкості, гуманності [22].

Отже, у почуттях виокремлюється стійке ставлення молодшого школяра до суспільних подій, до ровесників, інших людей і самого себе. Вони

нерозривно пов'язані з нормами поведінки, прийнятими в соціумі, з оцінкою відповідності цим нормам дій, учинків, намірів дитини.

Соціально-комунікативна культура потребує утворення стійкої мотивації як внутрішньої основи поведінки молодшого школяра у міжособистісних взаєминах, спілкуванні. Це дозволяє стверджувати, що для успішного соціально-комунікативного розвитку вихованця необхідно, щоб він не просто засвоював соціальний досвід, соціальні норми, цінності, але за допомогою емоційних переживань інтеріоризував їх у власні цінності, установки, а потім через взаємодію, спілкування, екстеріоризував ровесникам, іншим людям. При цьому сформовані цінності виступають мотивами поведінки вихованця. Адже зовнішню поведінку визначає поведінка внутрішня, тобто потреби, інтереси, мотиви, соціально-комунікативний досвід, – на основі чого формуються соціально-комунікативні характеристики школяра.

Варто відзначити в цьому контексті, що на ранніх стадіях розвитку особистості цінності виступають у формі “знаних мотивів” пояснення (самопояснення) дії із посиленням на певну соціальну установку, правило, норму (“... тому що так морально”, “так потрібно”, “так прийнято” ...). Хоча “зані мотиви” складають необхідний етап у процесі засвоєння культурного досвіду, вони, з динамічної точки зору, є – псевдомотивами. За ними стоїть (у крайньому разі, може стояти) інша спонука, яка ще має бути зрозумілою. У “заному мотиві” немає його власної енергії, власної волі суб'єкта. Тому посилення на процес інтеріоризації – перетворення “заного мотиву” в реально-діючий – як правило, недостатньо. Необхідно відзначити, що перехід від “знання” до “спонукальної сили” відбувається зовсім не автоматично. Інколи людина “зупиняється” на стадії “заного мотиву”, не відчуваючи його дійової сили. З метою розуміння процесу розвитку справжніх мотивів необхідно звернутися до розмежування зовнішньої й внутрішньої мотивації. Поняття зовнішньої мотивації використовується для опису дій, самих по собі емоційно-нейтральних або навіть неприємних, але виконуваних заради чогось іншого, важливого для суб'єкта (мотиву “зовнішнього” у ставленні до діяльності). Поняття внутрішньої мотивації застосовується у випадках зацікавленості самою справою: мотив перебуває всередині дії, що відбувається, або діяльності.

Одне слово, на мотиваційній сфері вчені зосереджують особливу увагу. Наприклад, Р. Райс, Е. Дейсі виокремлюють три базисні потреби, вважаючи, що їх задоволення є необхідним для підтримки й розвитку внутрішньої мотивації, а незадоволення призводить до її позбавлення. Це природжені потреби в автономії, компетентності, належності. Словами дитини, ці прагнення можуть бути виражені таким чином: “я хочу сам”, “хочу мати”, “чекаю, що мене приймають (розуміють, люблять)”. Задоволення цих прагнень є взаємопов'язаним. Воно відбувається, коли вихователь створює для дитини умови, що уможливають вибір, пошук, ризик (автономія); коли

він уважний до зони труднощів, коли дитина випробовує свої сили: може помилятися, але, все-таки, досягати успіху (набуття компетентності); коли створюється особлива атмосфера доброзичливого взаєморозуміння (відчуття належності). Тоді загальна енергія внутрішньої мотивації буде зберігатися і зможе жити діяльність різного змісту, а мотиваційна сфера – розвиватися в напрямку змістового збагачення й ускладнення.

У процесі розвитку мотивів соціально-комунікативної культури зіштовхуються потреби вихованця і зовнішній вплив соціального середовища. І, як наслідок, відбувається або добровільне прийняття й особистісна асиміляція соціальних вимог, норм, цінностей, або підкорення без особистісного засвоєння. Звичайно, щоб мотив став реально діючим, його потрібно закріпити в діянні.

Спостерігається, що у дітей молодшого шкільного віку спілкування з ровесниками характеризується якісним перетворенням потреби в спілкуванні, а також зміною його змісту. Зокрема, низка вчених вважають, що потреба в спілкуванні формується позитивно в процесі спілкування людини з оточуючими. Було відзначено, що базовим внутрішнім стимулом становлення дитини як суб'єкта спілкування, є наявність у неї потреби в спілкуванні, що має специфічний людський характер і формується у дитини в процесі взаємовідносин і складаються у неї з оточуючими людьми [43].

За даними Р. Терещук, яка в своєму дослідженні вивчала спілкування дитини з ровесниками, а саме зміст потреби дітей семи років у спілкуванні з рівним партнером через розкриття природи вибірковості в їх взаємовідносинах, у дітей трьох-чотирьох років змінюється зміст їх потреби у спілкуванні з ровесниками. Зокрема, у дітей трьох-чотирьох років виявляється прагнення до співучасті з ровесниками у їх іграх, зацікавленість у їх увазі й доброзичливості. Діти чотирьох-п'яти років чекають визнання ровесником їх рівності, а п'яти-семи років – погодженості з ровесниками думок і співпереживань [65].

Серед мотивів соціально-комунікативної культури молодшого школяра важливе місце займають мотиви соціальної поведінки. По суті, йдеться про мотиви досягнення успіху та уникнення невдач, мотиви прагнення до людей і боязнь бути відторгнутим (мотиви афіліації), мотиви просоціальної поведінки (альтруїзм, надання допомоги) тощо [10]. Зокрема, мотив афіліації вперше був запропонований Г. Мюрреєм, який у своїй класичній роботі, що містить перелік основних соціальних потреб людини, дав таке її означення: “цей мотив реалізується в активному прагненні людей до дружби й виражається в їх прихильності до інших людей. Людина, якій властивий мотив афіліації, постійно прагне спілкуватися та співпрацювати з іншими людьми” [72].

За дослідженнями вчених, генезис мотивації афіліації здійснюється в такий спосіб: у дитинстві з'являється прихильність, її можна розглядати як генетичну основу для формування мотиву афіліації; на основі прихильності в

домінільному віці протягом тривалого періоду розвивається прагнення дитини до взаємодії із людьми. Коли у дітей починається період групових ігор, це прагнення спочатку смотивованим інтересом до самої гри, а потім уже й бажанням дитини спілкуватися з іншими дітьми, бути прийнятою ними, отримати серед ровесників певний статус [2].

Окрім цього, спостерігається, що в початковій школі вихованці вже уміють добре визначати, що в їх реальних успіхах залежить від здібностей, докладених зусиль, а що від випадкового збігу обставин. А також, вони спроможні оцінювати ймовірність досягнення цілі й з урахуванням цього будувати стратегію поведінки в ситуації досягнення успіху. Але свідомо й точно розраховувати свої сили, орієнтовані на досягнення успіху й уникнення невдачі, вони, за спостереженнями, ще не можуть. Цю здатність діти набувають лише в підлітковому віці. З огляду на це зростає роль самооцінки в особистісному й соціально-комунікативному розвитку молодшого школяра. Про це підтверджують дані теоретико-експериментальних досліджень [9, 22, 34, 68], ключовим моментом у її становленні є молодший шкільний вік, оскільки у цей віковий період відбуваються зміни всіх її структурних компонентів, форм, видів, показників, удосконалюється діяльність самооцінювання. До кінця молодшого шкільного віку самооцінка часто виступає домінуючим мотивом поведінки й діяльності. Основними джерелами становлення самооцінки є оцінка результатів своєї діяльності самою дитиною, а також порівняння себе з іншими. Тому, коли дитина приходить до школи, оцінна діяльність авторитетної для неї особи – вчителя, а також сама особистість педагога значною мірою визначають подальший розвиток її самооцінки як важливої особистісної інстанції. При цьому слід враховувати, що самооцінка є структурою динамічною і на початку шкільного навчання зберігає досить високу пластичність. Але численні експериментальні дослідження довели, що уже для учнів других і особливо третіх класів характерна тенденція до зниження рівня самооцінки. Це пов'язано з розвитком самокритичності, здатності до самоаналізу. Можна сказати, що дитина молодшого шкільного віку відчуває потребу в оцінюванні буквально кожного свого зусилля. А залежність від зовнішньої оцінки зникає тоді, коли у людини формується внутрішня інстанція – самооцінка [47].

Вона виконує такі функції: спонукальну (активізує прагнення, наміри, впливає на домагання особистості, формування її життєвої позиції, характеру, вміння розв'язувати життєві проблеми, налагоджувати адекватні взаємини з оточуючими); корекційну (корегує плани дій, співвідносить їх з реальністю); розвиваючу (стимулює розвиток соціальних, комунікативних здібностей); регулятивну, виховну. Окрім того, важливим механізмом виховання соціально-комунікативної культури у молодшого школяра виступає його здатність до ідентифікації себе з іншими, що дозволяє вирівняти і засвоювати соціальні норми, цінності, моделі поведінки дорослих,

ровесників, а також здатність до індивідуалізації власного „Я” (уособлення), що дозволяє ідентифікувати цей зміст – персоніфікувати відповідно до рівня розвитку своєї когнітивної, емоційно-вольової сфери. Отже, доходимо висновку, що почуття вихованця початкової школи ускладнюються, диференціюються. Зокрема, розвивається самоконтроль, критичність, почуття обов'язку, моральні, комунікативні почуття, відповідальність, культура мовлення, схильність до глибоких переживань, емпатії. Саме вони виступають підґрунтям для виховання соціально-комунікативної культури як внутрішньої етичної інстанції, що переживається, усвідомлюється дитиною й у подальшому виступає внутрішнім регулятором її поведінки.

Практичний компонент соціально-комунікативної культури є наслідком комплексної взаємодії вище перерахованих компонентів та знаходить свій вияв у ціннісному ставленні молодшого школяра до себе, оточуючих людей через спілкування, взаємодію. Зокрема, він передбачає оволодіння вихованцями системою засобів, методів, прийомів сприймання та відображення соціальних відносин, досвідом міжособистісної взаємодії; комунікативною системою вмінь і навичок; здатністю до самоконтролю власних почуттів, дій, учинків; саморегуляції поведінки, діяльності та забезпечує успішну адаптацію молодшого школяра в соціумі. Соціально-комунікативна культура молодших школярів проявляється у їх діях, учинках, поведінці, вмінні спілкуватися, взаємодіяти із оточуючими.

Рушійною силою дитячого розвитку є протиріччя між двома ставленнями дитини до світу – між формою спілкування – вона їй може, бажає або повинна здійснити, і формою предметної діяльності, вона їй доступна або їй від неї вимагають [26]. Виховання соціально-комунікативної культури визначається реалізацією у виховному процесі особистісно-орієнтованого, діяльнісного підходів, згідно чого норми, цінності, моделі поведінки, прийняті у соціумі, засвоюються дитиною активно, в процесі діяльності й спілкування (як особливого виду діяльності) з ровесниками, дорослими.

Основна функція діяльності полягає в тому, що в ній набувається досвід ставлення дитини до світу, до людей, до самої себе, шліфуються комунікативні вміння і навички. Під час вибору видів діяльності одним із критеріїв має бути оптимальне сполучення суб'єктивного досвіду поведінки, наявність у вихованця сильної внутрішньої мотивації (зацікавленість саме в успішності діяльності, а не тільки в позитивній оцінці іншими). Слід зазначити, що саме через класний колектив школяр включається в різноманітні види позакласної й позашкільної діяльності. До кінця молодшого шкільного віку колективні інтереси й форми спілкування з товаришами починають виокремлюватися для дитини в особливу сферу життя, наповнену піклуванням, радіщами, інтересами [9]. У процесі спілкування з ровесниками реалізується обмін інформацією, планування спільної діяльності, поділ функцій і їх координація, тобто все те, що сприяє формуванню дитячого колективу засобами спільної діяльності. У цей період відбувається інтенсивне

установлення дружніх контактів. Набуття навичок соціальної взаємодії з групою ровесників і уміння „заводити” друзів є одним із важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі. Згодом спілкування набуває більшої самоцінності – цінності, що виявляється у прагненні дитини до співпереживання і взаєморозуміння, налагодженні з ровесниками особистісних взаємин.

Рівні сформованості соціально-комунікативної культури відображаються саме в міжособистісних взаєминах, спілкуванні школяра з однолітками в класі та поза його межами, у певній системі соціальних взаємин, на основі чого вихованець через соціальну поведінку проявляє свою позицію.

Тобто, як зазначає Л. Мітева спілкування молодшого школяра з ровесниками характеризується показниками активності, емоційного наванчнення, увагою до партнера, емоційним проявом ініціативної дії, гнучкістю, здатністю адаптувати свої ініціативні дії [39].

У дослідженнях В. Кислівської вивчалось спілкування молодших школярів у їх спільній діяльності. Було встановлено, що в молодшому віці спілкування носить регулятивний характер, тобто спрямоване на зміну реальної поведінки партнерів і слугує для подолання розбіжностей з приводу спільної справи і розподілу обов'язків [28]. Доходимо висновку, що в процесі спільної діяльності школярі вчаться спілкуватися, взаємодіяти з ровесниками, досягати взаєморозуміння, слухати, підтримувати свого партнера, що є важливою умовою формування у них соціально-комунікативної культури. Окрім того, соціально-комунікативна взаємодія розширює й збагачує внутрішній світ суб'єктів діяльності. Тому виховний процес, що реалізується в умовах спілкування, можна розглядати, за І. Бехом, „на трьох рівнях: соціального пізнання, емоційного ставлення й поведінковому рівні. Така трьохкомпонентна функціональна структура спілкування (соціальне пізнання дитини, емоційно-ціннісне ставлення до неї, спосіб поведінки з нею вихователя) є продуктивною щодо спільної педагогічної діяльності” [8]. Відповідно, за умови успішної шкільної соціалізації в дитини розвивається впевненість у власних силах, прагнення досягати успіху, формується соціально-комунікативна культура.

Особливу увагу слід звернути на створення умов для прояву вихованнями соціальних, комунікативних якостей, що уможливають розвиток, самоствердження. Як зауважує І. Бех, розвинуті особистісні якості є „своєрідним сплавом мотивів і способів поведінки, що мають спонукальну силу і визначають внутрішню логіку соціальної поведінки особистості” [10]. Важливе значення при цьому належить рівню розвитку інтегральної поведінкової довільності дітей, для чого молодший шкільний вік, за концепцією Д. Ельконіна, є сенситивним, а новоутворення цього періоду характеризуються виникненням внутрішнього плану дій, рефлексії, самоконтролю.

Соціально-комунікативна культура особистості репрезентується через спостережливість, що проявляється у ставленні до інших людей; децентрацію – постає як здатність ставити себе на місце іншого учасника спілкування і „дивитися” на все, що відбувається, на самого себе його очима; інтуїцію – є згорнутим мисленнєвим процесом і дозволяє швидко оцінити іншу людину, її стан, наміри, ситуацію, спрогнозувати її розвиток; саморефлексію, що виражається в своєрідному спостереженні людини за собою в процесі спілкування, що уможливує вносити своєчасні корективи у власну вербальну та невербальну поведінку [40].

Практичний компонент соціально-комунікативної культури включає також певні форми невербального спілкування, дотримання культури мовлення, доброзичливе, толерантне ставлення щодо інших. Водночас школяр вибудовує свою поведінку відповідно до ситуації, не пригнічує ініціативу інших, контролює свій настрій.

У дослідженнях учених виокремлено такі умови, що дозволяють дорослому формувати в дитини здатність самостійно керувати своєю поведінкою, зокрема, наявність у вихованців достатньо сильного й довготривалого мотиву поведінки; введення обмеженої цілі; розчленування засвоєваної складної форми поведінки на відносно самостійні й невеликі дії; наявність зовнішніх знарядь, що є опорою за умови оволодіння поведінкою [49].

У такий спосіб, за названих умов вихованці молодшого шкільного віку здатні навчитися організовувати свою діяльність і поведінку відповідно до культурних норм, еталонів взаємодії і спілкування. Важливою умовою успішного виховання соціально-комунікативної культури у молодших школярів є участь дорослого, який спрямовує зусилля дитини, розкриваючи їх зміст, і забезпечує знаряддями оволодіння.

На думку С. Рубінштейна, “педагогічний процес як діяльність учителя-вихователя формує особистість дитини, що розвивається, в міру того, як педагог керує дитячою діяльністю, а не підміняє її. Будь-яка спроба вихователя - вчителя “внести” в дитину пізнання й моральні норми, поза власною діяльністю дитини з оволодіння ними, підриває самі основи здорового розумового і морального розвитку, виховання її особистісних властивостей і якостей” [56].

Проте властива дитині активність розвивається під впливом різних умов, зокрема і під час збагачення її власного життєвого досвіду. Тому в процесі виховання важливо не долати життєвий досвід, що реалізує цю активність дитини, не ігнорувати його як недосконалий з позиції дорослого, а ґрунтується на ньому. Адже відомо, що навіть за умови, коли всі діти виховуються і навчаються за єдиною програмою, кожна дитина оволодіває нею по-своєму, залежно від змісту й характеру своїх особистих вражень, здібностей, ціннісних орієнтацій [1].

Тому "важливою виховною метою у молодшому шкільному віці має бути цілеспрямована орієнтація дитини на ситуації особистісної взаємодії, на події, в яких люди виступають справжніми суб'єктами своєї поведінки. Через дію психофізіологічних особливостей молодший школяр тяжіє загалом до різноманітних ігрових і практично-дійових ситуацій, де він може сповна реалізувати сформовані на даний час здібності. Такі ситуації й набувають для нього особливої привабливості" [8].

Систему виховання соціально-комунікативної культури школярів складає ігрова, пізнавальна, комунікативна, предметно-перетворювальна діяльність, що утворюють певну цілісність, єдність.

Виконний вплив діяльності на соціально-комунікативний розвиток молодших школярів залежить від умов і характеру її організації. Можна виокремити такі вимоги: доступність і різноманітність змісту діяльності, спрямованість змісту діяльності на задоволення вікових та індивідуальних потреб, інтересів дітей; прилучення вихованців до спільної діяльності з метою стимулювання бажання виконувати її на основі гуманізму й поваги до особистості; надання права вільного вибору діяльності; формування в дітей адекватної самооцінки; утвердження прагнення до саморозвитку, самовдосконалення; створення ситуації успіху дитини.

Однак педагогу потрібно пам'ятати, що діти володіють дуже високою продуктивністю, але низькою якістю виконання (необхідно зосереджувати увагу на якості виконаної роботи, тоді у них підвищується гордість за це).

Саме на цьому вважаючи, що справедливо наголошував В. Сухомлинський, " ... у характері діяльності, в тих думках й почуттях, якими вона супроводжується і спонукається, найвиразніше проявляються особливості молодшого шкільного віку. Якою не була б діяльність молодшого школяра, він не може ставитися до неї байдуже: вона або захоплює його, або здається нецікавою. Своє ставлення до діяльності – гра це, фізична праця чи навчання – дитина виявляє в самій діяльності: дорослому одразу видно, зацікавлені малюк чи те, що вони роблять, чи робиться воно без душі, з примусу" [62].

Соціальні норми, цінності, правила взаємодії й спілкування найкраще засвоюються дитиною в ігровій діяльності. У грі ці норми і правила стають ввічаними, а не нав'язаними дитині. Можна вважати, що гра є тим механізмом, що переводить вимоги соціального середовища в потреби самої дитини. Вихованець сам визначає, як себе поводити в різноманітних ситуаціях, а не чекає за це схвалення оточуючих. Його нагородою є почуття власного задоволення й радості, що виникли внаслідок виконання своєї ігрової ролі". Доречно звернути в цьому контексті до концепції Л. Виготського, де ігрова діяльність обґрунтовується як спосіб засвоєння дитиною людської культури, а вирішальну роль у виникненні й розвитку гри виконує спілкування дитини з дорослими та іншими дітьми, в процесі чого вона оволодіває системою соціально вироблених знаків [19].

Відтак, ігри забезпечують емоційне “вростання” дитини у соціальний світ, накопичують соціальні почуття. Ігрова діяльність сприяє формуванню соціального досвіду, моральних ставлень, комунікативних умінь і навичок.

Включення молодшого школяра в ігрову діяльність, на думку О. Запорожця, забезпечує емоційне спілкування та формування сприятливих взаємин із однолітками. З накопиченням у процесі гри та інших видів практичної діяльності знань, умінь, досвіду спілкування з людьми, дитині стануть доступними нові види діяльності й більш складні форми взаємин з оточуючими [24].

Б. Ананьєв у своїх дослідженнях виділяє колективну ігрову діяльність, розглядаючи її як чинник формування соціально-комунікативних якостей особистості, колективного способу дитячого життя, самооцінки й волі дитини. У колективних іграх діти оцінюють дії й поведінку один одного, що дозволяє дитині відокремити оцінку самого себе від оцінки іншого (ототожнених у предметній оцінці) і перейти від предметної оцінки іншого до оцінки свого внутрішнього стану. Оцінка, що проходить шлях від усвідомлення власних дій через оцінку їх іншими до самооцінки, сприяє формуванню самосвідомості дитини.

Але молодших школярів приваблює не лише гра. Їх також цікавить діяльність із яскраво вираженими компонентами як продуктивної, так і пізнавальної, дослідницької, комунікативної праці. Вона створює значні можливості для забезпечення повноцінного психічного розвитку особистості, впливає на формування у школярів духовних цінностей, виховання соціально-комунікативної культури. У взаємодії з ровесниками, вчителями, батьками в різноманітних видах діяльності школярі певною мірою реалізують свій соціально-комунікативний потенціал через розуміння, рефлексію, емпатію, довіру. Вихованець із високим рівнем сформованості соціально-комунікативної культури з повагою ставиться до думок оточуючих, навіть якщо вони суперечать його власним. Він відкритий для взаємодії із людьми, прагне їх зрозуміти, допомогти, виявляє доброту, ввічливість, привітність, толерантність.

У результаті аналізу нами з'ясовано, що основними новоутвореннями, що визначають особливості розвитку складників соціально-комунікативної культури школяра, можна визначити такі: виникнення соціальних, комунікативних потреб; здатності до встановлення контакту; прагнення до соціальної оцінки й самооцінки; переживання (співчуття, симпатія, прагнення допомагати іншим); розвиток морально-комунікативних якостей (ввічливість, товариськість, чуйність, емпатійність, щирість, порядність, скромність, комунікабельність тощо); комунікативних умінь (уміння говорити, слухати); перцептивних умінь (уміння відчувати стан іншої людини); інтерактивних умінь (експресивні реакції).

Відтак, соціально-комунікативна культура виявляється в оволодінні вихованцями комунікативною системою знань, умінь; механізмами

взаєморозуміння і взаємопізнання (ідентифікації, емпатії, рефлексії); набутті емоційного досвіду, а саме: в прагненні до співробітництва (здатності працювати разом з іншими, брати участь у спільній діяльності, вмінні допомагати, домовлятися, поступатися, брати до уваги точку зору товариша, визнавати його право на власну думку, відстоювати свою); здатності діяти відповідно до соціальних норм поведінки.

КОНСПЕКТИ ЗАНЯТЬ З ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Заняття 1. Я – неповторна людина

Тема: Позитивний образ Я.

Мета заняття: Показати дітям унікальність кожної людини.

Завдання заняття:

Дати дітям можливість порівняти ознаки людей, відшукуючи схожість і відмінність.

Пояснити, що таке унікальність.

Теоретичні положення: Позитивне ставлення до себе – важлива умова повноцінного соціально-комунікативного розвитку особистості дитини. Для його формування дітям необхідно відчувати власну значимість в очах інших людей. Визнання цінності дитини виражається в батьківській любові, увазі, турботі та повазі її гідності оточуючими. Формуванню позитивного ставлення дитини до себе й інших сприяє усвідомлення неповторності, унікальності себе й оточуючих.

Ключові поняття: Неповторність людини – це поєднання її здібностей, зовнішності й рис характеру.

Матеріали для заняття: Великі аркуші паперу й фломастери.

Підготовка до заняття: Попросіть дітей принести з прогулянки камінчик.

Хід заняття:

Скажіть дітям, що заняття присвячене вивченню унікальності, неповторності людей.

Попросіть дітей дістати й роздивитися принесені з прогулянки дрібні предмети.

Запропонуйте в групах по чотири розкласти предмети за якою-небудь ознакою, наприклад, за розміром.

Запропонуйте довести, що навіть схожі предмети різняться. Нехай знайдуть і вкажуть їхні особливі прикмети.

Підведіть дітей до висновку про те, що в природі однакові об'єкти зустрічаються вкрай рідко.

Попросіть дітей скласти всі камені в одну купку.

Підведіть дітей до висновку про те, що різні камені доповнюють один одного, утворюючи ціле.

Попросіть дітей у групах по чотири стати за зростом, за кольором волосся (наприклад, від темного до світлого).

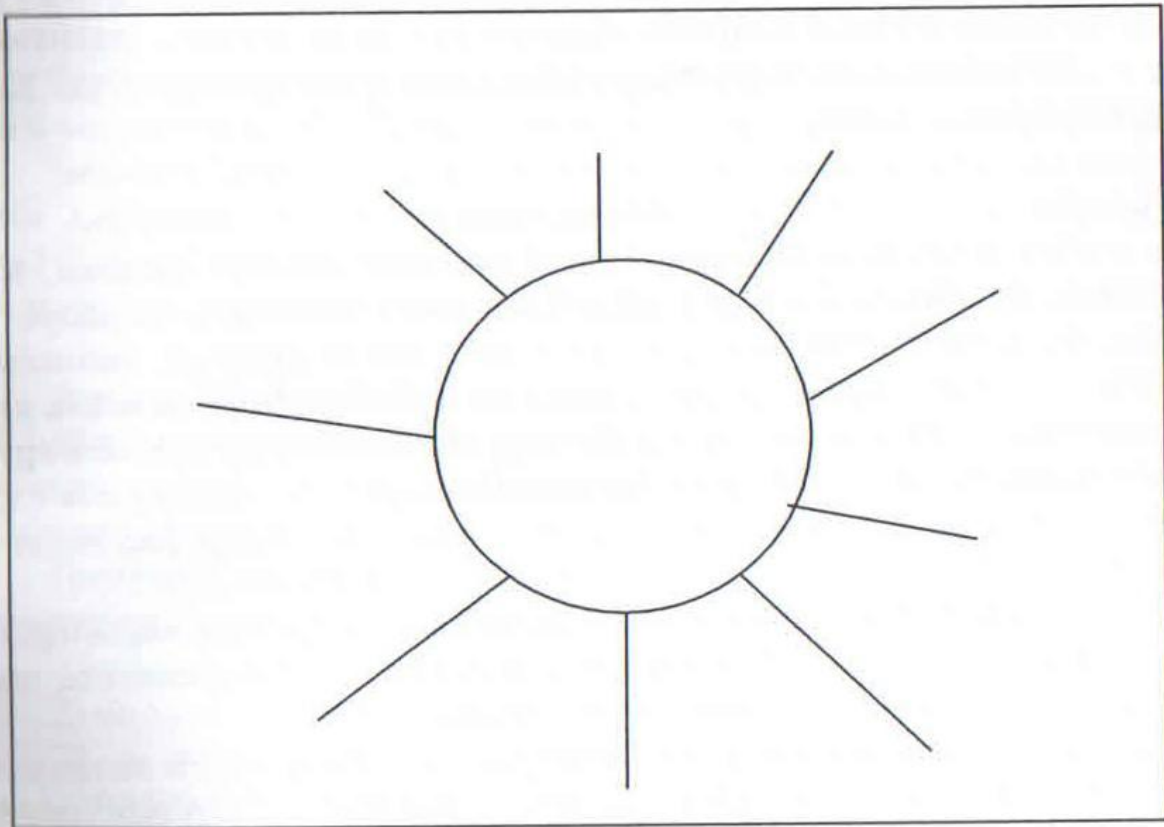
Запропонуйте подумати про переваги високого й маленького зросту в різних ситуаціях. Наприклад, (перший космонавт Юрій Гагарін був невисокий на зріст). Скажіть, що людина може розвинути в собі деякі якості в

результаті систематичних занять. Наприклад, заняття спортом розвивають силу і спритність.

Дайте дітям у парах завдання порівняти малюнок ліній на долонях. Підкресліть, що в людей не буває двох абсолютно тотожних візерунків на пальцях і долонях. Це говорить про унікальність кожної дитини. Її унікальність — це цінність.

Мій портрет в промінчиках сонця

Напиши своє ім'я або намалюй свій портрет в центрі сонця.
Вздовж промінців напиши все гарне, що ти про себе знаєш.
Якщо потрібно - додай промінців!

Попросіть дітей намалювати улюблену домашню тварину, улюблене місце відпочинку, людину, яку вони люблять, улюблене заняття, хобі. Нехай покажуть свої малюнки групі.

Зробіть висновки про неповторність кожної дитини, що володіє унікальним поєднанням рис, уподобань, інтересів; про те, як таланти й здібності кожної дитини роблять усіх разом унікальною групою.

Висновки:

Кожна людина, кожна дитина неповторна.

Завдяки своїй неповторності, кожна дитина (у тому числі й ти) доповнює групу.

Неповторність кожної дитини цінна для групи.

Заняття 2. Мій характер

Тема: Характер людини.

Мета заняття: Сприяти аналізу дітьми власних якостей, розвитку у них комунікативних умінь і навичок.

Завдання заняття:

Поговорити з дітьми про зовнішність і риси характеру людей.

Дати дітям можливість подумати про риси свого характеру.

Теоретичне положення: Для самоаналізу дитині необхідно мати уявлення про різні людські якості (зовнішність і риси характеру) і про те, які з них важливі для досягнення цілей та формування позитивного образу Я.

Матеріали для заняття: Аркуш паперу, ручка, фотографії різних років, іграшкові музичні інструменти.

Підготовка до заняття: Попросити дітей принести по 2-3 свої фотографії різних років.

Хід заняття:

Для того, щоб зацікавити дітей аналізом якостей людини, почніть заняття із гри "Хто це?". Одна дитина виходить із кабінету за двері. Група загадує будь-якого учасника гри, якого той, що за дверима, повинен буде вгадати. Запросіть першу дитину увійти до кабінету. Вона повинна ставити запитання про зовнішність і риси характеру тієї дитини, яку загадала група, і з відповідей здогадатися, про кого йдеться. Повторіть гру кілька разів і зробіть висновок про те, що кожна дитина має унікальний набір рис характеру і зовнішності.

Запропонуйте дітям у групах по чотири обговорити характерні риси героїв народних казок. Попросіть довести думку групи, пояснивши, чому та чи інша якість властива кожному з персонажів.

Запишіть перелічені риси на аркуші. Записуйте якості на аркуші так, щоб у двох колонках були: якості, що описують зовнішність; риси характеру.

Попросіть дітей обговорити в парах, які якості потрібні космонавту, співаку, вчителю, спортсмену, міліціонеру, балерині. Вислухайте відповіді пар. Запитайте, чому діти так вважають. Запишіть перелічені риси на аркуші паперу. Попросіть дітей назвати якості, які вони знають, але ще не згадували. На свій розсуд ви можете використовувати в роботі якості зі списку: добрий, злий, чуйний, байдужий, охайний, неохайний, розумний, дурний, веселий, сумний, чесний, брехливий, щирий, нещирий, сміливий, боязкий, слухняний, неслухняний, миролюбний, ворожий, сміхотливий, похмурий, говіркий, мовчазний, рум'яний, блідий, блондин, брюнет, шатен, спокійний, неспокійний, непосидючий, посидючий, високий, низький, сумлінний, безвідповідальний, терплячий, нетерплячий, обережний, безрозсудний, дратівливий, спокійний, ласкавий, довірливий, турботливий, щедрий, сором'язливий, упертий, товариський, акуратний, допитливий, працьовитий,

спокійний, лютий, кирпатий, блакитноокий, заповзятливий, витривалий, цілеспрямований, кмітливий, доброзичливий, тямущий, серйозний, порядний, хоробрий, комунікабельний.

Скажіть дітям, що одні якості характеризують зовнішній вигляд людини, а інші - її характер, внутрішній світ. Прочитайте разом якості, виписані на аркуші. Діти повинні назвати, які прикметники описують зовнішність, а які - характер. Скажіть, що не всі зовнішні якості свідчать про внутрішній світ людини. Попросіть пояснити значення прислів'я "Не суди за одягом - суди за розумом".

Потім діти в парах чи групах по чотири обговорюють свої фотографії, зміни зовнішності, характеру.

Надайте дітям можливість описати власні якості, використовуючи прикметники, виписані на аркуші паперу.

Зробіть акцент на рисах характеру. Запитайте дітей, які якості вони хотіли б розвинути в собі. Нехай бажаючі зачитають опис власних якостей.

Запропонуйте дітям у підгрупах по чотири обговорити, що потрібно зробити для розвитку тих чи інших якостей. Підгрупа може обрати для дискусії будь-які якості, що її члени хотіли б розвинути в собі. Підведіть дітей до висновку, що, працюючи над собою, ми вдосконалюємося, змінюємо свої риси.

Вправа "Хто це?"

Діти мають намалювати автопортрет, а на звороті аркуша вказати десять своїх найважливіших рис характеру. Після виконання учнями завдання роботи збираються.

Наступне завдання – за названими рисами визначити "автора"; за автопортретом назвати якості. Обговорення проводиться за таким планом:

- 1) які риси вважаєте найважливішими? чому?
- 2) чи хотіли б ви які-небудь риси змінити?
- 3) за якою рисою ви одразу впізнали когось? за якими якостями одразу впізнали вас? чи є ці якості позитивними?

Діти набувають досвіду створення враження про іншу людину. Найважливіше у цій вправі – отримання зворотнього зв'язку безпосередньо, коли можна і потрібно перепитати і з'ясувати причини певної думки інших людей про себе.

Вправа "Мирні" та "войовничі". Всі діти вибирають собі музичний інструмент. Ті, хто вибрав «тихі», відносяться до племені «мирних», а ті, чий інструмент звучить гучно – до племені «войовничих». За легендою, племена живуть на різних берегах, тому спілкуватися можуть тільки за допомогою звуків, по черзі граючи на музичних інструментах. Діти можуть супроводжувати виконання танцями відповідно до музики – спокійними або енергійними.

Важливо обговорити з дітьми, що гучність звучання інструмента – це відображення його характеру, який можна показати рухом, танцем, жестом,

мімікою. Та навіть характер можна змінити, якщо дуже цього захотіти. І після того, як одні діти “навоюються” достатньо, а іншим набридне бути “мирними”, можна запропонувати спробувати змінити характер. Це гарна можливість для дітей спробувати різні стилі поведінки, знайти для себе ті, що притаманні кожному з них найбільш.

Висновки:

У кожної людини є зовнішні якості, які всі разом складають її зовнішність.

У кожної людини є внутрішні якості, які всі разом складають її характер.

Риси характеру можна змінити.

Врахування у спілкуванні особливостей характеру сприяє налагодженню конструктивної взаємодії з оточуючими людьми.

Заняття 3. Мої емоції і почуття

Тема: Емоції і почуття.

Мета заняття: Дати дітям уявлення про різні почуття людей і можливості керування ними.

Завдання заняття:

Привернути увагу дітей до факту різноманітності людських почуттів, вчити усвідомлювати свої позитивні і негативні емоції, розвивати вміння по зовнішніх проявах дізнаватися про емоції оточуючих, виховувати чуйність, здатність до співпереживання, співчуття.

Пояснити, що неприємних почуттів можна уникнути.

Теоретичні положення: Вчені розрізняють емоції та почуття. Почуття менше залежать від ситуації і більш тривалі, ніж емоції. Уміння розпізнавати емоції та почуття оточуючих і правильно виражати свої підвищує соціальну компетентність дітей. Для простоти під час заняття використовується один термін – почуття.

Ключові поняття: емоції (безпосередні відчуття, що виникають у певній ситуації і у яких виявляється ставлення людини до цієї ситуації); почуття (стійке й узагальнене ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу). Почуття – це переживання, що людина відчуває в різних ситуаціях.

Матеріали для заняття: Фотографії, ілюстрації, репродукції із зображенням людей з різними почуттями.

Підготовка до заняття: Підберіть фотографії, ілюстрації з книг, репродукції картин із зображенням різних почуттів людей.

Хід заняття:

Повідомте дітям, що заняття присвячене почуттям.

Запропонуйте дітям у парах по черзі зобразити радість, а потім розповісти про те, як вони її виражали. Запропонуйте дітям у парах зобразити горе, розповісти, як вони дізналися, що зображувалося горе. Діти назвуть такі ознаки: похилена голова, зітхання, сльози на очах.

Скажіть, що радість і горе, які діти показували одне одному і стан казкових героїв, зображений на малюнках, називаються почуттями.

Попросіть дітей із двох почуттів – радість і горе – вибрати те, яке вони воліють переживати частіше. Запитайте, чому. Підведіть дітей до думки про те, що приємні почуття пов'язані з гарними подіями. Поставте подібне запитання відносно горя. Підведіть дітей до думки, що горе пов'язане з неприємними подіями у житті людини.

Попросіть дітей назвати відомі їм почуття. Запишіть почуття на аркуші. Зачитайте отриманий список. Доповніть список самі. Поясніть дітям, що означають названі вами почуття, якщо діти про них не знали. Виберіть відповідні почуття зі списку: тривога, гордість, ревності, образа, жalousia, безнадійність, ненависть, заздрість, злість, задоволення, радість, наснага, впевненість, співчуття, жалість, ніжність, сумнів, сором, сум, обожнювання, розчулення, страх, гнів, щастя, нудьга.

Скажіть дітям, що зараз вони, як актори, будуть зображати різні почуття. Зобразити почуття легше, якщо уявити собі ситуацію, яка його спричиняє. З огляду на це дітям пропонується розіграти сценки, що супроводжуються різними почуттями. Приклади сенок:

- *гордість* – хлопчик у переможній позі розгортає піджак, а на його грудях висить медаль;
- *дружба* – хлопчик дає дівчинці іграшку, повітряну кульку або квітку;
- *жалість* – дівчинка плаче, а інша гладить її по голові;
- *страх* – діти здригаються від звуку повітряної кульки, що лопнула;
- *нудьга* – діти нудьгують, дивлячись не цікаву передачу по телевізору.

Якщо завдання викликає труднощі, сценки можна підготувати заздалегідь.

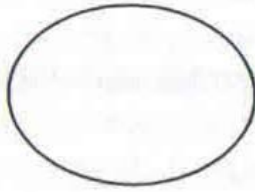
Попросіть дітей розповісти, якими виразними засобами вони користувалися. Діти назвуть жести, міміку, пози, вигуки. Запропонуйте спостерігати за оточуючими людьми, за акторами, що грають ролі, і подумати, якими виразними засобами вони користуються. Підкресліть, що, спостерігаючи за людьми, ми багато чого можемо довідатися про їхні почуття.

Покажіть малюнки, що зображують людей з різними почуттями. Попросіть дітей вгадати почуття. Підведіть до висновку про розмаїття почуттів, серед яких є приємні і неприємні.

Я і мої емоції

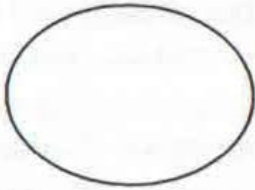
Намалюй себе, коли ти почуваєшся:

Добре

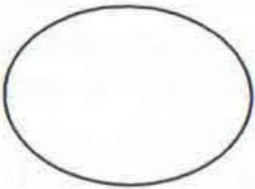
Мені добре,
_____ коли

Сумно

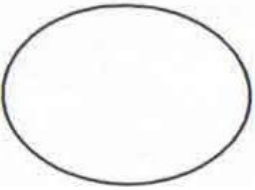
Мені сумно,
_____ коли

Боляче

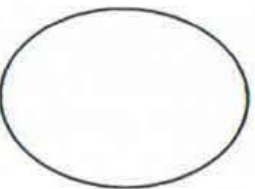
Мені боляче,
_____ коли

Неприємно

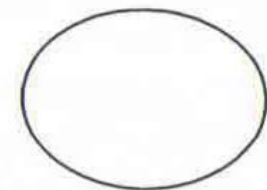
Мені неприємно,
_____ коли

Ніяково

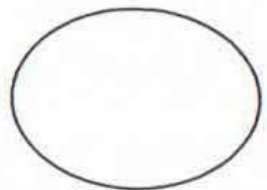
Я відчуваю себе
_____ ніяково, коли

Сміливо

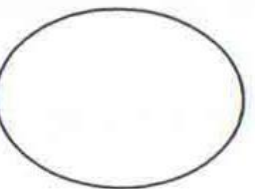
Я відчуваю себе
_____ сміливим (вою), коли

Страшно

Мені страшно,
_____ коли

Гордо

Я горджуся собою,
_____ коли

Бесіда "Присмне спілкування з усміхненою людиною". *Складання колективної казки* "Йшла посмішка по Землі". *Завдання в парах*: розсмішити панно паного, конкуре малюнків "Посмішка". *Складання за серією малюнків симетричних розповідей*. *Гра* "Закінчи комікс" (за серією малюнків).

Висновки:

Кожна людина переживає різні почуття в різних ситуаціях свого життя.

Кожна людина може навчитися керувати своїми почуттями. Вміння керувати власними почуттями сприяє встановленню успішної взаємодії дітей з ровесниками, іншими людьми.

Заняття 4. Мій настрій

Тема: Позитивний образ Я.

Мета: Ознайомити дітей зі значенням поняття "настрій", з його різновидами, навчити дітей створювати самому собі гарний настрій, а також не концентрувати увагу на негативних думках, розвивати вміння їх позбуватися, розвивати рефлексію, виховувати веселу вдачу.

Завдання заняття: Навчити дітей регуляції власних емоцій, навчити можливість створювати самому собі й оточуючим гарний настрій.

Теоретичні положення: Настрій – загальний емоційний стан людини, що характеризує її життєвий тонус упродовж певного часу. Він є похідним від тих емоцій, які переважають у людини. Перевага певної емоції надає настроєві відповідного забарвлення. Настрій буває радісним, сумним, пригніченим, бадьорим тощо. Вміння керувати власним настроєм має велике значення у налагодженні адекватної взаємодії із ровесниками.

Ключові поняття: настрій (внутрішній стан душі); вдача (характер, сукупність душевних якостей); емоційний комфорт (психологічний стан максимальної емоційної зручності людини у природному і соціальному середовищі); радість (відчуття великого душевного задоволення).

Хід заняття:

Розповідь "У світі настроїв", тренінги "Налаштування на певний емоційний стан" (пропонуємо дитині подумки пов'язати схвильований, спокійний і впевнений настрій з певними кольорами. "Приємна згадка" (пропонується згадати ситуацію, в якій дитина відчувала сильну радість, комфорт). *Створення колективного панно* "Мій настрій – настрій мого класу". *Вправа* "Скажіть, що протягом дня я буду радісним і веселим", *казка Гріма* "Хоробрий кравчик".

Вправа "Поділитися добрим настроєм".

Якщо у когось із дітей негативний настрій, інші “дарують” йому частинку свого доброго настрою: тримаючи долоні відкритими, говорять щось приємне. Наприкінці вправи проводиться обговорення:

- 1) Чи приємно було “дарувати” добрий настрій однокласникові?
- 2) Чи приємно було отримувати “дарунки”?
- 3) Чи поліпшився настрій і завдяки яким саме побажанням?

Вправа “Посмішка по колу”

Діти, взявшись за руки, посміхаються по черзі одне одному.

Останні дві вправи мають на меті розвиток в дітей вміння взаємопідтримки. За нашими спостереженнями, діти часто соромляться висловити співчуття один одному саме тому, що не знають, як це зробити. Так само вони не вміють показати, що увага друга є вчасною і дуже важливою. Завдання педагога полягає у налаштуванні дітей так, щоб “посмішку по колу” вони сприймали “серйозно”: подивилися на однокласника, подумали про ті добрі й важливі справи, в яких сьогодні брали участь разом та посміхнулися.

Легенда про найвідомішу людину минулого Соломона Мудрого говорить про те, що він володів каблучкою, на якій був вибитий напис: “Все проходить”. В хвилини горя і тяжких переживань Соломон дивився на цей напис і заспокоювався. Але одного разу трапилася така біда, що мудрі слова замість того, щоб заспокоювати викликали у нього напад роздратованості. Розлючений, він зірвав каблучку з пальця і кинув її на підлогу. Коли вона покотилася, він раптом побачив, що на її внутрішній стороні теж є напис. Зацікавившись, він підняв каблучку і прочитав: “І це пройде!” Ця, здавалося б, надтрагічна ситуація, була передбачена віковою мудрістю. Гірко засміявшись, Соломон надів каблучку і більше з нею не розлучався.

Висновки:

Кожна людина може навчитися створювати гарний настрій собі та оточуючим людям.

Гарний настрій, вміння володіти своїми почуттями впливає на гармонійні взаємини між дітьми.

Заняття 5. Я і спілкування у моєму житті

Тема: Спілкування.

Мета: Навчити дітей передавати й сприймати інформацію вербальними і невербальними способами, володіти своєю мімікою, пантомімікою, розвивати у них правильне, впевнене, виразне мовлення, виховувати ввічливість.

Теоретичні положення: У процесі спілкування люди використовують як вербальні засоби (словесні), так і невербальні (виразні рухи). Уміння правильно користуватися не тільки вербальними, але й

невербальними способами передачі інформації підвищує ефективність спілкування.

Ключові поняття: мовлення (конкретне використання мови для висловлення думок, почуттів, настроїв); вербальне спілкування (спілкування та допомогною слів, мови); невербальне спілкування (спілкування за допомогою жестів, м'язів обличчя, пози, очей, ходи та інших виразних рухів); міміка (рухи м'язів обличчя, що виражають внутрішній душевний стан); пантоміміка (виражальні рухи всього тіла або окремої його частини); жести (рухи рукою чи іншими частинами тіла, які несуть у собі певну інформацію або супроводять мовлення).

Хід заняття:

Скажіть, що, спостерігаючи за людьми, ми бачимо виразні рухи (пози, жести, міміку). Дайте визначення виразних рухів зі словника.

Запитайте, що вони знають про жести регулювальників, спортивних суддів, диригентів та про їхнє значення. Запропонуйте пригадати, що потрібно зробити під час заняття, щоб дитину викликали? Який це жест?

Скажіть, що про значення деяких жестів люди домовилися давно. Попроште згадати, чи доводилося дітям бачити телепередачі, де текст диктора перекладається на мову жестів, розроблену спеціально для глухих і глухонімих людей.

Поясніть, що в людини при вираженні почуттів особливу роль відіграють м'язи обличчя. Це особливі мімічні м'язи. Нехай бажаючі покажуть будь-які почуття. Переконайтеся, що почуття показані дітьми правильно. Попроште дітей пояснити значення вислову: "Написано на обличчі".

Завдання-енергізатор "Дзеркало" виконується за бажанням вчителя. Нехай діти в парах стануть обличчям одне до одного. Один з них починає повільно рухати рукою, а інший повторює його рухи, немов відбиваючи в дзеркалі. Завдання полягає не в тому, щоб обдурити чи розгадати партнера, а в тому, щоб точно відтворити його жести. Потім партнери міняються ролями.

Скажіть дітям, що існує спеціальний театр, де протягом усього спектаклю не вимовляється жодного слова. Вся вистава складається з поз, міміки і жестів акторів. Це – "Театр міміки і жести".

Запропонуйте гру "Телевізор – без звуку". Діти в групах по чотири вирішують, яку телепередачу вони будуть демонструвати групі (спортивний матч, "Новини", "Поле чудес", "Вечірню казку"). Група відгадує зображуване вживаю групою. Запитайте дітей, які виразні рухи допомогли відгадати телепередачу. Дітям, можливо, буде потрібна допомога дорослого чи попередня підготовка.

Гра "Хлопчик в навушниках".

Хлопчик в навушниках чує тільки музику магнітофона, але він бачить групу і може відповісти на її запитання. Потрібно запитати у нього без слів, щоб було зрозуміло: Котра година?, Яка на вулиці погода? тощо.

Вправа "Зустріч з інопланетянами".

Ігрова ситуація, в якій дітям пропонується дізнатися про наміри "прибульців" і з'ясувати, що їх цікавить на Землі. Потім ситуація програється вдруге, коли "інопланетяни" і "земляни" міняються ролями.

Педагогу варто звернути увагу на активність дітей під час гри, визначити роль кожного з них у команді (лідер, порадник, критик, мовчун тощо); з'ясувати характер і спрямованість запитань, що їх команди адресують одна одній (часто це запитання: "чи є у вас друзі?, що ви їсте?, як вас звати?"); справжність/несправжність імені, обраного дитиною, та його "зміст" (набір звуків, ім'я героя мультфільму або фільму – якого саме; характер цього героя); встановити, в якій команді – "землян" (звичайних людей) чи "інопланетян" (незвичайних) комфортно почуваються учні з тенденцією до утворення невротичних симптомокомплексів. Якими є причини виборів, команди: можливість бути не таким, як раніше – розкутим і активним впроваджувачем власних ідей – чи невпевненість у відповідності певній ролі?

Висновки:

Виразні рухи говорять про почуття, настрої людини та її ставлення до співрозмовника.

Виразні рухи – важливий засіб спілкування.

Заняття 6: Учуся розуміти людей

Тема: Спілкування.

Мета: Розглянути можливі випадки непорозуміння людей, негативні риси характеру, які спричинюють це, розвивати у дітей бажання позбутися таких рис, а також вміння розуміти інших, стаючи в їх позицію, виховувати любов до людей, альтруїзм.

Показати, що ефективне спілкування передбачає збіг вербальних і невербальних компонентів повідомлення.

Завдання заняття:

Привернути увагу до тотожності/розбіжності вербальних і невербальних компонентів повідомлення.

Показати важливість тотожності вербальних і невербальних компонентів спілкування для розуміння повідомлення.

Теоретичні положення: Необхідною умовою ефективного спілкування є використання певної мови та однакове розуміння ситуації в якій воно відбувається. Останнє великою мірою залежить від тотожності вербальних і невербальних компонентів повідомлення.

Ключові поняття: ідентифікація (ототожнення, процес уподібнення психології і поведінки дитини іншим людям), альтруїзм (риса характеру, що спонукає людину безкорисно приходити на допомогу . іншим); імітація (здатність однієї людини наслідувати рухи, жести, міміку, голос іншої людини). Учитися розуміти людину –означає не тільки прислухатися до її слів, але й намагатися зрозуміти її почуття настрій за виразними рухами.

Матеріали для заняття: Великі аркуші паперу та фломастери.

Хід заняття:

Бесіда з елементами дискусії “Чому люди іноді не можуть порозумітися?”. Скажіть дітям, що досить часто те, що люди говорять і те, як вони при цьому поведуться – не завжди збігається. Підведіть дітей до висновку про те, що виразні рухи і зміст повідомлення людей повинні відповідати один одному.

Попросіть дітей у групах по чотири придумати сценки й показати, як різні інтонації, що супроводжують повідомлення, змінюють зміст сказаного.

Наприклад:

Діти вітаються одне з одним з радісним/плаксивим виразом обличчя.

Добрі слова й теплі побажання вимовляються байдуже.

Підкресліть, що інтонація – важливий виразний засіб, поряд з позами, мімікою й жестами.

Поставте запитання:

Чи збігається сказане з тим, що виражають жести, пози, міміка зображених людей?

Про що “говорять” виразні рухи персонажів кожного з малюнків?

Обговоріть розбіжності з колективом учнів. Поцікавтеся думкою дітей про правдивість людей, зображених на малюнках.

Підведіть до висновку, що невідповідність виразних рухів і слів створює труднощі у спілкуванні, ставить під сумнів правдивість висловленого.

Поділіть групу на підгрупи по чотири і роздайте кожній підгрупі по великому аркушу паперу. Запропонуйте дітям у парах чи у підгрупах по чотири придумати й намалювати ситуації, що ілюструють невідповідність між словами й виразними рухами. Допоможіть підгрупам, якщо в них виникнуть труднощі.

Для цього запропонуйте такі ситуації:

Хлопчик відмовляється йти до зубного лікаря через страх і говорить, що в нього із зубами все гаразд.

Дівчинка відмовляється від допомоги, говорячи, що їй не важко, а сама не може підняти важкі сумки.

Хлопчик говорить бабусі, що сходить до магазину, а сам сидить перед телевізором тощо.

Попросіть кожну групу показати малюнок і пояснити зображене. Нехай вся група аналізує суперечності між словами і виразними рухами персонажів малюнків кожної групи.

Запитайте, чому люди іноді говорять не те, що думають? Діти назвуть страх, бажання не ображати іншу людину, прагнення мати кращий вигляд, свідоме прагнення ввести в оману. Запитайте, чи важко спілкуватися з нещирою людиною, яка боїться сказати правду чи обманує. Підведіть групу до висновку, що для того, щоб тебе добре розуміли, потрібно говорити правду.

Тренінг "Дзеркало" (діти виконують за допомогою жестів чотири завдання: пришити гудзик, спекти пиріг, зібратися в дорогу, виступити в цирку. Кожне завдання виконується попарно, причому одна дитина виконує завдання, а друга стає дзеркалом, тобто копіює всі рухи напарника).

Гра "Знайди пару" (діти отримують картки з назвами тварин, показувати картки не можна). Потрібно знайти пару, використовуючи міміку, пантоміміку.

Дітям можна запропонувати скласти фантастичне оповідання "До нас прилетіли інопланетяни", а також прийняти участь у тренінгу "Вживання в роль".

Висновки:

Щоб люди краще розуміли одне одного, їхні слова і виразні рухи не повинні різнитися за змістом.

Щоб люди краще розуміли одне одного, спілкування повинне бути щирим і правдивим.

Заняття 7. Учуся взаємодіяти

Тема: Спілкування.

Мета: Сприяти розумінню дітьми важливості шанобливих стосунків у взаємодії. Вчити дітей проявляти людяність, чуйність, емпатію, взаємодопомогу, виховувати гуманність.

Завдання заняття: Пояснити роль шанобливих стосунків у взаємодії. створити ситуації, в яких би дитина відчула потребу в інших людях, довести необхідність шанобливого ставлення до оточуючих, дати можливість розібратися у своєму ставленні до інших людей.

Пояснити значення правила "Стався до інших людей так, як би ти бажав, щоб вони ставилися до тебе".

Теоретичні положення: Ефективне спілкування передбачає шанобливе ставлення людей один до одного. Шанобливі стосунки формуються у процесі спільної діяльності.

Ключові поняття: Взаємодія – це коли людина робить щось разом з іншими людьми, наприклад: грається, навчається, працює. Агресивна поведінка – це коли одна людина так висловлює свою думку, що інша почуває

себе ображеною, лякається або злиться. Емпатія (має подвійний зміст: по-перше, це співчуття як найважливіша моральна здатність відгукуватися на чуже нещастя; по-друге, це вміння радіти успіхам, щастю іншої людини); гуманність (прояви людяності у взаєминах з іншими); чуйність (здатність співчувати).

Матеріали для заняття: Ножиці для кожної дитини, два малюнки, на яких зображена взаємодія, спілкування людей.

Хід заняття:

Скажіть, що заняття присвячене тому як потрібно взаємодіяти з людьми, спілкуватися, щоб розуміти співрозмовника і бути зрозумілим.

Попросіть пригадати байку Л. Глібова “Лебідь, Рак і Щука”. Запитайте дітей, у чому її мораль. Скажіть, що уникнути суперечок і конфліктів важко, але і під час суперечки чи конфлікту слід ставитися до співрозмовника з повагою.

Попросіть дітей подумати і відповісти, з чого розпочинається спілкування, спільна робота, гра. Вислухайте їхні відповіді. Зверніть увагу дітей на те, що розуміння й узгодженість дуже важливі для досягнення будь-якої спільної мети.

Скажіть, що узгодженості дій чи взаємодії потрібно вчитися. Простежте за тим, щоб діти, які сидять за однією партою, виконували завдання за таким планом:

Одна дитина розрізає перший малюнок, запропонований керівником групи, а інша дитина – другий малюнок.

Діти групою складають розрізані частини в один малюнок.

Запитайте дітей:

Що вони говорили одне одному під час виконання завдання?

Чи завжди розуміли, чого від них хоче сусід?

Яке “чарівне” слово допомагає швидко і злагоджено працювати?

Підведіть дітей до думки, що для ефективного спілкування і взаємодії необхідне шанобливе ставлення до партнера, ввічливість у розмові.

Підведіть дітей до думки, що персонажі картинок, що говорять, мають одну думку про роботу партнера, однак висловлена вона по-різному. В одному випадку шанобливо, в іншому – нешанобливо.

Запитайте в дітей:

У чому виражається шанобливе ставлення? (спокійний тон, відсутність брутальних висловів, підбадьорення, посмішка, вміння помічати все хороше, вислухати партнера).

У чому виявляється нешанобливе ставлення? (глузування, підкреслення промахів, слабких сторін, недоліків партнера).

Яке ставлення до себе діти хотіли б відчувати з боку інших людей? Чому?

У чому зміст правила “Стався до інших людей так, як би ти бажа щоб вони ставилися до тебе”?

Запропонуйте дітям у групах по чотири чомно звернутися до співрозмовника і при цьому зберегти значення висловів.

Приклади висловів:

“Ти все читаєш і читаєш підручник увесь день, тобі що, роби більше нічого – йдемо гуляти!”

“Ти зовсім не розумієш правила гри! Ми тебе не приймаємо. І звідси!”

“У тебе багато красивих речей, але зовсім немає смаку. Ти не вміє одягатися: цю блискучу блузку не можна одягати із джинсами і кросівками”

“Ти зовсім не розумієшся на музиці, слухаєш усе підряд цілий день. Ми всі втомилися від цієї музики”.

Під час занять з теми доцільно створити разом з дітьми правила поведінки (закони доброти, ввічливості та чесності).

Ці правила вчитель фіксує на аркуші паперу і вивішує на видному місці.

Наприклад:

Закони чесності:

- сказав – зроби;
- не впевнений – не обіцяй;
- помилився – зізнайся;
- забув – попроси вибачення;
- кажи те, що думаєш;
- не можеш сказати правду – поясни чому;
- не видавай чужої таємниці

Діти, як правило, із задоволенням не тільки придумують, а й виконують власні «закони».

Складання розповіді “Коли людина потрапила в біду” (в групі бесіда “Чужа біда - моя біда”, обговорення мультфільму “Просто так”, казки Г. Х. Андерсена “Дівчинка з сірниками”, виготовлення сюрпризів однокласників, бесіда “Чи радію я, коли іншим добре”, гра “Дарувати чарівниця”.

Висновки:

Щоб успішно порозумітися потрібно ставитися до співрозмовника з повагою, бути ввічливим, чуйним у взаєминах з іншими людьми.

Заняття 8. Учуся наполягати на своєму

Тема: Спілкування.

Мета: Навчити дітей відстоювати свої інтереси в неагресивній формі.

Завдання заняття:

Показати можливість неагресивного відстоювання своєї позиції.

Дати уявлення про можливість відмови в ситуації тиску.

Педагогічні положення: Навичка неагресивного відстоювання своєї думки дозволяє виражати свою волю в позитивній формі, захищати та підтримувати свої інтереси й права, сміливо заявляти про особисту думку, не замикаючись маскувати чи приховувати її. Неагресивне відстоювання своєї думки є психологічним фундаментом уміння відмовлятися в ситуаціях тиску, відмовитися від паління чи вживання алкоголю, коли їх пропонують оточуючі.

Ключові поняття: Тиск однієї людини на іншу – це коли одна людина намагається примусити іншу зробити те, чого та не бажає.

Матеріали для заняття: Аркуш паперу, фломастер.

Хід заняття:

Скажіть дітям, що шанобливі стосунки не означають, що в усьому потрібно погоджуватися з іншими людьми, потрібно також вміти наполягати на своєму.

Розкажіть дітям життєву ситуацію про покупця, якого обрахували. Ця ситуація може бути різною: Він змирився з тим, що сталося, зазнав певний убік. Вирішив з'ясувати, що відбулося.

Запропонуйте дітям у групах по чотири чи в парах подумати: що відчуває людина, яка зіштовхнулася з несправедливістю і спасувала перед нею? (убік, приниження, безпорадність, злість).

Чому покупцю важко заперечувати? (невпевненість у собі, бажання уникнути пояснень, суперечок).

Запитайте дітей:

Хто з двох покупців скоріше розбереться в конфліктній ситуації? Чому?

Хто ризикує наштовхнутися на грубощі продавця? Чому? Попросіть дітей обвести колом покупця, на місці якого вони б хотіли бути, поведінка якого їм подобається.

Підведіть дітей до висновку, що за спокійним запереченням у конфліктній ситуації стоїть самоповага, впевненість у собі й своїй правоті, повага до партнера із взаємодії.

Запитайте у дітей, коли й кому їм важко заперечувати? Вислухайте кілька відповідей.

Підведіть підсумки, сказавши, що іноді важко заперечувати близькому другу чи групі, але цьому потрібно вчитися.

Запитайте:

Чому діти іноді виявляють наполегливість і нав'язують те, від чого відмовляється їхні однолітки? (легкодумство, незнання наслідків, егоїзм, підтримка тільки своїх інтересів).

Якими прийомами користуються діти, щоб домогтися свого? (домовленості, глузування, фізичний вплив).

Як протистояти наполегливим пропозиціям, тиску?

Для відповіді на третє запитання об'єднайте дітей у групи по чотири. Кожній групі дайте одне з оповідань. Запропонуйте групам подумати про способи наполягання на своєму. Нехай приготують і покажуть групі короткі сценки, що ілюструють неагресивне відстоювання своїх інтересів.

Підведіть дітей до думки, що деякі люди не уявляють собі наслідків того, що пропонують іншим, чи просто про них не думають.

Запитайте у дітей, чи сумісне шанобливе ставлення до людини і нав'язування їй того, чого вона не хоче. Вислухайте відповіді. Узагальніть сказане, зробивши висновок, що повага до людини починається з поваги її права на вибір і власну думку. Підведіть дітей до думки, що в крайньому випадку кожний може в конфліктній ситуації запропонувати партнеру робити те, що той вважає за потрібне, а самому скористатися правом вільного вибору своєї поведінки.

Поговоріть з дітьми про прийоми неагресивного відстоювання своєї думки, успішної відмови в ситуації тиску (аргументи, впевнена поведінка, уміння сказати "ні"). Підкресліть, що якщо людина в якій-небудь ситуації ризикує своїм здоров'ям, то їхній обов'язок попередити її про це.

Висновки:

У кожної людини є право відстоювати свою думку.

Коли на тебе тиснуть, обстоюй свою думку неагресивно.

Заняття 9. Коли на мене чинять тиск

Тема: Спілкування.

Мета: Пояснити дітям, що тиск – одна з форм впливу на людей.

Завдання заняття:

Поговорити про джерела впливу і тиску.

Показати, що вплив може мати позитивні і негативні наслідки.

Пояснити, що в ситуації тиску слід самостійно приймати рішення.

Теоретичні положення: Тиск однолітків є одним із чинників прилучення дітей до паління і вживання, алкоголю та інших психоактивних речовин. Учні, які мають занижену самооцінку, не вміють протистояти тиску. невпевнені у собі і тривожні, опиняються в найменш сприятливій ситуації. Тому навчання дітей протистоянню тиску, формування адекватної самооцінки і впевненості в собі – важливі завдання превентивного навчання.

Ключові поняття: Тиск однолітків – це коли кілька людей намагаються примусити одного робити те, чого той не хоче.

Матеріали для заняття: Великий аркуш білого паперу
фломастери, музичні записи.

Підготовка до заняття: Підберіть два музичних уривки, наприклад, причну пісню. Приготуйте «Плакат непокори».

Хід заняття:

Скажіть, що заняття присвячене впливу на нашу поведінку. Вислухайте два музичних уривки. Запитайте в дітей, який настрій створює музика і прична музика.

Запропонуйте визначити, як впливає на людей природа, погода, настрій інших людей

Запропонуйте прочитати оповідання «Рожева сукня» і відповіді на запитання. Попросіть розповісти про різні впливи, яких зазнавали діти. Зверніть увагу на прикладах позитивних і негативних впливів на здоров'я. Запишіть ці приклади на дошці.

Зробіть висновки про те, що:

На наш настрій і поведінку впливає багато чинників.

Впливи позитивні – викликають гарний настрій.

Впливи негативні – викликають поганий настрій, шкідливі для здоров'я.

Під впливом оточуючих ми можемо змінювати свою думку, рішення чи поведінку.

Розкажіть, що іноді хтось хоче від нас домогтися, щоб ми що-небудь зробили, не пояснюючи причин, чому це потрібно зробити. Це означає, що на нас чинить тиск. Нехай бажуючі зачитають свої приклади. Поділіть дошку на дві частини (позитивний і негативний вплив) і запишіть приклади. Виділіть серед них приклади тиску.

Зробіть висновок, що оточуючі можуть по-різному впливати на нас. Тому важливо вміти розбиратися в характері впливу на нас: відрізнити вплив тиску і навчитися самостійно приймати рішення, що не завдають шкоди нашим інтересам і здоров'ю.

Запитайте дітей:

Чи завжди потрібно опиратися тиску?

Коли це особливо важливо?

Вислухайте різні думки.

Запропонуйте в групах по чотири обговорити ситуації, коли діти мають право недодержуватися слів (команд, прохань, порад, домовленостей)

оточуючих (у тому числі дорослих) і не піддаватися тиску. Вислухайте результати обговорення тиску в кожній групі. Запишіть найбільш вдалі відповіді на заготовленому «Плакаті непокори».

Підведіть до думки про те, що слід навчитися опиратися тиску, особливо в ситуації, пов'язаній з ризиком для здоров'я. Підкресліть, що опиратися тиску часто важко. Тому в ситуаціях тиску слід подумати й визначити для себе:

Чи можна довіряти тому, хто намагається впливати на твої рішення і вчинки?

Чи збігається те, чого від тебе хочуть, з тим, чого хочеш ти? Які можливі наслідки такого впливу.

Обговоріть усі разом ситуацію, враховуючи "Поради людині, яка сумнівається". Підкресліть, що опір тиску вимагає уміння перевіряти інформацію й аргументи, що виходять від того, хто намагається тиснути.

Висновки:

Вплив, що справляють на нас інші люди, може бути корисним або шкідливим.

Якщо нас змушують зробити щось, не пояснивши, навіщо це потрібно, то такий вплив називається тиском.

Ми повинні вміти опиратися тиску.

Заняття 10. Дружба

Тема: Спілкування.

Мета: З'ясувати відмінність між другом і просто знайомим, розглянути, які риси характеру людини викликають повагу в інших і бажання дружити з такою людиною, розвивати у дітей вміння берегти дружбу, виховувати товариську.

Завдання заняття:

Перелічити важливі для дружби якості.

Описати прояви дружби. Кого можна назвати другом. "Дерево міцне корінням, а людина – друзями".

Показати зв'язок дружби і соціального здоров'я.

Теоретичні положення: Дружба – важливе явище вікового розвитку. Наявність друзів означає, що дитина соціально й емоційно здорова. Для зовсім маленьких дітей, якщо вони зростають серед дорослих поза дитячим колективом, "другом" може стати улюблена іграшка. Друзями учнів є, як правило однолітки. Уміння відрізнити дружбу від конформного підкорення тиску однолітків є захисним чинником проти вживання психоактивних речовин.

Ключові поняття: Дружба – це коли люди хочуть бути разом, коли вони цікавлять одне одного, довіряють одне одному. Друг (той, хто пов'язаний з кимось дружбою); дружба (близькі відносини, побудовані на взаємній довірі, прив'язаності, спільності інтересів); товарищі (близькість, заснована на товариських взаєминах).

Матеріали для заняття: Кола з паперу червоного, зеленого й жовтого кольору для гри "Світлофор".

Підготовка до заняття: Вирізати по три кола різного кольору (червоного, зеленого, жовтого) для кожного учасника гри “Світлофор”.

Хід заняття:

Скажіть, що заняття присвячене близьким стосункам людей – дружбі. Попросіть дітей перелічити іменники, що підходять за змістом до предметників: дружний (клас, загін, хор), дружна (родина, команда), дружні (хлопчик, дівчатка й хлопчики, брати й сестри). Запишіть перелік на дошці. Попросіть визначити, що таке дружба. Дайте визначення зі словника.

Запропонуйте дітям у групах по чотири обговорити:

Що відрізняє людей, які дружать, що притаманне їхнім взаєминам?

Що невластиве дружнім стосункам?

Кожна група відповідає тільки на одне запитання. Розділіть дошку на дві частини. На першій запишіть стосунки, характерні для дружби (довіра, широкість, взаєморозуміння тощо). На другій – те, що не характерне для дружби (завищеність, бійки, глузування тощо).

Запитайте у дітей:

Чому стосунки, які описані в другому стовпчику несумісні з дружбою?

Чому стосунки описані в першому стовпчику – зміцнюють дружбу?

Запитайте:

Між ким стосунки більш дружні: знайомими, приятелями, друзями?

У чому відмінність взаємин цих людей? Підкресліть можливість дружби різних людей.

Попросіть навести приклади того, як стосунки із знайомства переростали в дружбу.

Вислухайте відповіді. Узагальніть вислови дітей.

Запропонуйте в групах обговорити:

Чому люди товаришують?

Чому цінують дружбу?

Вислухайте відповіді. Зробіть узагальнюючий коментар.

Підбиваючи підсумки роботи в підгрупах і дискусії, відзначте, що чим краще люди знають один одного, тим більша ймовірність дружніх стосунків.

Скажіть дітям, що люди, щоб бути здоровими, обов'язково повинні дружити. З другом можна поділитися, друг зрозуміє й допоможе. За бажанням кожного, діти індивідуально можуть виконати два додаткових завдання.

Завдання I. Заготуйте по аркушу паперу з намальованими на ньому чотирма концентричними колами для кожної дитини. Запропонуйте написати в центрі одне слово “Я”. Потім нехай діти перелічать близьких друзів у внутрішньому до кола кільці. Друге кільце заповнюється добре знайомими людьми. Зовнішнє кільце буде містити людей яких діти знають.

Попросіть дітей подумати над малюнками і відповісти на запитання:

Кого вони найбільше люблять? (батьків, братів і сестер).

До кого вони дуже добре ставляться? (до друзів, однолітків).

Кого вони просто знають? (родичів, сусідів).

Завдання 2. Запропонуйте на зворотньому боці того ж аркуша паперу поставити крапку й позначити її “Я”, потім розташувати імена людей, з якими діти дружать, з'єднуючи щоразу ім'я людини з крапкою, позначеною “Я” відрізком прямої. Довжина відрізка в цьому завданні буде тим більшою, чим далі від дитини (емоційно) знаходиться дана людина.

Запропонуйте накреслити 5-7 відрізків, а потім подумати і відповісти на запитання:

Що нового про самого себе ти довідався/лась під час виконання цього завдання? Хотів/ла б ти мати більше друзів? Чому?

Підкресліть, що здоров'я – це не тільки відсутність хвороб в організмі, але також соціальне й емоційне благополуччя людини. Уміння дружити відіграє для здоров'я важливу роль.

Попросіть дітей пояснити значення приказки “Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти”.

Якщо дозволить час, то запропонуйте дітям пограти в “Світлофор”. Перераховуйте різні якості характеру людини. Коли ви називаєте якість, що сприяє дружбі, діти піднімають угору коло зеленого кольору, яка заважає – червоного, коли нейтральне – жовтого.

Вчитель пропонує дітям намалювати колективний малюнок “Мої однокласники – мої друзі”.

Провести анкетування серед дітей класу.

Анкета для друзів

1. Назви риси, які потрібно мати, щоб вважатися твоїм другом.
Щоб вважатися твоїм другом потрібно бути ...
2. Які риси потрібно мати, щоб заслужити твою повагу?
Щоб заслужити мою повагу, потрібно бути ...
3. Щоб викликати твою симпатію, які потрібно мати риси?
Щоб викликати мою симпатію потрібно бути ...
Вислови свою думку!

Про кого б із однокласників ти так сказав?

1. І сам не дам та й іншому не дам.
Сказав би про ...
2. Замилує очі...
3. Лізе в очі ...
4. Глека розбили ...
5. В одне вухо входить, а в інше виходить ...
6. В'ється в'юном ...
7. І швець, і кравець, і на дуді гравець ...

8. Язиком плескати – не ціпом махати ...

9. Золоті руки має ...

10. Молодець проти овець, а проти молодця – сам вівця ...

Висновки

Дружбу можна зміцнювати, зруйнувати.

Позитивні риси характеру людини, вміння спілкуватися, взаємодіяти сприяють дружбі.

Виховна година "Подорож країною "Злагоди""

Мета. Формувати моральні основи дитячої особистості засобами **ігри**. Розвивати уявлення учнів про чуйність, справедливість, виховувати ці **якості**. Сприяти вихованню міцної внутрішньої опори людини, що знаходить **свій прояв** у доброті, чуйності і делікатності, пам'ятати моральне правило - не **чекати**, коли у тебе попросять допомоги, а своєчасно допомогти іншим.

Ведучий. Шановні батьки, діти! Сьогодні ми вирішили зустрітися з **вами й вирушити** у подорож країною «Злагода». Справа в тому, що зараз у **світї надміру** панує жорстокість, недоброзичливість, зло. Протестуючи проти **цих сил**, ми пропонуємо свій варіант співіснування у мирі та злагоді. Отже, **пропонуємо** вашій увазі подорож країною, де діти і батьки живуть, розуміючи **і підтримуючи** одне одного, де кожен відчуває відповідальність за свої вчинки **і життя**.

1-й учень.

Гостей дорогих ми вітаємо щиро, Стрічаємо з хлібом, любов'ю і миром. Для людей відкрита наша хата біла. Тільки б жодна кривда в неї не забігла!

2-й учень.

Хліб ясниться в хаті. Сяють очі щирі. Щоб жилося в праці. Щоб жилося в мирі.

3-й учень.

У цій країні - скрізь веселий сміх, І чути гомін дівчорони усюди. Адже творити добрі справи - це не гріх, І дяка від усіх людей вал буде!

4-й учень.

Ти озирнись: довкола квіти й трави Чекають сонечка промінчика ясного. Отак від нас нехай виходить доброта. Як промінь сонця весняного!

5-й учень.

У цій країні кожен другу рад, У цій країні ні образ, ні смутку. Добро і мир шикуються у ряд, Щоб були добрими у всіх стосунки.

6-й учень.

Давайте разом будем мандрувать У світ добра, і злагоди, і миру. Давайте всім заповідать: «Робіть життя своє щасливим!»

7-й учень.

Живемо ми весело і товаришуємо. Нам не притаманні заздрість і образи.

*Як погане слово випадково чуємо –
Ми його із класу женемо відразу!*

8-й учень.

*Місця тут нема вам, ледарі й нероби.
Ні брехні, ні плітки ви тут не почувате!
Доброта і лагідність – це нам до вподоби.
Намагаємось бути добрими та чуйними!*

Ведучий. А що таке доброта? З чим можна порівняти доброту?
(*Із сонечком, бо від доброти, як від сонечка, стає тепліше*).

Є таке прислів'я: «Доброта — що сонце». От і в нашій подорожі нам допоможе сонечко. Воно своїм промінчиком вказуватиме нам шлях і зігріє у важку хвилину. Звичайно, перше проміння доброти дитина отримує з вуст матері і батька. І дуже хотілося б, щоб вічна проблема батьків та дітей розв'язалась, адже хто може бути ріднішим від мами й тата?...

1-й учень.

Батьки і діти! Батьки і діти! Нерозділиме і довічне коло. Ми засіваємо житейське поле, І не на день майбутній — на віки!

2-й учень.

Між нас не ляжуть вирвами роки. Бо наша кров пульсує в нашій долі. Батьки і діти, батьки і діти... О, не ділитесь ви на спільнім полі!

3-й учень.

Все ж наше, од дощинки й на віки. До вічної Тарасової муки. Передамо своїм дітям і онукам І не на день майбутній — навіки! Ведучий. Крім того, що батьки і діти повинні дарувати одне одному ласку та ніжність, слід не забувати про старше покоління - дідусів і бабусь.

1-й учень.

- Діти любі, — каже мати, —
Треба старших шанувати!
То дасть Господь в цьому світі Вам прожити довгі літа.

2-й учень.

Варт пошани сивий волос
І старенький тихий голос.
До тих зморщок придивіться,
Станьте ближче, поклоніться!

Ведучий. От ми і дісталися до країни «Злагода». Але що ми забули взяти у подорож? (*Усмішку*)

(*Діти виконують пісню «Усмішка»*).

Ведучий. А щоб було цікавіше подорожувати, може, хтось історію цікаву розповість?

Красиві слова і красиві діла

Серед поля стоїть маленька хатинка, її побудували, щоб у негоду могли сховатись і пересидіти у теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило, і пішов дощ. А в лісі було в цей час троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє дощ, як з вітра.

Коли бачать: до хатини біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Він з іншого села. Одежда на ньому мокра, як хлющ. Він тремтить від холоду.

І ось один із тих хлопчиків, що сиділи в сухому одязі, сказав: «Як мені тебе шкода!».

Другий теж промовив красиві жалісливі слова: «Як страшно сидіти у зливу серед поля! Мені шкода тебе!».

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку і подав її другому хлопчику! Той скинув мокру сорочку та одягнув суху.

Гарні не красиві слова, а красиві діла!

Ведучий. А що говорить народна мудрість про добрі слова та красиві діла?

- Від доброго слова лід розмерзає.
- Шабля ранить голову, а слово – душу.
- Доброта - мова, на якій можуть говорити німі і яку можуть чути глухі.
- І хороша, і вродлива, тільки шкода, що сварлива.
- Той, хто робить добро іншому, – робить добро самому собі.
- Шляхом зла не ходять до добра.

Ведучий. Це ще далеко не всі прислів'я про добрі вчинки та добрі слова. Адже й добрі слова – це те, з чого починається ввічливість та поважність, що є складовою частиною злагоди та спокою.

І ми пропонуємо вашій увазі історію про невічливих хазяїв. Рецензіація вірша.

Некультурні хазяї

Із гостини по сніжку
Хлопчики вертались, к
А товариш запитав:
- Як вам гостювалось?
- Та нічого, все як слід...
- Тільки бачиш, друже,
В тому домі хазяї
Некультурні дуже,
Просто не хороші.
У прихожій не зняли.
З нас вони колоші.
Навіть з наших кожушин

Снігу не струсили,
То ми так, як увійшли,
І до столу сіли.

Ведучий. То хто ж некультурно себе повів? Що стосується проявів доброти, чемності, ввічливості, то український народ у цьому плані дуже спостережливий. Тому давайте розіграємо усмішки!

1

- Дядьку, ви що в лісі народилися?
- Чого так питаєш?
- Бо тато казали: «Знов преться до нас старий пень»

2

- Мама вдома?
- Ні.
- А тато?
- Теж сховалися!

Ведучий. А наш вагон подорожує далі!
(Діти виконують пісню «Голубий вагон»).

Ведучий. Коли між людьми дружба, то будь-яка справа ладиться. А тому давайте послухаємо кілька віршів про незвичайну дружбу.

Два півники

Півник з півником дружили,
У дворі одному жили,
З однієї миски їли,
З одного коритця пили.
Якось півники в городі,
Там, де соняхи цвіли,
Чималий стручок гороху
Несподівано знайшли.
-Нум, поділимо горох
Так, щоб порівну на двох!
Хоч ділять по правді,
Та що за причина –
Лишається зайва одна горошина.
Ніяк не поділять її між собою,
І діло доходить між ними до бою.
Націлено шпори, іще тільки мить –
І пух полетить.
Але тут нагодився мудрець-горобець:
-Стривайте! – гукає. –
Ось вам рішенець: ;'
Ви цю горошину одну посадить,
А вродить горох –
Урожай поділіть.

Послухались півники мудреця, -
Тепер їхній дружбі не буде кінця:
Щоліта вони висівають горох
І знають, як треба ділити на двох.

Кішка і кізка

Чому кізка кішку б'є.
Подоїти не дає?
Перше ніж: доїти сісти,
Треба кішці дати їсти.
Доки кізка їжу їла.
Кішка кізку подоїла.
Добре кізці з кішкою,
Добре й кішці з кізкою.

Молодець проти овець

Вовк надумав зайчику
Вуха накрутить.
Та немає зачіпки –
Ніяк не зачепить.
Зачіпка не в зачіпку –
Зачіпка б знайшлась.
Річ у тім, що в зайчика
Дружба завелась.
Він з ведмедем знається,
А в того Мишка –
Сірий добре знає це! –
Лапа, ой, важка!..

Ведучий. Ми почули з вами, які варіанти казкової дружби існують між тваринами. І, думаю, що з них можна теж багато чого повчального взяти, наприклад, по-чесному поділити щось. Не коїти зла ближньому. А ще важливо, що приязно, по-доброму людина має ставитися не лише до людей, але й до природи та наших менших братів-тварин. Із цього приводу є дуже гарний вірш.

Собаки

Всіх породистих собак
Розпира від гордості.
Ще б пак! –
Так вони породисті.
Їх на виставки виводять –
Просто сміх.
А дворнягу-бідолаху
Не пускають на поріг.
З незатишному дворі,
У дірявій конурі,

На морозі, на снігу
Мерзне пес на ланцюгу.
Я сьогодні
Не доїв
Свій пиріг –
Для дворняги
Я пиріг приберіг.

Ведучий. Подорожуючи, ми дійшли висновку, що злагода, мир, дружба повинні бути основою відносин між молодим та старшим поколінням, між людьми одного віку, між людиною і природою. Тож нехай у нашому домі панує злагода!

(Звучить пісня).

Де згода в сімействі, там жир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона.
Їх Бог благословляє, добро їм посилає
І з ними Він живе і щастя їм дає.
Де згоди немає, там мир не царить.
Там Бог не вітає, добра не дарить.
Руйнуються пожитки, добро та їхні дітки.
Все марно пропаде, все марно пропаде.
Пошли нам, Боже, мира в кожную хату
І щиру дай любов, і друзів дай багато!
Дай роду щастя й долі, і жити в твоїй волі
Ти нас благослови. Ти нас благослови!

Виховна година "Добро починається з тебе"

Мета. Розвивати в учнів доброзичливість, вміння співчувати, милосердя; виховувати дітей у дусі відродження українських традицій благодійності; залучати школярів до практичної благодійності (у напівзатемненому залі звучить музика Ф. Шуберта «Діва Аве Марія»).

Голос диктора.

Все упованіє моє
На тебе, мій пресвітлій раю,
На милосердіє твоє,
На тебе, мати, возлагаю,
Святая сила всіх святих
Пренепорочная, благая.

Т.Г. Шевченко, «Марія»

1-й ведучий. Милосердя, доброта. Ще з часів давньоруських благодійність була в традиціях нашого народу. Цілком природним і закономірним вважалося допомогти знедоленому, нещасному, поділитися шматком хліба, дати притулок, захистити старість і немічність, порятувати

жарого чи каліку, заступитися за беззахисного і скривдженого.

2-й ведучий. Доброта і чуйність, співпереживання і широсердечність, уміння розділити чужий біль, вчасно підтримати у важку хвилину, розрадити в горі та біді – це в характері нашого народу.

1-й ведучий. Саме таким був безкорисливий порив мільйонів людей, які прийшли на допомогу багатостраждальному народові Вірменії після страшного землетрусу; Україні, Білорусі – після аварії на Чорнобильській АЕС, трагедії в Таджикистані.

Читець.

Не говори про доброту,
Коли ти нею сам не сяєш.
Коли у радощах витаєш,
Забувши про чужу біду.
Бо доброта не тільки те,
Що обіймає тепле слово,
В цім почутті така основа.
Яка з глибин душі росте.
Коли її не маєш ти,
То раниш людяне в людині.
Немає вищої святині,
Ніж чисте сяйво доброти.

О. Довгий

2-й ведучий. Доброта, милосердя - багатоликі. Потреба в них завжди є. Навіть тоді, коли немає біди. Навіть там, де гори спокійні і твердь землі не хитається під ногами.

1-й ведучий. Милосердя й доброта – як два крила, на яких тримається людство. Як же могло так статися, що милосердя втратило своє цінність, а його зміст звівся в основному до милостині. Невже для того, щоб виіскрити доброту із наших сердець, потрібні землетрус, чи Чорнобильська катастрофа? Хіба без них не можна бути милосердним? Хіба в наш час не плині днів немає людей, які потребують допомоги.

1-й ведучий. У злигоднях живуть 5 тис. наших земляків. Близько 1 тис. з них мешкають у напіврозвалених халупах. 7 тис – ті, хто отримує мізерну пенсію. Є, і таких чимало, які існують на межі бідності. Сумні цифри, неспокійні. Та це правда життя.

2-й ведучий. Важко уявити, що люди страждають не від того, що на тарітці мають свіжого хліба, а через те, що не чують вкрай необхідного "Зібрій день".

(Звучить музика).

Читець.

Кажімо більше ніжних слів
Знайомим, друзям і кохоним.
Нехай комусь тепліше стане

Від зливи наших почуттів.
Нехай тих слів солодкий мед
Чиюсь загоїть рану
(Чи перший біль, чи то останній) -
Колиб то знати наперед!
Кажімо більше ніжних слів,
Комусь всміхаймось ненароком,
То не життя людське коротке,
Короткі в нас слова черстві.
Кожімо більше ніжних слів...

І. Вовк

1-й ведучий. Лікування добротою потребують не тільки хворі й самотні, а й цілкомблагополучні і здорові люди, в яких душа черства й глуха до чужого горя. Лікування потрібне і тим, хто не бачить і не чує кривди й болю, несправедливості, горя. Із тими сліпими, глухими треба терпеливо говорити, будити їх словом життєлюбним і проникливим. « Треба, щоб за дверима кожної задоволеної, щасливої людини стояв хто-небудь із молодком і постійно нагадував би стуком, що є нещасні ...» – так писав письменник-гуманіст А. П. Чехов.

Читець.

*Не нарікай на глухість душ людських
І не гостри в злобі на них зубів...
А ти, що людям зробив,
Що вимагаєш доброти від них?
Чого мовчиш, подумай і збагни,
Але уже з низької висоти,
І зваж, і переваж, а хто є ти?
І зваживши нікого не вини.
А сам в своє більмо душі заглянь,
І променем зорилося святим?
І ти збагнеш, що до твоїх страждань
Не відгукнеться власна глухомань,
А ти шукаєш в людях доброти.*

О. Когачун

2-й ведучий

Мудрі французи кажуть: «От якби то молодість знала, якби ж то старість могла...». Гей-гей, старість – не радість, ніхто її не чекає, всяк прихитряється відсунути її небажаний прихід. Та ба, вона підкрадається несподівано, раптово впаде, як сніг на скроні, і ти з печальною розсудливістю розумієш, – усе краще вже було, все в минулому. А з тобою лише спомини та недуги, самота та немічність. Добре, коли за своєї життєвої зими звив тепле гніздечко родинне, коли довкола променяються рідні усмішки, дзвенить дитячий сміх. А як цього немає...

(Звучить музика О. Рахманінова «Всеношное бдение»).

1-й ведучий. Будинок пристарілих, сумне пристановище на схилі літ. Тут не бачиш людей у рваному одязі, тут готують досить смачну їжу, показують кінофільми і т.д.

Чому старі радіють, коли звідси їх забирають, чому просто на очах плачуть, почувши новину, що їх відправляють у будинок пристарілих.

(Виходять на сцену).

Молодий чоловік. Все гаразд, мамо, документи в будинок пристарілих оформлені. Там вам буде добре... Спокій, тиша, відпочинок... І ми не набридатимемо. Звісно, інколи будемо заглядати.

Мати. Одна тепер, назавжди одна... Ідуть геть найрідніші, без котрих життя не матиме сенсу, стане байдужим настільки, що втратить ціну.

Чоловік. То що все, мамо? Ми ж не куди-небудь, а в будинок пристарілих. Там вам буде краще, ніж з нами... Вона розуміє, що діти відправляють її в зал чекання перед похоронною процесією.

Читець.

Людина чуйна
Й пса не вижене із двору,
Коли проживає
Десяток-другий літ,
Охороняючи садок його й комору,
Притулок дасть,
Поїсти дасть, як слід;
А зла –
І рідну матір виряджає,
Коли нема вже користі від неї.
(Звучить мелодія Баха).

2-й ведучий. Гіркі материнські сльози, гіркі, як полин, і пекучі такі. Чи буває в світі щось гірше? Їй би внуків бавити, їй би горнути їх до серця. А вона, обнявшись із самотністю, тихо журиться біля вікна. «Мамо, мамо» – чулося бабі Наталі, і вона, незважаючи на свої 83 роки, кинулась до вікна. Чи не сини це на дворі гукають її? Ні знову почулося. Далеко залетіли сини, знову старенька. А я ж так давно їх бачила.

(Музика затихає).

1-й ведучий. Одинокість сивим полотном цвіте під вікнами бабці. «Не живу, а доживаю – з гіркотою мовить вона хоча б раз подивитись на сина, то й помирати вже можна, бо важко піти з цього світу, не попрощавшись з ним. А він все не йде». Де ж ви сини? Де ж ви соколята? Відповідають матері у вікно. Вже й очі видивились. А їх все нема.

Шануйте матерів

І Мені болить, коли матуся,
Що має дочок і синів,
Живе одна, мов та бабуся.

На схилі посивілих днів.
Працює вдень, не спить ночами
І часто зрощує слюзами
Тверду подушку на зорі.
Скотину порає в дворі,
А вдень копає на городі.
Уста шепочуть: «Світе мій!
Як важко жить мені одній!
Одна-однісінька та й годі!..»
Цим віршем нагадать хотів:
Шануйте друзі матерів!

К. Прохоренко

2-й ведучий. Виховує мати синів, доньок, надіється, що буде до кого на старість прихилитися. А вони, розлетівшись по світу, довго-довго не навідуються до отчого порогу. Лише скупі листи приходять час від часу. Подібні одна на одну телеграми. А коли нарешті знайдуть хвилину, щоб відвідати, нерідко це буває надто пізно, зі скрипом відчиняються перекошені двері, застогне пошарпана віконниця, і додому підстреленою горлицею впаде материнська любов...

Читець.

Допоки нас чекають наші мами,
І доки виглядають нас батьки.
Провідуймо, та не лише листами,
Хоч дорогі їм і скупі рядки.
Коли неждано вдарять в дзвони далі.
Тоді на все знайдеться час,
Але не сльози, не вінок печалі –
Уже ніщо не виправдає нас.
Заниє жаль у щедрім слові «Мама»,
І чайкою здригнеться синя вись.
Провідуймо і завжди пам'ятаймо.
Що можем запізнитися колись.

О. Бочачук

1-й ведучий. А старість не обминути. Здається кожен має про що пам'ятати. Через те хочеться крикнути: «Люди, схаменіться! Ви також будете старі, немічні, і ваші діти та онуки матимуть моральне право відвернутися від вас».

2-й ведучий. Дитинство починається з теплих материнських рук, рідної домівки. Ця аксіома актуальна для всіх часів і народів. Та на превеликий жаль оця найсвятіша і найніжніша пора, перші кроки у світ дорослих починається з чужих людей та інтернатських закладів. Діти-сироти, діти-напівсироти. Кому з них краще? Не знаю. Мабуть і тим, і тим погано. Не знають батьківської ласки. Ніхто їх не приголубить, і це тоді, коли батьки

жінні й здорові!

Читець.

То не вітер, то не буйний
Що дуба ламає:
То не лихо, то не тяжке.
Що мати вмирає:
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали:
їм зосталась добра слава.
Могила зосталась.
Засміються злії люди
Малій сиротині;
Вилле сльози на могилу –
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось?
Кого батько і не бачив.
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини:
Шляхи, пісні, горе...

Т. Шевченко

2-й ведучий. Трирічного Сашка мати залишила на вокзалі. Його ровесника Ігоря кинула на дитячому майданчику, поклавши до кишені пальто записку з проханням влаштувати дитину в дитячий будинок на виховання... Нехай доля буде милосердною, нехай росте під хрестом. Єдине, що дала їм мати, крім життя, сподівання на чийсь добру волю. Чи Божу, чи людську... Чи справді усміхнеться їм доля, чи ласкавою вона буде для всіх тих, які прийшли у цей світ небажаними, чужими для найрідніпших людей?

1-й ведучий. У сирітських дітей багато що є. Затишні спальні, на ліжках новенькі ковдри. В їдальні смачний борщ. Велика бібліотека і спортивний зал, світлі класи. Діти як діти. Безтурботно бавляться на дозвіллі, а вночі спросоння цілують маму. Вони часто розмовляють ночами.

(Діалог хлопчика і дівчинки 5-6 років).

Тебе ще ніхто не забрав?

– Ні.

– А чого?

– Бо кашляю.

– А я сплю тихо.

– Тоді тебе виберуть.

– У мене нема дому, і мами нема, і тата нема, і нікого нема. Одна я.

2-й ведучий. Сім'я для дитини не тільки перше гніздо, а й школа

життя, і тому немає для неї більшого горя ніж сирітство.

1-й ведучий. З давніх-давен дзвони, окрім богослужіння повсюдно використовувалися і як набат для сповіщення на якесь лихо, біль, сполох під час пожежі, ворожого нашестя.

2-й ведучий. Сьогодні дзвони б'ють на сполох, закликають нас до милосердя, доброти. Бо тільки милосердя робить нас справжніми людьми.

1-й ведучий. Друзі! Добродії! Поряд із. нами живуть, а може, доживають свої останні дні ті, кому допомогти можемо тільки ми – я, ваші сусуди або колнги. Зараз, сьогодні, завтра – може бути пізно.

Люди! Будьте милосердні. Бо суд немилосердний до того, хто не виявив милосердя.

2-й ведучий. Милосердя – бо ставить вище за суд.

(Музика стихає. На закінчення звучить пісня «Дай нам, Бог» на слова Є. Євтушенка).

**ДІГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНІВ
СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ
УЧНІВ**

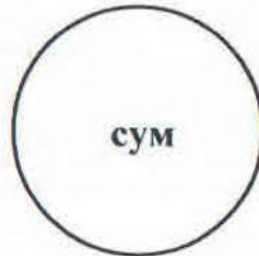
Анкета учня початкової школи

Про тебе

1. Ти дівчинка чи хлопчик? (підкресліть)
2. Чим ти любиш займатися у вільний час?.....
.....
3. Який хороший вчинок ти здійснив у своєму житті?.....
.....
4. Який поганий вчинок ти зробив ти зробив у своєму житті?.....
.....
5. Ти любиш спілкуватися? (підкресліть) так ні.
6. Який настрій частіше всього буває у тебе? (підкресліть)
веселий сумний.

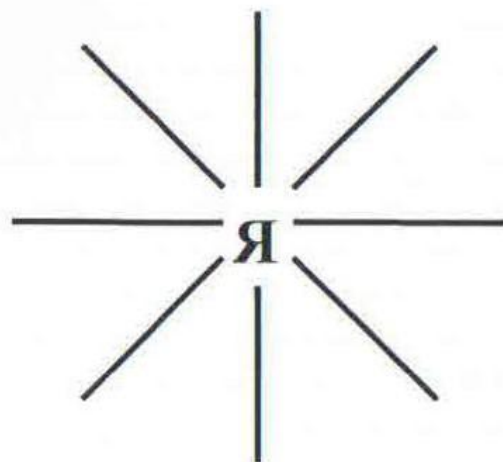
Що я відчуваю, коли ...

1. Встаю вранці.....
.....
2. Іду до школи.....
.....
3. Заходжу до класу.....
.....
4. Я в колі друзів.....
.....
5. Я спілкуюсь з вчителем.....
.....
6. Я у сімейному колі.....
.....

Ставлення до тебе

1. У тебе багато друзів? (підкреслить) так ні.
2. Хто тебе краще всього розуміє? (підкреслить) однокласники, тато, мама, дідусь, бабуся, вчитель.
3. Навколо свого Я запиши першу букву імені людей яким ти довіряєш

Наш клас

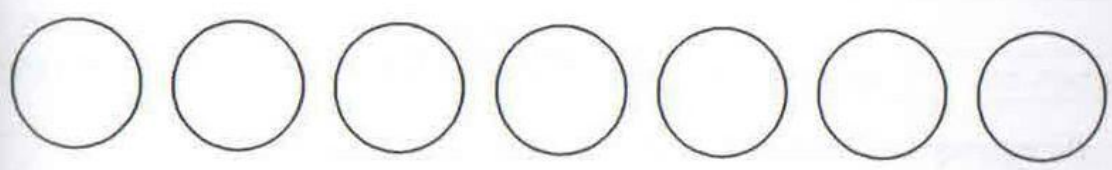
1. Твій клас дружній? (підкреслить) так ні.
2. У вашому класі прийнято допомагати один одному? (підкреслить) так ні.

3. Кого із вашого класу можна назвати справжнім другом?.....
.....

4. Які вчинки необхідно робити, щоб тебе назвали справжнім другом?.....
.....

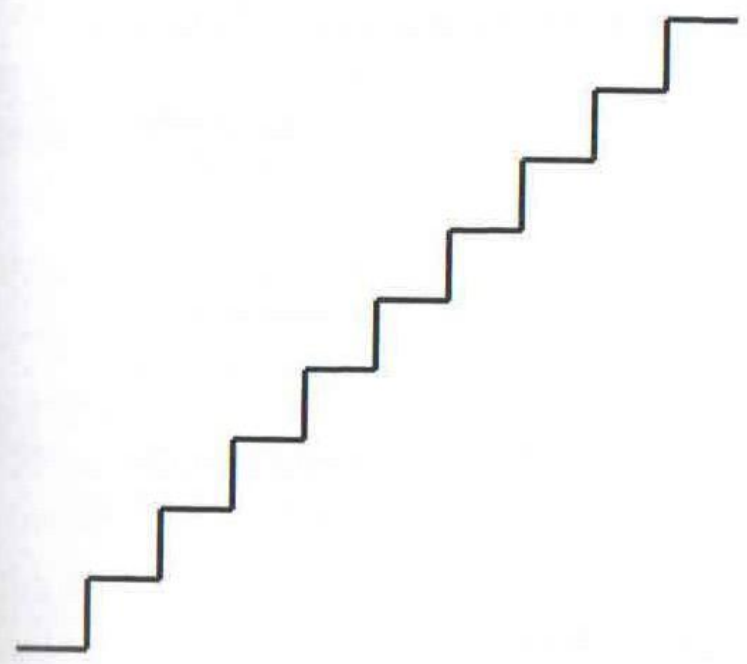
Самооцінка

1. *Інструкція:* “Перед Вами на листку паперу стрічка із восьми кілець. Виберіть кільце для себе і кільця для друзів, мами, тата, бабусі, дідуся, вчителя”.

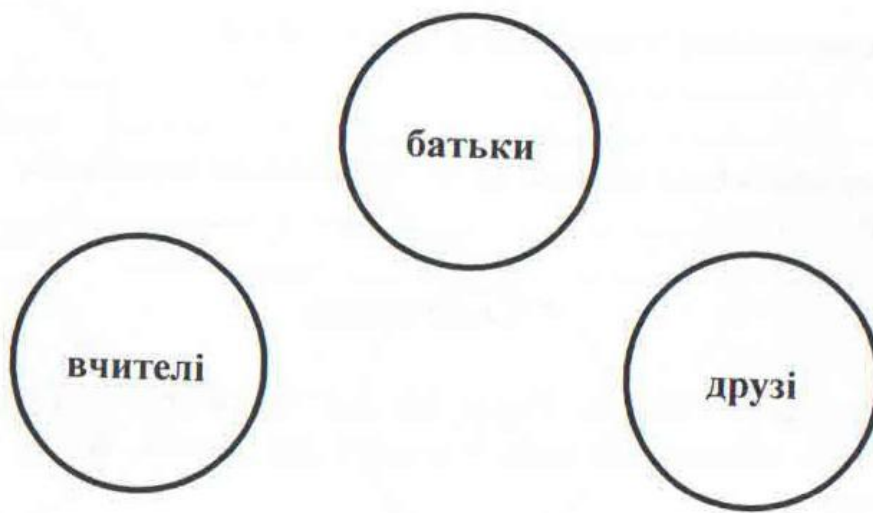
2

Інструкція: “Уяви, що перед тобою сходинки. Намалюй себе на одній з них”

Соціальна зацікавленість

Інструкція: “На листку паперу зображений трикутник, який означає інших людей (батьків, учителів, друзів). Намалюйте ще одне кільце, яке означає “Я””.

Я і моя сім'я

Інструкція: "Намалюй сім'ю, в якій ти живеш"

Інструкція:

1. Які на вашу думку, із перерахованих якостей людини є важливими у спілкуванні, встановленні міжособистісних взаємин? Підкресліть.

- привітність - Дружелюбність - культура мовлення - доброта - стриманість - терплячість - здатність до співпереживання - вміння слухати - товариськість	- чесність - справедливість - комунікабельність - люб'язність - чуйність - ввічливість - працелюбність
 - поступливість - відповідальність |
|---|---|

2. Який зміст ви вкладаєте в поняття:

- ввічливість _____
- дружелюбність _____
- поступливість _____
- стриманість _____
- терплячість _____
- чуйність _____
- культура мовлення _____
- комунікабельність _____

3. Дотримуватися культури спілкування у взаєминах необхідно щоби:

- а) задовольнити свою потребу у спілкуванні, взаємодії з ровесниками, рідними, вчителями;
- б) не створювати незручностей іншим, не псувати їм настрій;
- в) уникнути неприємних ситуацій;
- г) завоювати позитивне ставлення оточуючих;
- д) задовольнити вимоги батьків, вчителів;

Обери одну відповідь.
Ваш варіант _____

Анкета "Мотиви виявлення соціально-комунікативної культури"

1. Ви виявляєте соціально-комунікативну культуру у взаєминах:

а) з ровесниками, однокласниками

завжди	досить часто	у деяких ситуаціях	не проявляю

Чому? _____

б) з учителями

завжди	досить часто	у деяких ситуаціях	не проявляю

Чому? _____

в) з батьками

завжди	досить часто	у деяких ситуаціях	не проявляю

Чому? _____

2. Соціально-комунікативна культура у взаєминах між учнями класу проявляється:

а) завжди _____;

б) досить часто _____;

в) в окремих ситуаціях _____

Яких _____

г) відсутня зовсім _____.

3. Чи виникають конфлікти, непорозуміння, агресія між учнями твого класу?

а) на _____;

б) так _____ З яких причин? _____.

а) низька культура спілкування (невміння правильно висловлюватися, вживання грубих слів, неповага до інших);

б) не вміння контролювати власні емоції;

в) нездатність знайти ефективний спосіб розв'язання напруженої ситуації;

г) небажання поступитися, прийняти позицію інших;

д) інший варіант _____

Методика "Вибір емоційних переваг" (І. Василенко)

Інструкція

Оцініть деякі якості Вашої дитини. Перед Вами список ситуацій, виберіть найбільш типові емоційні реакції Вашої дитини на ці ситуації (радість, гнів, страх, сум).

1. Спілкування з однокласниками у моєї дитини _____

2. Частіше всього виступ перед аудиторією (вистава, святкові виступи) викликають у моєї дитини _____

3. Напереродні контрольної роботи моя дитина відчуває такі переживання _____

4. Зазвичай у сина (доньки) переїзди, зміна школи, друзів викликає _____

5. Дитина розповідає про шкільні справи, частіше всього у тих випадках, коли вони викликають у неї _____

6. Я можу сказати, що у сина (доньки) переважають переживання _____

7. Знайомство з новими дітьми у сина (доньки) викликає _____

8. Коли моїй дитині потрібно виступати на змаганнях, вона зазвичай відчуває _____

9. Виконання домашнього завдання у сина (доньки) частіше всього супроводжується такими емоціями, як _____

10. Частіше всього спілкування з учителем у дитини викликає _____

11. Ігри моєї дитини із ровесниками (після школи) частіше всього призводять до переживань

12. Якщо дитині потрібно йти в гості до незнайомих людей, вона частіше всього реагує на це

13. Коли я прошу сина (доньку) допомогти мені в домашніх справах, то це викликає у нього (неї)

14. Не дуже хороша оцінка викликає у моєї дитини

15. Після сну у моєї дитини зазвичай переважає емоція

16. На зауваження у щоденнику моя дитина реагує зазвичай

17. Частіше всього майбутні батьківські збори викликають у нього (неї)

18. Якщо сину (доньці) з певних причин приходиться змінити свої плани на день то він (вона) реагує на це

19. Частіше всього дитина ділиться зі мною враженнями, які викликають у неї

20. Якщо дитину, в силу певних обставин, приходиться відволікати від якогось заняття, то це викликає у неї

Тест-опитувальник комунікабельності дітей молодшого шкільного віку (І. Василенко)

Інструкція

Оцініть деякі якості Вашої дитини. Ваше завдання – відповісти на кожне запитання, вибираючи один із чотирьох запропонованих варіантів (“безумовно так”, “мабуть так”, “мабуть ні”, “безумовно ні”), що найбільш відображають Вашу думку. Відповідаючи на запитання, виходьте з того, що для Вашої дитини є найбільш характерним на даний час.

1. Чи часто Ваша дитина ділиться своїми враженнями і думками з Вами?

2. Чи подобається Вашій дитині, коли до Вас приходять незнайомі люди?

3. Чи можна сказати, що Ваша дитина вимагає, щоб постійно хтось знаходився з нею поруч?

4. Чи страждає Ваш син (донька), якщо він (вона) опиняється в компанії, де немає дітей і йому ні з ким спілкуватися?
5. Чи можна сказати, що у Вашої дитини дуже велика потреба у спілкуванні?
6. Якщо дитина потрапляє в нову школу, вона зазвичай охоче і швидко знайомиться з новими дітьми?
7. Чи подобається Вашому сину (доньці) відвідування кіно, театру, цирку класом?
8. Якщо Ваша дитина опиняється в незнайомій компанії, то вона зазвичай приймає участь у загальних розвагах, а не сидить де-небудь у стороні?
9. При спілкуванні з незнайомими дітьми Ваша дитина частіше всього починає говорити першою?
10. Чи часто Ваша дитина вступає у розмову з незнайомими людьми із власної ініціативи, а не тому, що її залучили до розмови?
11. Чи можна сказати про Вашу дитину, що вона у своїй компанії заводій?
12. Чи можна сказати про Вашу дитину, що вона виявляє ініціативу у спілкуванні?
13. Ваша дитина прагне примиритися першою після сварки з ким-небудь?
14. Чи можна сказати, що Ваш син (донька) соромиться заговорити першим у спілкуванні з малознайомими людьми?
15. Ваша дитина сама проявляє ініціативу, якщо хоче з ким-небудь познайомитися?
16. В новій компанії Ваша дитина зазвичай довго придивляється до оточуючих людей і соромиться, якщо раптом на неї звертають увагу?
17. Чи любить Ваша дитина знайомитися з іншими людьми?
18. Чи широке коло друзів у Вашого сина (доньки)?
19. Чи можна сказати, що Ваша дитина буває в місцях, які дозволяють завести нових друзів?
20. Чи можна сказати, що Ваша дитина не упускає можливість поспілкуватися з дітьми з іншого класу?
21. Чи можна сказати про Вашу дитину, що вона тримається відсторонено від усіх?
22. Чи страждає Ваш син (донька), якщо вона потрапляє в компанію, де немає дітей і їй на з ким спілкуватися?
23. Зазвичай Ваш син (донька) заводять нові знайомства, якщо опиняються у новому багатолюдному місці?
24. Чи багато у Вашої дитини друзів?
25. Чи швидко Ваша дитина включається в роботу, якщо вона була розпочата без неї?

26. Чи можна сказати, що Ваш син (донька) уміє швидко і легко ввійти в незнайому компанію і почуватися в ній вільно?
27. Чи можна сказати, що Ваша дитина почуває себе легко і вільно, коли неочікувано стає у центрі уваги групи людей?
28. Якщо на Вашу дитину у майбутньому очікує зустріч із незнайомими людьми, чи бажає вона, щоб поруч із нею був хто-небудь свій?
29. Чи легко і швидко Ваша дитина сходиться з новими дітьми?
30. Чи можна сказати, що Ваша дитина швидко при звичаїлася в новому класі (групі)?
31. Чи легко Вашій дитині виступати на яких-небудь заходах школи (свята, змагання)?
32. Чи можете ви назвати свою дитину сором'язливою?
33. Чи можна сказати про Вашу дитину, що у неї відносно постійне коло знайомих?
34. Ваша дитина зазвичай не забуває старі знайомства, якщо навіть у неї з'являються нові?
35. Чи можна сказати, що будь-якого хлопчика і дівчинку Ваша дитина вважає своїм другом?
36. Чи дружить дитина зі своїми старими друзями, якщо їй прийшлося змінити місце проживання?
37. Чи є у Вашої дитини друг, родич, з якими вона прагне проводити найбільшу частину свого часу?
38. Чи можна сказати, що друзі у Вашої дитини часто змінюються?
39. Чи багато у Вашого сина (доньки) друзів, з якими він (вона) дружили ще з раннього дитинства?
40. Ваша дитина стійка у спілкуванні?
41. Чи можна сказати, що Ваша дитина набагато комунікабельніша за інших?
42. Чи виразна мова Вашої дитини, коли вона з ким-небудь спілкується?
43. Чи можна сказати, що у Вашої дитини багата міміка?
44. Розмовляючи, Ваш син (донька) зазвичай сильно жестикулює руками?
45. Чи дуже змінюється інтонація голосу у Вашої дитини, коли вона що-небудь розповідає?
46. Ваша дитина зазвичай розмовляє тихо?
47. Чи можна сказати, що Ваша дитина настільки відкрита, що навіть постава говорить про те, як вона переживає?
48. Чи завжди можна здогадатися за мімікою Вашої дитини, як вона переживає?

Тест самооакцептації

Інструкція: “Перед тобою запитання, що складаються з двох частин, розділених словом “чи”. Уважно прочитай запитання і вибери ту його частину – зліва чи справа від слова “чи”, яка тобі більше підходить. У листку для відповідей поруч з номером кожного запитання є два квадратики. Якщо ти вибрав ліву частину (до слова “чи”), постав хрестик у лівому квадратіку, а якщо праву частину (після слова “чи”) – постав хрестик у правому квадратіку. Якщо вибір зробити важко, подумай, як буває частіше. Намагайся відповідати швидко, не довго думай над одним запитанням. Слід обов'язково відповісти на всі запитання по порядку. Обидві відповіді одночасно позначати хрестиком не можна”.

Опитувальник

1.	Я не можу сказати, що мені подобається моя зовнішність	чи	Я можу сказати, що мені подобається моя зовнішність
2.	Я відповідальна людина. Зі мною можна мати справу	чи	Я не завжди поводжуся відповідально. Не всяку справу мені можна довірити
3.	Головне в житті, я вважаю, – це створювати щось нове	чи	Головне в житті – приносити користь
4.	Критичні зауваження не знижують мого хорошого ставлення до себе	чи	Критичні зауваження погіршують моє ставлення до себе
5.	В мене гарна зовнішність, я симпатичний	чи	Я невдовдололений своєю зовнішністю; мені здається, що я несимпатичний
6.	Я вмію примушувати себе до чогось	чи	Я не вмію примушувати себе до чогось
7.	Я можу без відчуття провини відкласти на завтра те, що можна зробити сьогодні	чи	Мене мучить відчуття провини, якщо я відкладаю на завтра те, що слід зробити сьогодні
8.	Мені здається, що я можу довіряти, своїм власним оцінкам	чи	Мені здається, я не можу повністю покласти на свої власні оцінки
9.	Буває, що я соромлюся своєї зовнішності	чи	Я ніколи не соромлюся своєї зовнішності
10.	Я поступливий, м'який у відносинах з людьми	чи	Я впертий, непоступливий

11.	Я впевнений у собі тільки тоді, коли відчуваю, що можу управитися з усіма труднощами	чи	Я впевнений в собі навіть тоді, коли відчуваю, що не можу справитися з усіма труднощами
12.	Я мирюся з тим, що одночасно переживаю щось прямо протилежне, наприклад, і подобаюсь, і не подобаюсь собі або і люблю якусь людину, і водночас її не люблю	чи	Я з цим змиритися не можу
13.	Я незадоволений своїм виглядом	чи	Мені подобається мій вигляд
14.	Я вважаю себе людиною цікавою	чи	Я так не вважаю
15.	Я часто переживаю через те, що марную час	чи	Я рідко через це переживаю
16.	З більшості ситуацій я намагаюся зрозуміти, чого хочу сам	чи	В більшості ситуацій я намагаюся зрозуміти, чого хочуть ті, хто мене оточує
17.	Я не впевнений, що моя зовнішність може сподобатися комусь з дівчат/хлопців	чи	Я подобаюсь дівчатам/хлопцям
18.	Я ставлюсь до себе по-дружньому, і мої погані риси не завдають мені клопоту	чи	Моє ставлення до самого себе не можна назвати дружнім, і деяких своїх рис я хотів би позбутися
19.	Мене часто турбують думки про школу	чи	рідко
20.	Я готовий миритися зі своїми помилками	чи	Мені важко миритися зі своїми помилками
21.	Я спокійно ставлюся до оцінки моєї зовнішності. Мене мало хвилює те, як мене сприймають інші	чи	Я не можу спокійно ставитися до оцінок своєї зовнішності. Мене хвилює те, як мене сприймають інші
22.	Іноді я не проти того, щоб мною керували	чи	Мені ніколи не подобається, коли мною керують
23.	Багато з того, що мені доводиться робити, приносить мені задоволення	чи	Лише дещо з того, що я роблю, приносить мені задоволення
24.	Мені часто доводиться виправдовуватися перед собою за власні вчинки	чи	рідко

25.	Я намагаюся завжди бути таким як всі	чи	Іноді я хочу бути не таким як всі
26.	Я відчуваю себе винним, коли поводжуся з користю, вигодою лише для себе	чи	Я не відчуваю себе винним
27.	Людина завжди повинна займатися тільки тим, що їй цікаво	чи	тим, що потрібно
28.	Я не соромлюся своїх слабкостей перед іншими	чи	Мені нелегко виявляти свої слабкості навіть перед друзями
29.	Мені завжди вдається вибирати одяг, зачіску, такі як мені хочеться	чи	Це вдається мені не завжди
30.	Іноді я боюся бути самим собою	чи	Я ніколи цього не боюся
31.	Найбільше задоволення людина отримує від самого процесу праці	чи	Найбільше задоволення людина отримує, досягаючи в роботі бажаного результату
32.	Людина повинна каятися в своїх негативних вчинках	чи	Людині зовсім не обов'язково каятись в своїх вчинках

Опрацювання та інтерпретація

Самоакцептація – це позитивна установка на себе, що формується під впливом позитивних установок стосовно особи в процесі її соціалізації. Вона включає чотири параметри: прийняття своєї зовнішності, прийняття власного характеру, ставлення до виконаних справ, соціальна поведінку.

Шкала прийняття своєї зовнішності (З) – вимірює ступінь задоволення своєю зовнішністю, індивідуальність у зовнішності, стійкість оцінки власної зовнішності, її незалежність від оцінок оточуючих.

Шкала прийняття характеру (Х) – вимірює здатність керувати собою, своїми почуттями, поведінкою, відповідальність; задоволеність собою, своєю особистістю. Прийняття себе таким, яким ти є, незважаючи на недосконалість та недоліки; здатність змиритися зі своїми помилками.

Шкала ставлення до виконаних справ (С) – вимірює ступінь задоволеності своєю діяльністю, відповідальність, впевненість у своїх силах, відсутність тривожності щодо справ. Прагнення приносити користь, досягати бажаного результату.

Шкала соціальної поведінки (П) – вимірює здатність критично оцінювати свою соціальну поведінку, впевненість у її правильності. Проявляється у позитивному ставленні до інших, відсутності егоїстичності, непоступливості, жорсткості у взаєминах з людьми.

Шкала загальної самооцінки (S) – вимірює загальну самооцінку як інтегральну позитивну установку на себе, здатність прийняти себе, незважаючи на недосконалість та недоліки.

Ключі

Шкала прийняття своєї зовнішності (З): 1В, 5А, 9В, 13В, 17В, 21А, 25В, 29А.

Шкала прийняття характеру (Х): 2А, 6А, 10А, 14А, 18А, 22В, 26А, 30В.

Шкала ставлення до виконаних справ (С): 3В, 7В, 11А, 15А, 19В, 23А, 27А, 31В.

Шкала соціальної поведінки (П): 4А, 8А, 12А, 16А, 20А, 24В, 28А, 32А.

Шкала загальної самооцінки (S): вираховується шляхом додавання перерахованих вище показників.

З			Х			С			П		
З	А	В	Х	А	В	С	А	В	П	А	В
1.			2.			3.			4.		
5.			6.			7.			8.		
9.			10.			11.			12.		
13.			14.			15.			16.		
17.			18.			19.			20.		
21.			22.			23.			24.		
25.			26.			27.			28.		
29.			30.			31.			32.		

За кожне співпадання з ключем нараховується 1 бал. Бали за кожним показником додаються.

Опитувальник за шкалою соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда (дитячий варіант)

Опитувальник розрахований на дітей віком від 8 до 12 років. Може проводитися як індивідуально (з дітьми меншого віку), так і колективно.

Інструкція: “Ця анкета містить вислови про поведінку людини, її думки, переживання. При читанні кожного речення подумай, наскільки воно відноситься до тебе. Якщо воно тобі підходить, постав знак “+” у листку для відповідей в квадратик поруч з номером запитання, якщо воно тобі не підходить, то у квадратик поряд з номером запитання постав знак “-”. Якщо вибір зробити важко, подумай, як буває частіше.

Слід відповідати обов'язково на всі запитання по порядку. Намагайся відповідати швидко. Не думай довго над поданими реченнями”.

Опитувальник

1. Я почуваюся незручно, коли з ким-небудь розмовляю.
2. Я сумніваюся в тому, що можу сподобатись кому-небудь з хлопців чи дівчат.
3. Мені не хочеться, щоб інші здогадувались, який я насправді, що у мене на уші.
4. більшість тих, хто мене знає, добре до мене ставиться. Я їм подобаюсь.
5. Мені ще не завжди вдається думати і діяти самостійно.
6. В мене теплі, хороші відносини з людьми.
7. Я привабливий.
8. Я стриманий, замкнутий, тримаюсь від усіх трохи на віддалі.
9. Я вважаю себе цікавою людиною.
10. Переважно я самостійно приймаю рішення і виконую його.
11. Я багато в чому живу поглядами, правилами дітей мого віку.
12. Я – ніхто. Немає нічого, в чому я би виразив себе.
13. Мене не дуже хвилює те, що відноситься до інших. Я зосереджений на собі, зайнятий самим собою.
14. Я зневажаю себе зараз.
15. Я приймаю рішення під впливом інших людей, навіть тоді, коли мені здається, що я все вирішив самостійно.
16. Мені, як правило, подобаються всі люди.
17. Я просто не поважаю себе.
18. Я легко, вільно висловлюю те, що відчуваю.
19. В цілому, я ставлюсь до себе добре.
20. Я відчуваю власну перевагу над іншими.
21. Якщо я перебуваю серед великої кількості людей, мені буває трохи самотньо.
22. Я задоволений собою.
23. Переважно, я легко вступаю в розмову з людьми.
24. Я приємна, симпатична людина.
25. Для мене дуже важливо бути в числі кращих.
26. В мене викликають підозру ті люди, які ставляться до мене занадто дружньо.
27. Я подобаюся дівчатам і хлопцям.
28. Я критично ставлюся до людей і завжди засуджую їх, якщо вони, на мою думку, на це заслуговують.
29. Я відчуваю, що подорослішав у ставленні до інших.
30. Я люблю керувати і маю вплив на інших.
31. Я відчуваю неприємність, ворожість до того, що мене оточує.

32. Я – розумний.
 33. Я приймаю кожного таким, яким він є.
 34. Я – безнадійний. Приймаю рішення і тут же їх порушуюю.
 35. Щоб змусити мене що-небудь зробити, треба добре наполягти, і я погоджуся, поступлюся.
 36. Я боюся того, що подумають про мене інші.
 37. Я не такий як інші.
 38. Я не люблю, коли в мене з ким-небудь псуються відносини, особливо, коли через це ми можемо посваритися назавжди.
 39. Я не дуже надійний, на мене не можна покладатися.
 40. Я поступливий, м'який у вчинках з іншими.
 41. Я не люблю дівчат/хлопців і не люблю гратися, розмовляти з ними.
 42. Я себе дуже добре розумію.
 43. Я відкрита людина і легко налагоджую стосунки з людьми.
 44. Я ні чого не вартий. Мене навіть не сприймають всерйоз. До мене, в кращому випадку, поблажливі і просто терплять мене.
 45. Я все роблю так, як хочеться мені.

Опрацювання

Опитувальник дає змогу дослідити три фактори соціально-психологічної адаптації за шкалою К. Роджерса і Р. Даймонда: прийняття – неприйняття себе (Я), прийняття інших – конфлікт з іншими (І), домінування – залежність (Д).

Ключі

Фактор Я					Фактор І						
1.		16.		31.		1.	-	16.	+	31.	-
2.	-	17.	-	32.	+	2.		17.		32.	
3.		18.		33.		3.	-	18.	+	33.	+
4.	+	19.	+	34.	-	4.		19.		34.	
5.		20.		35.		5.		20.		35.	
6.		21.		36.		6.	+	21.	-	36.	-
7.	+	22.	+	37.	-	7.		22.		37.	
8.		23.		38.		8.	-	23.	+	38.	-
9.	+	24.	+	39.	-	9.		24.		39.	
10.		25.		40.		10.		25.		40.	
11.		26.		41.		11.		26.	-	41.	+
12.	-	27.	+	42.	+	12.	+	27.		42.	
13.		28.		43.		13.		28.		43.	

13.		28.		43.		13.		28.		43.	
14.	-	29.	+	44.	-	14.	-	29.	+	44.	+
15.		30.		45.		15.		30.		45.	
							+		-		-
									+		-
							+		-		+
							-		-		+

Фактор Д

	1.		16.		31.	
	2.		17.		32.	
	3.		18.		33.	
	4.		19.		34.	
	5.	-	20.	+	35.	-
	6.		21.		36.	
	7.		22.		37.	
	8.		23.		38.	
	9.		24.		39.	
	10.	+	25.	+	40.	-
	11.		26.		41.	
	12.		27.		42.	
	13.		28.		43.	
	14.		29.		44.	
	15.	+	30.	+	45.	+

За кожне співпадання з ключем фактора Я та фактора І виставляється 1 бал. За кожне співпадання з ключем фактора Д виставляється 2 бали. Бали по окремих факторах додаються. Максимальна кількість балів по фактору – 18.

Інтерпретація

Прийняття – неприйняття себе (Я). Високі бали за цей фактор свідчать про прийняття себе, своїх особистісних та характерологічних утворень, про наявність розвиненого почуття власного достоїнства. Низькі бали відповідно є показником того, що особа не може або нездатна адекватно себе сприймати та приймати себе такою, якою вона є, зі всіма своїми

позитивами та негативами. Це втеча від себе, а інколи і втрата ідентичності, наявність захисних бар'єрів в осмисленні свого актуального досвіду. Самовідношення визначає в значній мірі характер взаємовідносин і взаємодій, здатність до встановлення близьких довірливих відносин з людьми.

Прийняття інших - конфлікт з іншими (I). Високі бали отримують особи, які володіють вмінням поважати інших, та вирізняються відкритістю реальній практиці діяльності і відносин. Неприйняття інших, неповага до людини як особистості, конфлікт з оточенням діагностуються у випадку низьких балів по цьому фактору. Прийняття інших тісно пов'язане із прийняттям себе. А тому, як правило, низькі бали по фактору Я супроводжуються низькими балами по фактору I, і навпаки.

Домінування - залежність (D). Високі бали – домінування. Низькі бали – залежність від інших, пасивність.

Бланк для відповідей

Прізвище _____
Ім'я _____
Місце проведення дослідження _____
Вік (повних років) _____
Клас _____
Дослідник _____
Дата _____

			17.			1.		16.		31.	
			18.			2.		17.		32.	
			19.			3.		18.		33.	
			20.			4.		19.		34.	
			21.			5.		20.		35.	
			22.			6.		21.		36.	
			23.			7.		22.		37.	
			24.			8.		23.		38.	
			25.			9.		24.		39.	
			26.			10.		25.		40.	
			27.			11.		26.		41.	
1.			28.			12.		27.		42.	
2.			29.			13.		28.		43.	
			30.			14.		29.		44.	
3.			31.			15.		30.		45.	
			32.								
4.											
5.											
6.											
7.											
8.											
9.											
10.											
11.											
12.											
13.											
14.											
15.											
16.											

Анкета для батьків щодо визначення ними ступеню вираженості особистісних якостей у дітей

Які з наведених далі якостей розвинені у вашої дитини слабо (підкресліть однією лінією); потребують удосконалення (підкресліть двома лініями); розвинуті (підкресліть хвилястою лінією); виражені гіпертрофовано (підкресліть двома хвилястими лініями)?

1. Активність.	21. Кмітливість.
2. Упертість.	22. Допитливість.
3. Наполегливість.	23. Винахідливість.
4. Витримка	24. Комунікабельність.

5. Витривалість.	25. Передбачливість.
6. Ввічливість	26. Самоконтроль.
7. Організованість	27. Самооцінювання.
8. Сумлінність	28. Поступливість.
9. Працелюбність	29. Самокритичність.
10. Чесність	30. Уважність.
11. Зібраність	31. Спостережливість.
12. Справедливість	32. Дружелюбність.
13. Принциповість	33. Уява.
14. Чемність	34. Терплячість.
15. Відповідальність	35. Культура мовлення.
16. Стриманість	36. Охайність.
17. Доброзичливість	37. Товариськість.
18. Довірливість	38. Здатність до самоаналізу.
19. Чуйність	39. Послідовність.
20. Співчутливість	40. Творчість.

Анкета для дітей

1. Хто; з тобою найбільше грається, гуляє на вулиці?
Чому? _____
2. З ким ти найбільше любиш залишатися вдома? _____
3. Яка твоя найулюбленіша справа у вихідні дні? _____
4. Як би ти хотів провести свій вихідний день? _____
5. Що говорить мама й тато, коли ти просиш погратися з тобою, почитати книжку чи вийти погуляти надворі?
Чому? _____
6. Чим ти роздратовуєш батьків? _____
7. За що тебе найбільше хвалять мама, тато, бабуся й дідусь? _____

КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ПОДОЛАННЯ ВІДХИЛЕНЬ У ПОВЕДІНЦІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Діагностика і психокорекція асоціальної поведінки у дітей

Асоціальність – свідчення моральної неповноцінності, відсутності вищих соціальних почуттів, виявляється в ігноруванні етичних норм.

Ознаки асоціальності:

- ✓ нехтування своїми обов'язками, невиконання обіцянок;
- ✓ потяг до насолод і гострих відчуттів без обмежень і затримок;
- ✓ несприйняття критики, ворожість до людей, які прагнуть тривати дитину в соціально допустимих рамках;
- ✓ нестійкість бажань – від бурхливих афектів до нудьги, роздратування, злості;
- ✓ крайній егоїзм, себелюбство, нескромність;
- ✓ застосування силових методів розв'язання конфліктів;
- ✓ користолюбство.

Причини появи асоціальних нахилів:

- ✓ широкий спектр недоліків виховання, що виявляється у несформованості нормовідповідної поведінки через незнання чи нерозуміння етичних норм, дефектів самооцінки (завищена), відсутності вольової регуляції емоційної сфери (імпульсивність, розгальмованість), призводить до появи асоціальних спонукань. Конкретними причинами асоціальності можуть бути:
 - ✓ асоціальна поведінка батьків (пияцтво, бійки, наркоманія, шахрайство та ін.);
 - ✓ повна байдужість до дитини чи надмірний контроль за нею з боку дорослих;
 - ✓ крайня нестійкість нервових процесів при наявності додаткових умов, які сприяють появі асоціальності;
 - ✓ під'юджування дитини до негативізму з боку дорослих під виглядом захисту власного Я від маніпуляторських посягань оточуючих та інші ілюзії батьків;
 - ✓ вияв кризових явищ у розвитку дитини, «бунт» проти обмеження самостійності.

Анкета для визначення асоціальності

1. Дитина часто порушує правила поведінки, встановлені вихователем.
2. Любить сміятися з інших,
3. Кривдить своїх товаришів: б'є їх, штовхає, дражнить.
4. Часто говорить одне, а робить інше.
5. Розповідає непристойні історії, вживає нецензурні слова.

6. Переконана, що її пустощі нікому не шкодять.
7. Для своєї користі часто обдурює інших.
8. Інші діти скаржаться, не хочуть гратися з нею.
9. Докучає людям, розповідаючи жахливі історії, про які дізналася з кінофільмів і розмов між дорослими.
10. Виявляє жорстокість до тварин, нищить без потреби рослини.

Шкала оцінювання

Високий ступінь асоціальності – 8-10 балів.

Середній ступінь асоціальності – 4-7 балів.

Низький ступінь асоціальності – 1-3 бали.

Психокорекція асоціальності

Загальні рекомендації. Дітям з асоціальними нахилами треба давати змогу частіше потрапляти у становище жертв агресії та маніпуляцій з боку інших. Таке навчання на особистому прикладі (наслідках своєї нестриманості та грубості), як правило, призводить в ігрових ситуаціях до аналізу дій персонажів. Хвалити за стриманість, проявлену ввічливість, добрі вчинки. Вчити об'єктивно оцінювати свої знання, вміння, якості та бажання, ставити перед собою виважені, узгоджені з можливостями цілі.

Вправи, етюди, ігри, бесіди

1. Допитливий.

По вулиці йшов чоловік і ніс у руці спортивну сумку, в якій лежало щось дуже велике. Хлопчик це помітив і захотів довідатися, що саме лежить у сумці. Чоловік йшов швидко і не помічав хлопчика. А той, то з одного боку підбіжить до нього, то з іншого і, витягуючи шию, заглядає у напіввідкриту сумку. Раптом чоловік зупинився, поклав сумку на землю, а сам зайшов у телефонну будку. Хлопчик присів навпочіпки біля сумки, ледь потягнув за блискавку і зазирнув усередину. Там лежали дві звичайні ракетки. Хлопчик розчаровано махнув рукою, встав і не поспішаючи пішов додому.

Запитання. 1) Чи правильно вчинив хлопчик, заглянувши в чужу сумку? 2) Що міг би подумати чоловік, якби він бачив, що робить хлопчик?

Етюд вчить стриманості і розсудливості.

2. Смачні цукерки.

У дівчинки в руках уявний кульок (коробка) з цукерками. Вона простягає його по черзі дітям. Вони беруть по одній цукерці і дякують дівчинці, потім розгортають папірці і беруть цукерки в рот. По дитячих обличчях видно, що частування смачне.

Етюд супроводжується музикою Т. Кассерна «Медові цукерки».

Міміка. Жувальні рухи, посмішка.

Етюд виховує у дітей добротність.

3. Два клоуни.

Під музику В. Адигезалова «Мені дуже весело» два веселих клоуни вонюють уявними барвистими кільцями, не помічаючи один одного. Раптом вони зіштовхуються спинами і падають. Їм так смішно, що вони,

сидячи на підлозі, голосно регочуть. Трохи вгамувавши сміх, клоуни допомагають один одному встати, збирають кільця і знову весело жонглюють. Але тепер вони кидають кільця один одному.

Тілесні прояви. Голова відкинута, рот широко розкритий, губи розтягнуті в посмішці, очі примружені.

Запитання. Що треба робити, коли вдариш когось ненароком?

Етюд виховує терпимість, вчить правильно реагувати на ненавмисну грубість.

4. Бабка замерзла.

Прийти зима, а бабка не підготувала собі будиночок, не запаслась їжею. Бабка тремтить від холоду:

Холодно, голодно,

Ой-ой-ой-ой!

Нема куди подітися,

Пустіть до вас погрітися.

Звучить музика В. Герчика «Пісня бабки» (з дитячої одноактної опери «Бабка»).

Міміка. Насуплені брови; клацання чубами.

Етюди 4-5 виховують співчуття до слабших, доброту.

5. Старий гриб.

Старий гриб ось-ось упаде. Його слабка ніжка вже не вигримує ваги великого капелюха, що розкис.

Тілесні прояви. Стояти, ноги розставлені, коліна трохи зігнуті; плечі опущені, руки висять вздовж тіла; голова хилиться до плеча.

Запитання. 1) Як почувається старий гриб? А стара людина? 2) Що треба знати про стареньких? 3) Як їм можна допомогти?

6. Провина.

Хлопчик розбив вазу, мама його сварить. Він відчуває свою провину.

Тілесні прояви. Голова нахилена вперед і втягнута в плечі, плечі підняті; ноги прямі, п'яти стулені; руки висять вздовж тіла. Міміка, Брови йдуть угору і насуплюються, кутики губ опущені.

Запитання. 1) Що б ви сказали мамі, якби ви розбили вазу? 2) Як потрібно поводитися з домашніми речами?

В етюді виражається почуття провини. Бесіда виховує у дітей чесність і бережливість.

7. Ваську соромно.

Жила собі дівчинка Галя. У неї була лялька Таня. Галя грала з лялькою, годувала її, спати клала.

Одного разу поклала свою ляльку спати у ліжечко. Забрався туди кіт Васько і скинув ляльку на підлогу.

Прийшла Галя додому, побачила, що її лялька лежить на підлозі, підняла ляльку і стала лаяти Васька: «Чому ти, Васько, мою ляльку скинув?» А Васько стоїть, голову опустив: соромно йому.

Прослухавши розповідь, діти по черзі показують, як соромно було коту Ваську.

Етюд вимагає вираження почуття провини.

8. Соромно.

Хлопчик Коля випадково зламав перемикач у "телевізорі". Він злякався, що мама його покарає. Коля сказав, що перемикач зламав його маленький братик. Брата покарали. Колі стало дуже соромно.

Тілесні прояви. Голова нахилена вперед, брови насуплені, кути рота опущені.

9. Чуня просить пробачення.

Хвалькувате порося Чуню залишили його друзі – їжачок і білочка, а вовк тут як тут. Чуня кличе друзів:

Де ви, вірні друзі?

Чуні допоможіть!

За зухвальство і за сміх

Ви мені простіть.

Тілесні прояви. Перші два рядки: повертати голову в різні боки брови підняті, руки простягнуті вперед. Останні два рядки: опущені голова, брови підняті, губи витягнуті і трохи надуті, руки висять вздовж тіла.

10. Так буде справедливо.

Мама пішла в магазин. Як тільки за нею зачинилися двері, брати стали пустувати: вони то бігали навколо столу, то боролись, то кидали один одному, наче це м'ячик, диванну подушку. Раптом клацнув замок – це повернулася мама. Старший брат, почувши, що двері відчиняються, швидко сів на диван. А молодший не помітив маминого повернення і продовжував гратися з подушкою. Ось він підкинув подушку вгору і попав нею в люстру, люстра стала розхитуватися. Мама, розсердившись, поставила пустуна у кут, Старший брат піднявся з дивана і став поряд з братом.

- Чому ти став у кут, я тебе не карала? – запитала мама.

- Так буде справедливо, – серйозно відповів їй старший син. – Адже це я придумав кидатися подушкою.

Мама розчулилась. Посміхаючись, простила обом братам.

Запитання. 1) Чи правильно зробив старший брат, що став у кут разом з молодшим? 2) Чи можна самого себе покарати? 3) Чому мама простила обом братам?

Етюд виховує у дітей справедливість, формує адекватну самооцінку.

11. Ввічлива дитина.

У залі на стільцях сидять діти. Звучить музика Е. Жака-Далькроза «Ритмічний етюд». Входить дитина і ввічливо вітається з кожним, хто сидить у залі.

12. Жадібний пес.

Ведучий читає вірш Василя Квітки:

Жадібний пес
Дров приніс,
Води наносив,
Тісто замісив,
Пирогів напик,
Сховав у куток
Та й з'їв сам –
Гам гам гам!

Потім одна дитина імітує дії, про які говориться у вірші.

Запитання. 1) Чи буваєте ви інколи схожі на пса з цього вірша? 2) Чому потрібно ділитися з іншими?

Етюд і бесіда сприяють подоланню егоїзму в дітей, культивують альтруїстичні мотиви поведінки,

13. Нахаба.

Хлопчик сів з гармошкою на лавочку під вікнами і голосно заграв. З під'їзду вийшла жінка і поросила хлопчика перейти на інше місце: «Ти граєш саме під нашими вікнами, а в мене тільки-но заснула хвора дочка». - «А мені-то що!» – сказав крізь зуби хлопчик і заграв ще голосніше.

Під час етюду звучить музика П. Чайковського «Мужик грає на гармошці».

Запитання. 1) Чому хлопчик заважав іншим людям? 2) Якби вам зробили подібне зауваження, як би повелися ви?

Етюд навчає дітей правильно реагувати на критику.

14. Ябеда.

Хлопчик заважає малювати дітям, які сидять за столом. Він то забирає собі всі олівці, то псує чужі малюнки, перекреслює їх. Діти проганяють його. Хлопчик з плачем біжить до своєї мами (чи виховательки) і скаржиться, що його скривдили.

Під час етюду звучить музика С. Слонімського «Ябеда».

Запитання. 1) Чи мав право хлопчик скаржитися на дітей? Чому? 2) Якби інші діти таким же чином кривдили його, як би він почувався?

Етюд та його обговорення допомагають дітям дати моральну оцінку мотивів поведінки.

15. Чуня - задавака.

Порося Чуня хвалиться перед білочкою і їжаком, що воно не боїться вовка:

Я стукну вовка в ніс,
Та ще й у вухо дам.
Я зріжу вовку хвіст!
Хай вовк боїться сам.

Тілесні прояви. Голова повернута і відкинута назад, брови підняті, плечі розвернуті, ноги трохи розставлені, права рука лежить на стегні, ліва рука робить замашні погрожуючі рухи.

Етюди 15-16 орієнтують дітей у завищеній та адекватній самооцінці.

16. Кривляка.

Коли хтось чужий входить у кімнату, хлопчик починає гримасувати, ну зовсім як блазень з лялькового театру. Йому хочеться, щоб нова людина звернула увагу тільки на нього одного.

Під час етюду звучить музика Г. Окунева «Гримаси».

Запитання. 1) Вам подобається кривляка? 2) Як поводить ся скромна дитина?

17. Рожеве слівце «привіт».

Один хлопчик розгубив усі хороші слова, залишилися у нього тільки погані. Тоді мама відвела його до лікаря (у лікаря були величезні вуса), той сказав:

– Відкрий рот, висунь язик, подивися вгору, подивися на кінчик свого носа. І потім звелів хлопчику відшукати хороше слово. Спочатку хлопчик знайшов таке слово (показує відстань сантиметрів у двадцять), це було «у–у–уф!». Тобто негарне слово. Потім ось таке (сантиметрів у п'ять-десять) — «відчепись!». Також негарне. Нарешті, він знайшов рожеве слівце «привіт!», поклав його у кишеню, відніс додому і навчився говорити добрі слова, став хорошим хлопчиком (Дж. Родарі).

Діти отримують ролі мами, лікаря, хлопчика і починають діяти відповідно до фабули оповідання.

Запитання. 1) Які ще хороші слова ви знаєте? 2) Чому їх називають чарівними?

Етюд виховує ввічливість, розвиває комунікативні вміння.

Виявлення і корекція нечесної поведінки

Нечесність передбачає брехню, тобто свідоме утвердження людиною неправди або заперечення того, що відповідає дійсності.

П. Екман визначає такі мотиви брехні:

- ✓ уникнення покарання;
- ✓ прагнення добитися чогось, чого інакше не отримаєш;
- ✓ захист друзів від неприємностей;
- ✓ самозахист або захист іншої людини;
- ✓ прагнення завоювати визнання та інтерес з боку оточуючих;
- ✓ бажання не створювати незручну ситуацію;
- ✓ уникнення сорому
- ✓ захист особистого життя, захист своєї приватності;
- ✓ прагнення довести свою перевагу над тим, у чиїх руках влада.

Нечесна поведінка веде до формування більш узагальненої особистісної особливості – схильності до маніпулювання іншими людьми з метою домогтися своїх цілей (користолюбство).

Анкета для виявлення схильності до брехні

1. Часто претендує на похвалу за те, що насправді зробила інша людина.
2. Жадібний, хоче отримати більше того, що йому належить.
3. Часто звинувачує кого-небудь у тому, в чому насправді був винний сам.
4. Трапляється, що привласнює речі, які належать іншій людині.
5. Рідко зізнається, що заподіяв комусь шкоду.
6. Любить перебільшувати і хвалитися, вигадувати небилиці.
7. Охоче дає обіцянки, які тут же порушує.
8. Завжди знаходить виправдання непорядному вчинку.
9. Заперечує свої помилки.
10. Не погоджується, коли хтось підозрює його в егоїзмі й користелюбстві.

Шкала оцінювання

Сильно виражена брехливість – 8-10 балів.

Помірно виражена брехливість – 4-7 балів.

Слабо виражена брехливість – 1-3 бали.

Корекція нечесної поведінки

Загальні рекомендації. Дитині, яка схильна обманювати, потрібно пояснити, що вам приємно, коли вона говорить правду, а брехня вас засмучує. Хваліть її за випадки, коли вони чесно зізналась у заподіяній шкоді. Пом'якшуйте покарання в разі каяття і переживання дитиною провини чи сорому, за навмисну брехню. Поясніть дитині, що брехня – нечесно по відношенню до того, кого обманюють. Запитайте, якби почувалася дитина, щоб обманювали її саму. З'ясуйте, що трапилось би з нею, її сім'єю і друзями, якби всі навкруги брехали. Запевняйте дитину, що чемні діти і хороші дорослі не обманюють, тому їм можна вірити. Вони поважають інших людей і не принижують себе брехнею.

Етюди, бесіди

1. Сміх крізь сльози.

Братики Андрійко і Петрусь змагалися: хто швидше набіжить до мами, яка поверталася з роботи. Поспішаючи, Андрійко спіткнувся, впав і сильно вдарився. Мама спитала сина, чи йому боляче. Той відповів, що ні, і посміхнувся крізь сльози.

Запитання. 1) Чи справді не боляче було Андрійкові, коли він впав? Що означає «посміхнутися крізь сльози»? 2) Чому хлопчик сказав мамі неправду? 3) Чи розсердилася мама за те, що син сказав їй неправду? 4) Що можна сказати про Андрійка?

2. Куди поділися вишні?

Мама зібралася пекти пиріжки з вишнями. Малий Олесик їх дуже любив. А ще йому подобалося дивитись, як спритно пораяється матуся. Інколи вона пригощала його вишнями, їй залишалося зробити ще два пиріжки, як задзвонив телефон. Мама підійшла до телефону, попередивши Олесика, щоб той не брав сам вишні, бо не вистачить для пиріжків. Коли вона повернулася на кухню, то побачила, що в мисці залишилося всього три ягоди. Мама

зпитала хлопчика: «Куди поділися вишні?» Олесик відповів, густо почервонівши: «Не знаю...»

Запитання. 1) Куди справді поділися вишні? Чи правду сказав Олесик? 2) Чому хлопчик почервонів? Як здогадалася мама, що її син з'їв вишні? 3) Як почувався хлопчик, сказавши мамі неправду?

3. Зловмисник.

На занятті з малювання Сашко сидить поруч з Оленкою. Діти розмальовують писанку. Підійшла вихователька Ніна Іванівна і зробила Сашкові зауваження, що він крутиться і може не встигнути виконати малюнок до кінця заняття. Глянувши на Оленчин малюнок, вихователька похвалила дівчинку. Коли Ніна Іванівна відійшла далі, Сашко вмокнув пальчик у фарбу і, ніби ненароком, провів ним по Оленчиному малюнку. Дівчинка скрикнула: «Що ти накоїв?!» Сашко сказав: «Пробач, я не хотів».

Запитання. 1) Чи правда, що Сашко не хотів зіпсувати Оленчин малюнок? 2) Чому він вирішив заподіяти шкоду дівчинці? Чи гарно вчинив Сашко?

4. Непорозуміння.

По вулиці йшла бабуся і несла повний кошик спілих груш. Одна з них впала на дорогу. Неподалік йшла дівчинка. Вона бачила, як падала груша. Дівчинка підняла її, підбігла до бабусі і мовчки поклала їй грушу до кошика. Жінка обернулася і накричала на дівчинку: «Якщо хочеш груш, то попроси, а не кради нишком!» і дала дівчинці грушу. Дівчинка зніяковіла. Вона не знала, що їй робити.

Запитання. 1) Чи добре зробила дівчинка, піднявши грушу, що випала з бабусиноного кошика? 2) Чи правильно зрозуміла вчинок дівчинки бабуся? Що подумала бабуся? 3) Чого це видно? 4) Щоб ви сказали бабусі, якби з вами трапилася така пригода?

5. Загубив...

Тато дав Віталіку гроші на шоколад. Здачу, що залишиться від покупки, він звелів віддати йому. Коли хлопчик повернувся, грошей у нього не було. Тато запитав, куди поділися гроші. Віталік розповів, що на нього напав великий страшний чоловік у масці і відібрав решту грошей. Насправді хлопчик купив, крім шоколаду, дві жуйки, які сховав у кишеню. Тато про це так і не довідався.

Запитання. 1) Чи схвалюєте ви вчинок Віталіка? 2) Чи можна обманювати своїх батьків? Чому? 3) Пригадайте, чи ви когось обманювали? Чим це скінчилося для вас? 4) Коли можна сказати неправду?

6. Вигаданий тато.

Оля живе з мамою. Її тато має іншу сім'ю. Інколи він провідує Олю, після чого дівчинка з нетерпінням чекає, коли він прийде знову. Подругам Оля говорить, що вдома вона не розлучається з татом — кожен день вони ходять як не в кіно, то в цирк, на прогулянки в парк або грають у різні ігри. Навіть сплять разом.

Запитання. 1) Чому Оля говорить подругам неправду про свого тата? 2) Може, дівчинка хоче частіше зустрічатися зі своїм татом? 3) Що можна порадити Олі, аби вона не брехала?

7. Таємничі комп'ютери.

В Юрка багато іграшок, але немає комп'ютера для ігор, як у Володі. Коли Юрко був у нього в гостях, то і сам пробував грати з комп'ютером. Дуже йому сподобалося це заняття! Захотілося і в себе мати такий самий комп'ютер. Але батьки вдома пояснили, що не зможуть купити Юркові комп'ютер, бо він дуже дорого коштує. Хлопчик дуже засмутився. Через три дні він розповів у дитсадку, що вдома в нього аж п'ять різних комп'ютерів для ігор, але батьки не дозволяють їх нікому показувати, бо вони дуже дорогі – діти можуть їх поламати.

Запитання. 1) Чому Юрко сказав дітям, що у нього п'ять комп'ютерів, тоді як у нього не було жодного? 2) Чи варто так робити, як Юрко? Що б ви зробили, якби потрапили у схожу ситуацію?

8. Малюнок на стіні.

Мала Оксанка дуже любила малювати. Одного разу вона вирішила намалювати новими фломастерами велику картину на стіні. Оксана була у захваті від свого твору. Але мама не поділяла радості дочки (вона не бачила, як дівчинка розмальовувала стіну). Мама запитала Оксанку, чому вона зіпсувала стіну. Дівчинка відповіла, що це зробила не вона.

Запитання. 1) Чому Оксанка сказала мамі неправду? 2) Чого боялася дівчинка? 3) Як би ви повелися на місці Оксанки?

9. Винуваті... сніжки.

Денис грав з друзями в сніжки у дворі свого будинку. Коли їм набридло кидати один в одного, діти вирішили кидати сніжки в машини, що проїжджали мимо. Кидали всі, але тільки сніжка Дениса потрапила в скло машини, що проїжджала неподалік. Водій зупинив машину і вийшов з неї. Діти розбіглися. Водій бачив, що Денис, який кинув сніжку, сховався в будинку. Він підійшов до дверей і постукав. Мама Дениса відчинила двері. Вона не бачила, що відбулося, але водій розповів їй. Вона спитала Дениса про що пригоду, але той відповів, і що вони тільки кидали сніжки один в одного. Один хлопчик ухилився, і сніжка випадково потрапила в машину. А розбіглися всі тому, що злякалися неприємностей.

Запитання. 1) Чи правильно вчинив Денис, кинувши сніжку в машину? 2) Яку шкоду заподіяв Денис водієві? 3) Що належало зробити Денисові в даному випадку?

10. Чесний водій.

У таксі сів чоловік з фотоапаратом. Він сказав водієві, куди йому треба їхати, і вони швидко прибули на місце. Пасажир розплатився з таксистом, вийшов з машини і попрямував до будинку. Водій подивився на те місце, де сидів пасажир, і побачив залишений на сидінні фотоапарат. Він зупинив машину, взяв забуту пасажиром річ і пішов до під'їзду, в який

увійшов власник фотоапарата. Водій не знав, в якій квартирі живе неуважний пасажир, тому почав дзвонити в усі квартири підряд. Нарешті, на другому поверсі одну з дверей відчинив сам господар фотоапарата. Таксист, посміхаючись, простягнув йому згубу. Чоловік подякував водієві.

Запитання. 1) Як ще міг повестися водій? 2) Чому він вирішив неодмінно знайти власника фотоапарата?

11. Гроші на морозиво.

Мама дала дівчинці гроші на морозиво. Дівчинка, підстрибуючи, побігла по дорозі і не помітила, що гроші випали у неї з кишені. Ось і кіоск, де проллють морозиво. Опустила дівчинка руку в кишеньку, а грошей там уже нема. Дівчинка, похнюпившись, пішла назад. «Де ж це я загубила гроші?» – подумала вона. А гроші знайшов хлопчик. Він теж вирішив на ці гроші купити морозиво. Хлопчик порівнявся з дівчинкою, і та спитала: «Ти не бачив гроші? Мама дала мені на морозиво, а я загубила». – «Ось вони», – відповів хлопчик і простягнув дівчинці згубу. «Ти чесний», – сказала дівчинка. Вона купила морозиво і поділилася з хлопчиком.

Запитання. 1) Чи сподобався вам вчинок хлопчика? 2) Чи міг він повестися інакше? Як саме? 3) Що означає бути чесним?

Психотехнічні прийоми визначення і подолання замкнутості

Замкнутість – порушення особистісного розвитку, яке проявляється у відстороненні від товариства інших людей внаслідок ослаблення емоційного зв'язку з ними. Ознаки замкнутості:

- ✓ уникання товариства інших людей;
- ✓ сором'язливість;
- ✓ емоційна холодність;
- ✓ переважання пригніченого настрою;
- ✓ підозрілість;
- ✓ незадоволений вигляд;
- ✓ недовіра до людей.

Причини замкнутості:

- ✓ тривалий стрес,
- ✓ наприклад розлучення батьків;
- ✓ емоційна депривація в результаті тривалого перебування в лікарні без батьків чи інших близьких людей, небажаності дитини, холодного чи байдужого ставлення до неї тощо;
- ✓ індивідуальні патологічні особливості емоційної сфери (надмірна збудливість, інертність психічних процесів тощо);
- ✓ замкнутість як прояв більш серйозного психічного розладу – аутизму;
- ✓ несформованість психологічних механізмів соціальної перцепції ідентифікації, емпатії, рефлексії;
- ✓ невдачі у значущій діяльності протягом тривалого часу;

- ✓ несформованість комунікативних умінь, соціальна некомпетентність, не вміння поводитись у колективі.

Анкета для визначення замкнутості

1. Дитина цурається своїх однолітків.
2. Не довіряє іншим людям, побоюється їх.
3. Не любить дивитися в очі людини, з якою розмовляє.
4. Мовчазна, не підтримує розмову з чужими людьми.
5. Часто здається, що дитина чимось незадоволена.
6. Її часто підозрюють у здійсненні негарних вчинків.
7. Дитина легко ображається на інших.
8. Часто буває засмученою.
9. Любить гратися сама.
10. Дитяча компанія їй швидко набридає.

Шкала оцінювання

Сильно виражена замкнутість – 8-10 балів.

Помірно виражена замкнутість – 4-7 балів.

Слабо виражена замкнутість – 1-3 бали.

Психокорекція замкнутості

Загальні рекомендації. У вихованні замкнутої дитини особливий акцент слід робити на її позитивних якостях, зміцнюючи віру дитини у свої сили і бажання відкритись іншим. Підкреслення чеснот дитини заохочує навколишніх до її позитивного сприйняття, породжує прагнення встановити з нею більш глибокий контакт. У спілкуванні із замкнутою дитиною треба виявляти терпіння, не тиснути на неї, намагаючись форсувати успіхи. Таку дитину слід спеціально навчати прийомів налагодження контакту і комунікативних умінь.

Вправи, ігри, етюди

1. Давайте познайомимось.

Діти стають у коло. В руках ведучого – м'яч. Учасники передають по черзі один одному м'яч, називаючи ім'я того, до кого потрапить м'яч, задають різні запитання.

Ігри 1–2 спрямовані на подолання психологічних бар'єрів спілкуванні, створення атмосфери відкритості й безпеки.

2. Розкажи далі.

Діти сідають у коло. Одна дитина починає оповідання з 4-5 речень, а потім хтось інший продовжує розповідати, керуючись своїми асоціаціями. Гра продовжується до того часу, поки останній учасник не викладе своє оповідання. Вчитель може дати дітям зразок оповіді з вільними асоціаціями, запропонувати їм довго не замислюватися, говорити про те, що в даний час спало на думку.

3. Контакт.

Учасникам групи треба розподілитися на пари. У кожній парі обидва партнери по черзі повинні завершити фразу: «Добрий день, мені дуже

подобається...» На цей діалог відводиться 10-15 хвилин. Потім проводиться обговорення змісту діалогів.

Запитання. 1) Про що ви говорили між собою? 2) Чи добре ви розуміли один одного? 3) Якщо трапилось непорозуміння, то з чим воно було пов'язане? Як вам вдалося порозумітися?

Гра розвиває здатність до ідентифікації з партнером, забезпечує краще розуміння один одного, навчає прийомів ефективної міжособистісної взаємодії.

4. Ритм.

Двоє дітей стають обличчям один до одного і домовляються про свої ролі: один – ведучий, інший – «дзеркало». Руки учасників підняті на рівень грудей і повернуті долонями назустріч один одному. Ведучий починає здійснювати довільні рухи руками, а той, хто виконує роль дзеркала, прагне відобразити їх у тому самому ритмі. Ролі кілька разів міняються.

Зміст вправи полягає в тому, щоб відчутти внутрішній ритм іншої людини і якомога точніше відобразити його. Розвивається здатність до емпатії, увага до іншої людини як індивідуальності.

5. Тварина.

Для проведення вправи потрібен набір карток із зображенням знайомих дітям тварин, наприклад вовка, зайця, лисиці, слона, змії. Ведучий по черзі показує картки, а діти в позах і рухах зображують намальовану на них тварину.

Вправа активізує стан внутрішньої свободи і розкृतості.

6. Розвідники.

З групи дітей вибираються «розвідник» і «командир». Решта – «загін». У кімнаті стільці розставлені хаотично. «Розвідник» проходить між стільцями з різних боків. «Командир» спостерігає за діями «розвідника». Потім він проводить «загін» тим шляхом, який перед тим йому показав «розвідник».

Пізніше обирається другий «розвідник» і другий «командир» і гра продовжується за тією самою процедурою.

Дана гра розвиває спостережливість, пам'ять, комунікативні та організаторські здібності.

7. Нудно, нудно так сидіти.

Вздовж однієї стіни кімнати стоять стільці, кількість яких дорівнює кількості дітей. Вздовж протилежної стіни кімнати також стоять дитячі стільці, але їх менше чим дітей.

Діти сідають по один бік кімнати. Ведучий читає віршик:

Нудно, нудно так сидіти
і на стільчики не сміти
оком глянути. Давай,

місце швидко поміняй!

Як тільки ведучий закінчить віршик, всі діти біжать до протилежної стіни і намагаються зайняти місце. Програє той, хто залишився без стільця.

Застереження: 1) Не дозволяється дітям бігти раніше, ніж закінчиться віршик. 2) Забороняється дитині спихати зі стільця іншу дитину, якщо вона зайняла його раніше.

Гра сприяє фізичному й емоційному розкріпаченню, привчає до зібраності, підносить настрій.

8. Де, ми побували, що ми побачили?

Група ділиться навпіл: «дідусь і онуки» (ті, хто буде відгадувати загадки) і група дітей, які будуть загадувати загадки. Між групами на підлозі проводиться лінія, за яку не можна вибігати «дідусеві і онукам», коли вони будуть ловити інших дітей.

«Дідусь і онуки» відвертаються, а ведучий разом з іншою групою дітей тихо домовляються, яку загадку вони будуть загадувати. Домовившись, вони подають знак «дідусеві й онукам».

Відбувається такий діалог:

– Добридень, дідусю сивий з довгою-довгою бородою! Добри день, онуки!

– Здрастуйте, діти! Де ви побували? Що ви побачили? !

– Побували ми в ліску і бачили лисичку. Що ми робили **** не скажемо, та зате покажемо!

Свою загадку діти показують рухами. Наприклад, вони збирають у лісі гриби і ягоди. Діти нахиляються, аукають і т.п.

Якщо «дідусь і онуки» правильно відгадали загадку, друга група дітей уточнює і доповнює відповідь. Якщо відгадка неправильна, діти втікають, а «дідусь і онуки» намагаються їх піймати. Але не можна перебігати за лінію, яка була проведена на початку гри.

Після показу 1-2 загадок вибираються нові «дідусь з онуками».

Гра розвиває допитливість, кмітливість, мовлення, допомагає вільному вираженню емоцій.

9. Нумо, відгадай!

Діти діляться на дві підгрупи. Перша підгрупа таємно від другої задумує будь-який предмет. Друга підгрупа повинна відгадати предмет, ставлячи запитання. На ці запитання перша підгрупа має право відповідати тільки «так» або «ні».

Діти з першої підгрупи стають в одну лінію один за одним. Навпроти них стають діти з другої підгрупи. Спочатку запитує дитина з другої підгрупи: «Воно живе?» Перша дитина з першої підгрупи відповідає: «Так». Потім запитує друга дитина з другої підгрупи: «Я його бачив?» Друга дитина з першої підгрупи відповідає: «Так» і т.ін.

Після відгадування предмета підгрупи міняються ролями. Рекомендується загадувати відомі всім предмети.

Гра розвиває мислення, мовлення, групову кооперацію, змагальні мотиви.

10. Протилежність.

Ведучий показує групі дітей один малюнок. Завдання гри полягає в тому, щоб назвати слово, яке означає протилежний предмет. Наприклад, ведучий показує предмет – чашку. Діти можуть назвати такі предмети: дошка (чашка випукла, а дошка пряма), сонце (чашку робить людина, а сонце – це частина нерукотворної природи), вода (вода – це наповнювач, а чашка – це форма) і т.ін.

Кожна дитина по черзі пропонує свою відповідь і обов'язково пояснює, чому вона вибрала саме такий предмет.

Ігри 10-11 розвивають мислення і мовлення, допомагають самоствердженню дитини за рахунок демонстрації позитивних якостей свого інтелекту.

11. Придумай загадку.

З групи дітей вибирається ведучий. В його завдання входить придумати загадку. Група повинна цю загадку відгадати. Далі друга дитина придумує загадку і т.п.

12. «Мовчанка» і «Велика розмова».

Після оголошення гри в мовчанку вчитель запрошує всіх вийти на вулицю. Група мовчки прогулюється по території школи. Вчитель спонукає групу долати якнайбільше перешкод, що вимагають обміну думками.

Після короткої мандрівки група повертається до приміщення. Гра «Мовчанка» закінчується і починається «Велика розмова».

Дітям не повідомляють, що зараз буде так звана велика розмова. Повернувшись з прогулянки, під час якої треба було мовчати, і одержавши дозвіл розмовляти, діти особливо відчують потребу в спілкуванні, адже за час прогулянки у них нагромадилося багато вражень. Створюється атмосфера теплої, дружньої бесіди, зміцнюються товариські стосунки. Педагог повинен забезпечити можливість висловитися всім бажаючим, ненав'язливо підказати нову тему розмови.

13. Прорвись у коло.

Діти беруться за руки і утворюють коло. Одна дитина знаходиться поза колом. Вона повинна прорвати коло і проникнути в нього. Ця фізична дія допомагає зіткнутися з почуттями «виключеності – включеності» і стимулює розвиток групової згуртованості.

Допомога невпевненим дітям

Невпевненість – переживання людиною своєї неспроможності досягнути тих чи інших життєвих цілей, справитися з певними завданнями внаслідок неадекватно заниженої самооцінки.

Ознаки невпевненості:

- ✓ знижений життєвий тонус, песимізм, тривожність;
- ✓ почуття провини, самозвинувачення, каяття;
- ✓ покірність, смирення;
- ✓ намагання догодити;
- ✓ відчуженість, заляканість;
- ✓ сором'язливість;
- ✓ опущені плечі і тенденція до дрібного, частого дихання.

Ступені розвитку невпевненості

- ✓ неадекватно завищені очікування батьків або педагогів щодо успіхів дитини в значущій для дорослих діяльності;
- ✓ надмірна вимогливість до себе: дитина боїться не виправдати сподівання дорослих;
- ✓ звичка вибачатися за все, що робиш;
- ✓ відчуття себе маленьким і нікчемним;
- ✓ передбачення своєї невдачі;
- ✓ хвороблива самокритика, самобичування;
- ✓ уникання успіху з метою попередження ще більшого провалу.

Анкета для визначення невпевненості

1. Дитина стурбована тим, що думають про неї інші.
2. Вона гадає, що повинна завжди все знати.
3. Вважає, що не має права помилятися.
4. Свої вчинки намагається виправдати перед іншими людьми.
5. Спочатку вона піклується про інших, а потім уже про себе.
6. Коли дитина зробить помилку, то почувається винною.
7. Вважає, що всі люди, з якими вона спілкується, повинні її любити.
8. Дозволяє іншим людям контролювати свою поведінку.
9. Намагається допомогти людям навіть тоді, коли її про це не просять.
10. Часто почувається незручно, ходить, потупивши очі.

Шкала оцінювання

Високий ступінь невпевненості – 8-10 балів.

Середній ступінь невпевненості – 4-7 балів.

Низький ступінь невпевненості – 1-3 бали.

Психокорекція невпевненості у дітей

Загальні рекомендації. Виховання впевненості у собі полягає у розвитку в дитини адекватних її можливостям домагань і самооцінок. Викликати в дитини почуття симпатії до самої себе, гордості і самоповаги на основі точнішого знання своїх достоїнств і недоліків. Виховувати сміливість ризикувати, бути самою собою без побоювання «втратити обличчя», бажання прагнути до успіху і самоствердження в усіх своїх починаннях.

Вправи, ігри, етюди, бесіди

1. Не бійся впасти!

Діти діляться на пари. Одна дитина буде падати, а друга – ловити її. Той, хто ловить, трохи присідає приблизно на 70см позаду свого партнера, щоб перервати падіння до того, як він торкнеться підлоги. Той, хто падає, стає спиною до свого партнера, заплющує очі, розслабляється і падає на руки партнера. Важливо не підстраховувати себе під час падіння. Партнери міняються місцями, щоб у кожного була можливість і падати, і ловити. Педагог стоїть поруч того, хто ловить, щоб у разі необхідності подати йому допомогу.

Запитання. 1) Що ти відчував, коли падав? (...ловив?) 2) Як ти почувався після падіння? (...після того, як зловив?)

Вправа розвиває довір'я до людей.

2. Гарно, як у колисці.

Одна дитина лягає на підлогу із заплющеними очима. Інші діти утворюють коло і дуже повільно починають піднімати її, м'яко гойдаючи вперед-назад. Потім повільно опускають на підлогу. Дитина, котру піднімали, ділиться своїми враженнями.

Вправа викликає відчуття психологічної безпеки, емоційного прийняття дитини іншими людьми.

3. Гарчи, леве, гарчи; стукай, потяг, стукай.

Ведучий говорить: «Всі ми – леви, велика левина сім'я. Давайте влаштуємо змагання, хто гучніше загарчить. Як тільки я скажу: «Гарчи, леве, гарчи!», хай пролунає щонайгучніше гарчання. А хто може гарчати ще голосніше? Добре, гарчіть, леви... І це – левиний рик? Це писк кошеняти. Потрібен громовий рик».

Після цього хай усі вишикуються в потилицю один одному, поклавши руки на плечі того, хто стоїть попереду. Ведучий – паровоз. Всі починають повільно рухатися по периметру кімнати з пихтінням і свистом. Обійшовши кімнату один раз, ведучий стає в кінці «потяга», а місце «паровоза» займає дитина, яка стояла за ним. Вона повинна рухатися набагато швидше і звуки видавати набагато голосніші. Продовжують гру, поки кожний не побуває в ролі паровоза. Після гри «потяг» може піти «під укіс»: всі падають на підлогу.

Гра допомагає подолати сором'язливість, розвиває активність, збуджує і підносить настрій.

4. Хто сильніший?

Дитина лягає на живіт, ставить правий лікоть на підлогу, зчіпляє руки з партнером і використовує ліву руку для підтримки ліктя суперника. Після закінчення змагання відбувається зміна партнерів, поки всі не перемеряться силою у даній групі.

Гра розвиває змагальні мотиви, впевненість у своїх силах.

5. Школа.

1-й етюд. Школа для тварин.

Із загальної кількості дітей відбираються ті діти, які бояться школи, почувають себе в ній невпевнено. Кожна дитина за бажанням вибирає роль якоїсь тварини (зайця, що трусується від страху, агресивною тигра), «Тварини» сідають за парти, входить «учитель» (ведучий) і починається урок. «Тварини» поведуться згідно зі своєю роллю.

Якщо у дітей є страх не перед школою, а перед учителем, то один з дітей грає вчителя: «Здрастуйте, Звірі! Хто вивчив домашнє завдання?»

2-й етюд. Школа для людей.

Якщо в першому етюдi допускалися різноманітні «звірині» ситуації, то у другому етюдi школа представлена як щось світле, піднесене добре. Проводиться урок малювання. Діти малюють сюжет «Школа». Один з дітей виконує роль вчителя.

Можна модифікувати урок малювання. «Учитель» малює на дошці будь-яку фігуру (коло, квадрат і т. ін.). Діти перемальовують цю фігуру. «Учитель» обов'язково хвалить тих, у кого вийшов гарний малюнок.

Гра знімає страх перед школою, прискорює адаптацію до неї, заохочує старанність і віру в свої сили.

6. Складання історій.

З групи вибирається дитина, яка складає історію на будь-який сюжет (за бажанням дитини), інші діти – «слухачі».

Дитина розповідає свою історію. Потім її продовжує ведучий, який вводить у розповідь більш «здорові» і гармонійні способи адаптації і розв'язання, конфліктів, ніж ті, що викладені дитиною.

Потім дитині пропонується продовжити свою історію, далі – знову ведучий і т.п. Гру можна модифікувати таким чином. Всі діти сідають у коло. Ведучий вимовляє перше речення: «Катя пішла в школу». За годинниковою стрілкою друга дитина промовляє своє речення, продовжуючи ведучого, третя – третє і т.п. У результаті повинно вийти спільне оповідання про те, як Катя пішла до школи.

7. Парні малюнки.

Використовуються малюнки з двох наборів дитячих лото. Група дітей ділиться навпіл. Кожна дитина отримує по чотири малюнки. Діти з першої групи по черзі описують предмет, намальований на одному з наявних у них малюнків, не показуючи їх. Та дитина, в якої, на її думку, є цей малюнок, показує його. Якщо відповідь правильна, обидва малюнки відкладаються вбік (у загальну коробку, наприклад). Якщо відповідь неправильна – перша дитина повторює свій опис, зробивши його більш детальним.

Після того як усі діти з першої групи описали по одному малюнку, ролі міняються. Тепер діти з другої групи також по черзі описують свої малюнки, а діти з першої групи – відгадують їх.

Загалом відбувається 4 зміни ролей, відповідно до чотирьох карток, які є в кожній дитини.

Паралельно з розвитком мислинневих операцій аналізу і синтезу відбувається утвердження дитини в своїх розумових здібностях, розвивається пізнавальний інтерес, долається невпевненість.

8. Турнір.

Учасниками обговорюються правила гри-боротьби. Наприклад, на одній нозі або не переступаючи лінію, зі зброєю чи без неї. Призначається суддя, який стежить за дотриманням правил. Дитину ставлять в різні позиції: того, хто змагається, судді, глядача.

Виховується довільний контроль, коректується афективна поведінка, розвивається сміливість, упевненість у собі.

9. Кораблик.

Двоє дорослих розгойдують за кути ковдру «гамаком», це – «кораблик». У ньому лежить дитина. При словах «Тиха спокійна погода, світить сонечко» всі діти зображають хорошу погоду. При словах «Буря!» вони починають створювати шум, кораблик хитається сильніше. Дитина, що знаходиться в «кораблику», повинна перекричати бурю: «Я не боюся бурі! Я – найсильніший матрос!

Гра підвищує самооцінку, навіюється впевненість у собі.

10. Паровозик.

Діти чіпляються один за одного, головний – перший вагон. Кожен повинен відчувати підтримку іншого. «Паровозик» долає у ході гри різноманітні перешкоди: перескакує через потічок, проїжджає дрімучим лісом, пробирається через гори, повз страшного звіра, літає у космос.

Мета гри – створення позитивного емоційного фону, підвищення впевненості у собі, усунення страхів, згуртування групи, взаємодопомога, довільний контроль, організованість. У «паровозика» – самостійність, відповідальність, уява.

11. Прохання — відмова.

Вправа проводиться у парах. Одна дитина висловлює певне прохання, звертаючись до партнера. Останній відмовляється його виконати. Потім діти міняються ролями. Потім створюють нові пари, які взаємодіють за вказаним зразком. Аналізуються зміст, форма прохання і відмови.

Запитання. 1) Чи сподобалося тобі прохання (...відмова)? Чому? 2) Чи міг би ти сам справитися з тим, що просив? (Чи міг би виконати прохання?) 3) Важко тобі було попросити? (...відмовити?)

Завдання: попроси твердо, не принижуючись. (Відмов рішуче, на ображаючи.) Обґрунтуй своє прохання (відмову).

12. Дитячі образи.

Дітей просять пригадати випадок, коли вони почували сильну образу. Згадати свої переживання і намалювати або описати їх будь-яким способом.

Запитання. 1) Що ти тепер думаєш про свою образу? 2) Чи довго збираєшся її пам'ятати? 3) Чи треба відповідати образою на образу 4) Як поводитися з кривдником?

Вправа та її обговорення сприяють виробленню адекватних реакцій на кривду, розвитку самоповаги, почуття власної гідності.

13. Сидячий і стоячий.

Одна дитина сидить, друга стоїть. Намагаються у такому стані вести розмову. Через кілька хвилин міняються позиціями, щоб кожний з них пережив відчуття «зверху» і «знизу». Ще через кілька хвилин діляться своїми почуттями.

Вправа сприяє взаєморозумінню, налагоджує діалог завдяки емоційній децентрації.

14. Подаруй квіточку.

Одному з учасників гри ведучий дає квіточку. Власник квіточки може подарувати її тому, кому захоче. Всі інші діти намагаються отримати квіточку, по черзі звертаючись до власника з відповідним проханням. Власник квітки вислуховує всі прохання, потім робить вибір – віддає квітку. Після того, як квітка отримала нового власника, проводиться обговорення. Той, хто віддав квітку, пояснює свій вибір. Гра вчить знаходити правильний тон спілкування. При висловленні прохання звертати увагу на міміку, позу, жести, інтонацію прохача.

Виявлення і методи зменшення екстернальності у дітей

Екстернальність – схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (навколишньому середовищу, долі або випадку). Протилежна якість – інтернальність – схильність нести відповідальність за свої дії як результати особистого вибору.

Ознаки екстернальності:

- ✓ непевненість у власних силах;
- ✓ неврівноваженість, гостре емоційне реагування на обставини;
- ✓ прагнення відкласти реалізацію своїх намірів на невизначений термін;
- ✓ тривожність, боязнь перемін;
- ✓ конформність – схильність змінювати свої погляди під впливом оцінок інших людей;
- ✓ агресивність, недобррозичливість.

Причини екстернальності:

- ✓ сформована здатність до децентрації – неспроможність критично сприйняти чужу точку зору, відмінну від власної;
- ✓ занадто опікаюче або авторитарно регламентуюче або знехтувально-байдуже ставлення батьків до своєї дитини;

- ✓ нереалістичність самооцінки і як наслідок – надмірна залежність дитини від оцінок інших людей;
- ✓ пасивність, зволікання – недоліки вольової саморегуляції;
- ✓ початок формування споживацької життєвої позиції: «Про мене повинні подбати інші»; фаталістичної настанови: «Все одно нічого не змінить».

Анкета для визначення екстернальності

1. Дитина впевнена, що її успіхи залежать від удачі, везіння, щасливого випадку.
2. Вона воліє почекати, поки труднощі розв'яжуться самі собою.
3. Вважає, що її оцінки в школі не залежать від її здібностей.
4. Свої успіхи пов'язує з допомогою інших людей.
5. Вважає, що за неї вирішують інші, що і як робити.
6. Не вважає себе винною в тому, що не може домогтися кращих успіхів.
7. Вважає, що все, що з нею трапляється, не залежить від її намірів.
8. Переконана, що нічого не може змінити в своєму житті.
9. Бажає щоб за її здоров'я відповідали дорослі.
10. Певна, що діти виростають такими, якими їх виховують батьки.

Шкала оцінювання

Висока екстернальність – 8-10 балів.

Середня екстернальність – 4-7 балів.

Низька екстернальність – 1-3 бали.

Психокорекція екстернальності

Загальні рекомендації. Дітей-екстерналів слід частіше ставити в ситуації коли від їх самостійного вибору залежить подальший розвиток подій; заохочувати ініціативу, пов'язану з ризиком; зміцнювати довіру до себе і почуття самоповага; хвалити за проявлену рішучість послідовність, виявлені при розв'язанні певної проблеми; показувати зв'язок результатів діяльності від усіх ланок вольового процесу: бажання – наміру – планування дії – її виконання – оцінки наслідків; закріплювати успіх у відповідальному здійсненні вчинків з моральною мотивацією (зробити щось для когось, поступившись власними інтересами, всупереч ситуативним спонукам).

Вправи, ігри, етюди, бесіди

1. Гра в м'яч.

Діти вільно рухаються під веселу музику. В однієї дитини (ведучої) в руках м'яч. Вона швидко кидає його і кричить: «Таня!» Дівчинка з групи на ім'я Таня швидко підбігає і ловить м'яч. Вона задумується, підкидає м'яч і вигукує нове ім'я. Потрібно стежити, щоб діти не називали імена одних і тих же дітей. У грі повинні брати участь всі діти. Той, хто загрався і не почув свого імені, стає глядачем (вибуває з гри).

Ігри 1, 2 розвивають довільність, самоконтроль й увагу.

2. Чарівне слово.

Діти і ведучий стають у коло. Ведучий пояснює, що він буде показувати різні рухи, а діти повинні їх повторювати, але тільки в тому випадку, коли ведучий добавить слово «будь ласка». Якщо цього слова ведучий не говорить, діти не рухаються. «Чарівне» слово ведучий промовляє у випадковому порядку, через 1-5 рухів.

3. Як допомогти?

Старенька жінка важко опустилася на лавочку, ледве переводячи подих. «Не дійду», – подумала вона. Поблизу на біду не було нікого. «Але ж ні! Ось цей хлопчина, може...» – сяйнула рятівна думка. «Підійди-но сюди, хлопчику», – кволо покликала жінка. Хлопчак несміливо наблизився. «Стара я, немічна стала, а тут ось серце... Чи не міг би ти?..»

Запитання. 1) Про що попросила хвора жінка хлопчика? 2) Як він вчинив? 3) Чи міг він повестися краще? а гірше?

Завдання. Розіграйте цю сценку в ролях.

Етюд виховує рішучість в екстремальних ситуаціях, розвиває вміння оперативно приймати рішення.

4. Несчасний дракон.

У темному дрімучому лісі жив дракон. Всі живі істоти оминали це лихе місце, тому місцевість навколо лігва дракона на багато кілометрів була незаселеною. Навіть найменша комашка, що аж ніяк не могла б стати здобиччю для хижака, покинула це похмуре місце. Доводилося дракону надовго відлучатися від дому, аби щось вполювати в далеких краях. Але не це найдужче дошкуляло лиходію. Не було жодної живої душі, з ким би він міг словом перекинутися. Всі лише боялись і ненавиділи його. «Бідолашний я, і доля моя нещаслива. Видно, таким народився. І що мені діяти?» – не раз запитував себе на самоті засмучений дракон.

Запитання. 1) Що ви порадили б драконові? 2) Чи правда, що одні люди від народження щасливі, а інші нещасні? 3) Від кого чи від чого залежить ваше щастя?

Етюд виховує почуття відповідальності за власні вчинки, моральне самовизначення.

5. Мама-двісниця.

У Сергійка новина – сьогодні він отримав свою першу... двійку. Насуплений прийшов додому. Незадоволено розгорнув щоденник, де навпроти запису уроку з українського читання була виведена незадовільна оцінка. «Як же це ти, синку?» – стурбовано запитала мама. «Сама винна, – буркнув школяр, – чому не нагадала мені, що треба вивчити вірш?»

Запитання. 1) Хто винен, у Сергійковій невдачі? 2) Що б ви порадили хлопчику?

Етюд коригує внутрішній локус контролю (інтернальність), виробляє здатність довіряти власним критеріям оцінки.

6. Що може Марійка?

Марійка дуже боялася застуди. Дорослі часто повторювали їй, що вона слабенька і тому повинна берегти своє здоров'я. Дівчинка заздро поглядала у вікно на ровесників, яким навіть у суворий мороз дозволяли гуляти надворі. Тільки їй не можна. Сльози наверталися на очі Марійці. Та ось одного разу вона вирішила...

Завдання. Проложите розповідь. Розіграйте у ролях різні варіанти розвитку сюжету. Обговоріть їх ефективність у групі.

Етюд розвиває здатність приймати ризиковані рішення, самостійність.

7. Запитаю в учительки.

Коли Оленка ходила в дитячий садок, їй дуже подобалася вихователька Ганна Дмитрівна. Дівчинка часто розповідала вдома, яка чудова у них Ганна Дмитрівна: все вона вміє і всьому дає лад. Тепер Оленка школярка. І знову їй пощастило. Дівчинка в захваті від своєї вчительки Ольги Григорівни. Оленка переконана, що розумнішою людиною від її вчительки нема, бо вчителька знає найкраще. Батьки часто чують від дочки: «Ольга Григорівна казала... Ольга Григорівна не так пояснювала...» та ін. Коли хтось із рідних запитував Оленку, що вона сама думає з того чи іншого приводу, дівчинка знизувала плечима і відказувала: «Краще я запитаю Ольгу Григорівну».

Запитання. 1) Що ви думаєте про Оленку? 2) Наведіть приклади коли треба слухати батьків, учителів, інших дорослих, а коли потрібно вирішувати самому.

Обговорення етюдів допомагає подолати конформність, виробити вчасні еталони оцінки.

8. Михайлик-відкладайлик.

Коли Михайлик вступив до школи, він уже непогано читав. У другому класі хлопчик познайомився із захоплюючою повістю М. Твена «Пригоди Тома Соєра». Хлопчик вирішив перечитати всі дитячі твори цього письменника. От тільки ніяк до бібліотеки не збереться. Відкладає з дня на день. То батьки нову електронну іграшку купили – немає коли, потрібно освоювати, то Назар знову на футбол виманив, то треба мультим подивитися по телевізору... Дедалі рідше згадує Михайлик про свій намір відвідати бібліотеку.

Запитання. 1) Чи потрапляєте ви у схожі ситуації? 2) Як ви знаходите з них вихід? 3) Що можна порадити Михайлику?

Робота з етюдом розвиває активність, самостійність, організованість.

9. У гостях і вдома.

Наталочка дуже любила ходити в гості, виступати на сцені перед багатьма людьми. До таких подій вона готувалася ретельно, щоб мати гарний вигляд. На прохання дівчинки купувалося нове платтячко і в тон йому бант. Наталочка прискіпливо розглядала себе в дзеркалі, щось поправляла, поки не залишалася задоволеною. І треба сказати, що де б не виступала Наталочка,

куди б не ходила з батьками на святкування чийхось іменин, всюди вона мала успіх. Дорослі захоплювалися її вмінням декламувати, танцювати, співати та ще й так чарівно виглядати.

Але вдома Наталочка зовсім не дбала про свій вигляд. Для чого чепуритися, коли тато й мама – свої, рідні й таку люблять. А маленький братик ще нічого не розуміє.

Батьки шовечора нагадували доньці: коли треба почистити зуби, або помити за собою чашку, чи скласти свої речі. Дівчинка робила все неохоче і лише мріяла, коли ж, нарешті, буде свято.

Запитання і завдання. 1) Для кого Наталочка чепурилася? 2) Доведіть, що охайність і підібраність потрібні людині щодня. Чому важливо бути красивою для себе, а не тільки для когось?

Бесіда розвиває незалежність від схвалення, інших думок і вчинків, автономність поведінки.

10. Дружна сім'я.

Батьки у Валерика працюють. Мама працює пекарем на хлібокомбінаті, а тато – шофер. Але і вдома не сидять вони склавши руки. То на дачі пораються, то знаходять роботу в квартирі. І Валерика залучають до всяких домашніх справ. Хлопчик радо виконує різні їхні доручення. Особливо подобається йому, коли запитують його думку і роблять так, як запропонував хлопчик. Батько часто говорить про себе й Валерика: «Ми, чоловіки».

Запитання. 1) Чи подобається вам Валерикова сім'я? Хотіли б ви жити в такій сім'ї? 2) Чим ваша родина відрізняється від Валерикової? 3) Що ви хотіли б в ній змінити?

Завдання. 1) Намалуйте свою сім'ю. 2) Виконайте малюнок «Сім'я, про яку я мрію».

Робота над етюдом розвиває соціальну рефлексію, ініціативу і відповідальність, зміцнює самоповагу від здійснення корисних справ.

11. Маленька господиня.

Про Олю говорять: «Маленька господиня!» В усе вона вникає, все хоче вміти. Бувало, ліпить мама вареники. Оля тут як тут. Вовтузиться з варениками, аж сопе, так старається. І то нічого, що кривобокий вийшов і не досить добре стулений. Звариться, то хоч котик з'їсть. Все одно користь буде.

Завдання. 1) Подумайте, що ще може робити маленька господиня. 2) Пограйте у маленьку господиню.

Бесіда і гра спрямовані на розвиток моральної мотивації поведінки, виховання працьовитості.

12. Назвіть те...

- 1) чого ніяк не можна уникнути, що все одно станеться;
- 2) що можна змінити, коли конче необхідно втрутитися;
- 3) коли вам потрібно допомогти;
- 4) що можете ви зробити самі;
- 5) у чому інколи помиляєтеся ви;

- 6) у чому інколи помиляються дорослі;
- 7) за що ви себе поважаєте;
- 8) чого ви хотіли б позбутись у собі;
- 9) що ви хочете змінити найближчим часом.

Обговорення дозволяє підсумувати роботу над усвідомленням причин екстернальності й оволодінням знаннями про самостійну відповідальну поведінку.

Вимірювання і засоби посилення естетичної чутливості у дітей

Естетична нечутливість – якість особистості, що виявляється у відсутності емоційного відгуку при сприйманні об'єктів, яким притаманна естетична чи художня цінність.

Ознаки естетичної нечутливості:

- ✓ надмірний раціоналізм, реалістичність мислення;
- ✓ пошук практичної користі;
- ✓ схильність діяти за шаблоном;
- ✓ бідна уява, слабо виражені творчі здібності;
- ✓ поміркованість, емоційна сухість, стриманість душевних поривів;
- ✓ прямолінійність суджень, безтактність, схильність до домінування.

Причини естетичної нечутливості:

- ✓ вроджена особливість вищої нервової діяльності – значна перевага мислительного типу особистості над художнім (за І. П. Павловим);
- ✓ ригідність (інертність) нервових процесів, слабка реактивність;
- ✓ авторитарне виховання з надміром регламентацій і придушенням творчої ініціативи;
- ✓ зневажливе ставлення до «жіночих» цінностей, яке культивується в найближчому оточенні дитини: безкорисливої любові, милосердя, співчуття, емоційної близькості тощо;
- ✓ споживацька, вузько утилітарна життєва орієнтація сім'ї, цинізм і користоловство батьків.

Анкета для визначення естетичної нечутливості

1. Дитина більше любить слухати казки, ніж вірші.
2. Коли йде з батьками до магазину, то найчастіше просить купити їй цукерки, а не книжку.
3. Вона не мріє стати актором.
4. Їй не подобаються квіти.

5. Дитині більше подобається звичайна їжа, яку мама готує кожного дня, ніж фрукти – ананаси, мандарини, ківі.
6. Її не тішить щось красиве і незвичайне.
7. Вона не любить вигадувати різні небилиці.
8. Дитину цікавлять технічні іграшки, наприклад автомобілі, літаки, мотоцикли тощо.
9. Їй не подобається гратися з ляльками.
10. Вона не плаче, коли чує сумну історію.

Шкала оцінювання

Високий рівень естетичної нечутливості – 8-10 балів.

Середній рівень естетичної нечутливості – 4-7 балів.

Низький рівень естетичної нечутливості – 1-3 бали.

Психокорекція естетичної нечутливості

Загальні рекомендації. Посилення естетичної чутливості дітей пов'язане зі створенням багатого естетичного оточення, культури міжособистісних взаємовідносин у сім'ї, дитячому садку і школі. Слід звертати увагу естетично нечутливих дітей на красу довкілля, речей і людей, які їх оточують, урівноважувати прагматичну орієнтацію морально-естетичними цінностями. Виробляти критерії прекрасного – потворного, трагічного – комічного, піднесеного – низького, підтримувати бажання творити за законами краси. Тренувати творчу уяву дітей, заохочувати спонтанність самовираження, інтуїцію.

Вправи, ігри, етюди, бесіди

1. Квіточка.

Теплий сонячний промінчик упав на землю і зігрів у ній зернятко. Розбудилася зернина, і з неї проклюнувся паросток. З паростка виросла чудова квіточка. Ніжиться квіточка на сонці, підставляє теплу і світлу кожную свою пелюстку, повертає голівку слідом за сонцем.

Тілесні прояви. Присісти на пальчиках, голову і руки опустити; піднімається голова, розпрямляється корпус, руки піднімаються в сторони – квітка розквітла; голова ледь відкинута назад, повільно повертається слідом за сонцем. Міміка. Напівзаплющені очі, посмішка, м'язи обличчя розслаблені.

Етюди 1-2 розвивають естетичну вразливість.

2. Бруд.

Хлопчик взув нові черевики і пішов у гості до свого друга. Йому потрібно було перейти дорогу, де йшли ремонтні роботи і було все розкопано. Недавно пройшов дощ і на дорозі було брудно і слизько. Хлопчик йшов обережно, стараючись не забруднити черевики.

Тілесні прояви. Хода повинна створювати враження, що хлопчик йде по грязюці, ступаючи на кінчики пальців і роблячи вигляд, що він вибирає найбільш чисте місце.

3. Художник.

З групи дітей вибирають двоє дітей. Решта – «глядачі». Один з вибраних – «художник», інший – замовляє йому всій портрет. «Художник» уважно дивиться на свого «замовника» (1,5–2 хв.). Потім він відвертається і по пам'яті описує зовнішність першої дитини.

Якщо «художник» зволікає, дозволяється задавати йому запитання: «Яке волосся в Оленки?», «Які в неї очі?», «У що вона одягнута?» тощо. Забороняється висловлювати образливі зауваження на адресу дітей, які акцентують які-небудь їх фізичні вади. Педагог повинен підкреслювати привабливість дітей: «Нуно, згадай, яка Оленка красива».

Гра розвиває спостережливість, пам'ять, комунікативні здібності, орієнтація на прекрасне в людській зовнішності.

4. «Смачний» літак.

Мама купила Сергійкові шоколад. Хлопчик зрадів і поклав шоколад у кишеню, бо з вулиці його вже кликали друзі – Сашко і Петрик. Наводі Сергійко витягнув шоколад, розглянув обгортку і раптом йому в голову прийшла цікава думка. Хлопчик запропонував: «Нехай шоколад буде літаком або штучним супутником Землі, і ми запустимо його!» З цими словами Сергійко кинув шоколад в повітря. Описавши дугу, шоколад впав в траву. Знайшовши його, друзі запропонували з'їсти Сергійків гостинець. Хлопчик погодився, сказавши, що шоколад зовсім не придатний до польотів. Діти швидко поділили шоколад між собою і залюбки з'їли.

Запитання. 1) Чому Сергійко зразу не поділив шоколад між друзями? Чи був він жадібним? 2) Кого називають мрійником, фантазером?

Етюд розвиває уяву, естетичне ставлення до дійсності, гуманні мотиви поведінки.

5. На занятті з ліплення.

1-й етюд. На перерві діти розглядали глиняні фігурки тварин. Вчителька запропонувала кожній дитині зліпити свою улюблену тварину. Павлик вирішив виліпити якусь незвичайну тварину – тварину майбутнього. Хлопчик почав уявляти: тварина матиме мордочку козеняти, проте на голові у неї будуть великі розлогі роги, яке оленя. Вона матиме шість ніг, а замість хвоста в неї буде антена... Хлопчик довго придумував, чим харчуватиметься тварина, де житиме, аж раптом почув голос виховательки: «Павлику, а де ж твоя робота?» Хлопчик розгублено оглянувся довкола: діти вже закінчували ліпити тварин, а на його дощі лежав непочатий шматок глини...

Запитання, 1) Чому Павлик не встиг зліпити тварину? 2) Як би ви вчинили на місці хлопчика?

2-й етюд. На занятті діти повинні були зліпити улюблених тварин. Оксанка вирішила зліпити лоша. Дівчинка пригадала, що бачила його, коли приїжджала до бабусі. Лоша паслося на лузі, в нього була красива видовжена голова, чутливі вуха і розкішний хвіст.

Дівчинка приступила до роботи. Вона акуратно поділила глину на частинки для голови, тулуба, ніг і хвоста і почала ліпити. Її лошатко вийшло

дуже симпатичним. Та Оксанка захотіла ще чимось його прикрасити. Вона зліпила ще вуздечку і сидельце, на якому був орнамент. От тепер дівчинка була задоволена!

Запитання. Як ви думаєте, чому в Оксанки вийшла така гарна тварина?

3-й етюд. На тому ж занятті Ромчик не довго думав, кого буде ліпити. Звісно, собаку, точнісінько такого, як на взірці виховательки. Під час ліплення хлопчик порівнював свого собаку з виховательчиним зразком і усував недоліки.

Запитання, 1) Чи цікаво робити все точно так, як хтось? 2) Кого й як ліпили б ви?

Робота з етюдами сприяє врівноваженню романтичної та прагматичної настанов дитини, розвиває рефлексію.

6. Групове малювання.

Діти сідають у коло посеред кімнати. Перед кожним лежить аркуш паперу і кольорові олівці або фломастери. Діти починають малювати щось важливе для себе. За сигналом вчителя кожен передає свій аркуш дитині, яка сидить зліва, і отримує початий малюнок від дитини, яка сидить справа. Працює над цим малюнком, змінює і додає до нього, що хоче. Вправа продовжується до того часу, поки до кожного з учасників не повернеться той малюнок, який він починав.

Запитання. 1) Що ви відчули, коли отримали свій малюнок? 2) Що вам подобається? А з чим ви не згодні? 3) Що б ви змінили в малюнку?

Варіант цієї вправи: діти по черзі малюють на загальному малюнку на стіні, додаючи до композиції щось, що виражає їх настрій в даний момент і передає цей настрій групі.

Вправа формує критерії естетичних оцінок, дозволяє дослідити емоційні взаємовідносини в групі.

7. Фантазія на тему...

Називають будь-який предмет (іноді й деякі риси навколишньої обстановки), наприклад, «На столі лежить хутряна шапка». Потрібно назвати якомога більше інших предметів, за які може бути прийнятий заданий предмет в умовах поганого бачення, наприклад у напівтемряві. У даному випадку це можуть бути кішка, напівспущений м'яч, чиясь маківка, що виглядає з-за столу, і т. ін.

Гра формує здатність бачити в одному предметі ознаки інших, іноді дуже далеких від нього за змістом, але схожих за деякими характерними зовнішніми ознаками, і на цій основі створити образні (на відміну від понятійних) узагальнення.

8. На що це схоже?

Називають будь-який предмет, наприклад жмутик трави. Необхідно уявити собі гру і назвати якомога більше інших предметів, замінниками яких може бути вжитий даний предмет. У даному випадку це може бути віник,

морква, сніг, макарони тощо. Переможець – той, хто назвав найбільшу кількість предметів, які не повторюються в інших гравців.

Гра розвиває асоціативний фундамент уяви.

9. Емоція.

Завчасно заготовляють набір карточок, на яких відмічають емоції і частини тіла, за допомогою яких ці емоції треба виразити. Наприклад, картка «Сум. Руки» означає, що емоцію суму треба виразити за допомогою рук.

На картках можуть бути позначені такі емоції: «Горе. Обличчя»; «Радість. Губи»; «Чванство. Права рука»; «Гордість. Спина»; «Страх, Ноги» та ін.

Вправа спрямована на активізацію акторських здібностей і досягнення стану розкутості і свободи.

10. Він – емоція.

Взяти картки з позначенням емоцій, заготовлені для попередньої вправи. Для гри використовують тільки слова, які позначають емоцію. Наприклад, слово «сум». Дивлячись на своїх товаришів, дитина повинна вибрати одного з них, внутрішньо схожого на це слово. Образ цієї дитини повинен відповідати стану зажури.

Далі беруть наступну картку, нехай на ній буде написане слово «радість». Треба підібрати до цього слова «кандидатуру». Спитати, хто з дітей своєю вдачею уособлює це слово.

Гра розвиває емоційну ідентифікацію з ровесниками, рефлексивну оцінку їх емоційного стану.

11. Я – емоція.

Дитина грає сама з собою. З наявних у неї карток відбирає до самої себе 2-3 картки, які найбільшою мірою відповідають її стану, настрою, характеру. Відкладає їх убік.

Потім вибирають картки, що відображають характер гарного хлопчика або дівчинки. Потрібно порівняти дві групи карток, визначити, у чому вони схожі і чим відрізняються.

Гра розвиває емпатію, ціннісне програмування.

12. Барабан – скрипка.

Педагог говорить: «Уявіть, що всі люди можуть бути поділені на дві великі групи: «барабани» і «скрипки». «Барабани» – це спокійні, врівноважені люди, повільно мислять і повільно розмовляють. Іноді їх називають товстошкірими. Вони, як барабани: для того, щоб відгукнутись на щось, на них потрібно дуже сильно вплинути. «Скрипки» – це надзвичайно чутливі, емоційні, пристрасні, рвучкі люди. Вони, як скрипки: досить тільки зачепити за живе, як вони реагують.

«Барабани» – це витривалі люди, і хоча звуки, які вони видають дещо грубуватого звучання, але працелюбства і наполегливості їм не позичати. «Скрипки» – це люди тонкого складу, вплив великої сили вони не переносять, але на ніжний, лагідний дотик вони відповідають мелодійним звуком.

Кого із своїх шкільних товаришів ти віднесеш до групи «барабанів», а кого до «скрипок»?

Подумай, як потрібно спілкуватися з «барабанами» і «скрипка»? Чого від них можна чекати? До якої групи ти віднесеш самого себе?

Вправа підвищує емоційну чутливість до інших людей, вчить враховувати їх індивідуальні особливості при спілкуванні.

13. Перевтілення.

Гравці зручно вмощуються на стільцях. Один з них отримує вказівку від ведучого або від свого сусіда перетворитися на певну річ. Він повинен уявити себе цією річчю, зануритися в її світ, відчута її характер. Від імені цієї речі він починає розповідати, як живе річ, що її турбує, непокоїть, що вона відчуває, про що мріє, що згадує. Закінчивши свою розповідь, учасник дає завдання наступному гравцеві в колі і т.д.

Гру бажано проводити у затемненому приміщенні – це забезпечить її учасникам більшу розкутість і психологічний комфорт. Поступово перевтілення стануть більш глибокими і учасники перейдуть від чисто зовнішніх описів до вираження настроїв, прагнень тощо.

Гра розвиває уяву, творчу інтуїцію, емоційно-соматичні відчуття в іншого, тонкість переживань.

Психофізіологічні основи дій молодших школярів

Темперамент – це вияв індивідуальних особливостей дітей в їхній реакції на різноманітні подразники та досвід; індивідуальні відмінності у виконанні рутинних щоденних видів діяльності: приймання їжі, сон, дослідження предметів тощо. Темперамент передбачає генетичні відмінності серед дітей. Російський психолог Л. С. Виготський зазначав, що розвиток дитини – це процес взаємодії.

Успіх розвитку залежить від адекватності сподівання родини та суспільства. Коли сподівання та вимоги відповідають дитячому темпераменту, то дитина успішно розвивається, реалізуючи свої творчі здібності. Якщо сподівання та вимоги, що ставляться до дитини, надмірні, дитина переживає стрес, гальмуючи свої здібності. А це може зашкодити нормальному психофізичному розвитку дитини, блокувати її талант.

Наведемо короткий опис найхарактерніших особливостей дитини того чи іншого типу темпераменту та основні принципи індивідуальної виховної роботи з нею на рівні підтримки її творчих потенцій.

Сангвінік: веселий, життєрадісний, енергійний, діловий (часто не доводить діло до кінця), схильний переоцінювати себе; здібний, буває непостійним в інтересах і схильностях; легко переживає невдачі і неприємності; без труднощів пристосовується до різних обставин; із захопленням береться за будь-яку нову справу, але так само швидко втрачає

інтерес, якщо справа не цікава; швидко включається в роботу і переключається на інше завдання; в роботі витривалий, працездатний, комунікативний; мова голосна, швидка, чітка; жести та міміка виразні; не втрачає витримки в кризових ситуаціях; часто буває незібраним, поспішним у рішеннях, нерідко відривається від справи, поспішає з висновками.

Працюючи з дітьми сангвініками, варто давати вихід їхній енергії, стимулювати розкриття потенції і здібностей з суспільно корисній праці, раціональному напрямку. Потрібно виявляти довіру до сангвініка (доручення не повинні жорстко контролюватися дорослими), підтримувати його корисну ініціативу, морально підтримувати в його починаннях, закріплювати віру у власні сили в переборенні труднощів. Підтримку він має відчувати як у діях (просить допомогти щось зробити – варто відгукнутись), так і словах (позитивне словесне схвалювання не має викликати страху "перехвалити").

Не варто давати йому доручення, пов'язані з довготривалою монотонною діяльністю, інакше це призведе до невдач та негативних емоцій, що можуть перерости у почуття невдахи. Потрібно враховувати його особисті інтереси, схильності, потреби і труднощі, їх тимчасовий характер. Допомогу сангвінікові краще дати у формі відкритої дружньої підтримки, поради, побажання, а не моралізаторської настанови чи повчання.

Доцільно використовувати його лідерські тенденції в колективі, залучати до організації вечорів, КВК, вікторин, змагань та інших суспільно корисних заходів. У режимі сприяння необхідно уважно стежити за тим, як формується самооцінка учня-сангвініка, треба вміло коригувати її становлення.

Літературні джерела та суспільна думка вказують, що діти із сангвінічним темпераментом легко пристосовуються до будь-яких вимог дорослих, колективів, установ. З дітьми сангвініками, як правило, найменше проблем, тому неухважність батьків і педагогів може дорого обійтися вихованцям.

По-перше, небезпека полягає в тому, що діти сангвініки намагаються займатися тільки легкою, приємною і цікавою для них діяльністю й уникати складного, неприємного, нецікавого. Тому необхідно з раннього віку виробляти у них стійкий інтерес (уважно розглядати, слухати, робити), терпіння (вміння кілька разів повторити дію, не викликавши в собі роздратування), цілеспрямованість, звичку сумлінно виконувати і завжди завершувати розпочату справу, глибоко вникати в суть кожного питання. А ця робота досить копітка і потребує від педагогів та батьків зусиль та системи.

По-друге, компромісність, оптимізм, життєрадісність, товариськість сангвініка за неправильного виховання чи неконтрольованості негативні стати джерелом таких негативних рис характеру як легковажність, поверховість, непостійність, егоїзм.

Холерик: непосидючий, запальний, нестримний, нетерплячий, прямолінійний, рішучий, ініціативний (упертий, але винахідливий у

суперечках, змаганні); працює ривками, схильний до ризику, незлопам'ятний, легко переживає образу; мова швидка, пристрасна, нерівна; має нахили до конфліктності (агресивний, забіяка), нетерплячий до недоліків інших; міміка виразна, дії швидкі, імпульсивні, рухи різкі, динамічні, характеризується нестійкістю та змінами настрою, невтомним прагненням до нового.

В роботі з холеричними дітьми необхідно покладатися на позитивний авторитет дорослого (зайва поспішливість, різкість, категоричність – неприпустимі), цілеспрямованість педагогічних впливів (братися за щось одне, а не за все одразу). Потрібно виявляти зацікавлене розуміння душевного стану учня (довідатись, як налаштована дитина, в якому настрої вона зараз перебуває). Тактовно, опосередковано завбачувати "зриви" (несподівані кардинальні рішення мають відтерміновуватись і протікати у більш тривалому часі; вимоги мають бути "м'якими" та ретельно продуманими); враховувати мотиви (і зовнішні обставини) здійснених учинків (ми маємо любити дитину не за конкретний вчинок, а за те, що вона дитина).

Таких дітей треба включати в активну діяльність, пов'язану з виявом ініціативи холерика, уникати різких емоційних реакцій учня. Краще впливати на холерика опосередковано, через колектив. Варто пам'ятати, що зайнятість корисною справою може спрямувати холерика на розвиток позитивних якостей його особистості, відверне негативні впливи. Холеричні діти потребують тактовної допомоги та співчуття при ускладненнях.

Холерики найчастіше викликають негативне ставлення до них з боку дорослих своєю невтомністю, енергійністю, схильністю до ризику, впертістю, пустотливістю, задерикуватістю, нетерплячістю і високою конфліктністю, стаючи причиною биття посуду, бійок з однолітками, травм та ін. Холерика важливо виховувати добрим, співчутливим, турботливим, оскільки цей тип дуже схильний до агресивності. Його потрібно вчити ввічливості, вміння стримувати емоції (це один бік справи, а іноді необхідно їх задіяти, наприклад, у спортивних змаганнях, аби зняти напругу і зменшити агресію), застосовуючи, не стільки пояснення, як "програвати" з ним можливі ситуації (система адаптованих для дітей ділових ігор).

Використовуючи цікаві для дитини види діяльності, поступово формувати посидючість, наполегливість, сумлінність, ретельність і точність у виконанні завдань. Організовувати життя дитини так, щоб вона, по можливості, не надто збуджувалася. Практикувати ігри та інші цікаві для неї заняття, які сприяли б закріпленню в її нервовій системі процесів гальмування. Дорослі мають з розумінням ставитися до "зривів" у поведінці холериків, не принижувати їхньої гідності, формувати у них адекватну самооцінку (висловивши своє невдоволення спокійно: "А мені твій вчинок не сподобався, ти, мабуть, його не продумав. Коли будеш готовий його обговорити – підійдеш і ми разом поміркуємо, що робити далі").

Копітка виховна робота з холериками у дошкільному віці дасть їм змогу легше адаптуватися до вимог школи і підготує до засвоєння навчального матеріалу. При вступі до дошкільного закладу чи до 1 класу саме холерики потребують спеціальної психологічної підготовки щодо доцільності виконання вимог і правил спілкування з дітьми та дорослими. Корисно записати холерика до спортивної секції, де він зможе "дати вихід" своїй енергії.

Застосування фізичних покарань, окриків вкрай неефективні і шкідливі для здоров'я холериків. Вони остаточно розхитують нервову систему дитини, у якій процеси збудження домінують над процесами гальмування. Відтак досягається ефект, протилежний бажаному. Якщо холерик неякісно виконав роботу, його не можна сварити, карати, а треба пояснити, чому так не можна, і вимагати повторного сумлінного виконання. Якщо така дитина когось образила – без покарань і нотацій навчити вибачитися, допомогти зробити для цієї людини щось добре; обговорити, як і наступного разу слід вчинити в аналогічній ситуації (ніяких поспішливих висновків чи словесних образ; або погроз на адресу дитини). В даній ситуації "клин; клином не вибивають", про це варто пам'ятати.

Щоб холерики, швидко завершивши роботу, не заважали на уроці іншим учням, учителям необхідно завжди мати для них кілька цікавих додаткових завдань, але пропонувати їх можна тільки у разі якісного виконання дитиною основної роботи (може бути використаний додатковий зошит). Тут необхідно дещо пояснити. Зрозуміло, що вчитель хоче, аби його учень охайно писав, але темпераменту дитини холерика при цьому не враховує. Отже з боку педагога має бути розуміння, що це досить тривалий і не завжди досяжний результат. Тому багатогодинні переписування завдань викликать більше негативу, на позитивного ставлення.

У класі перебування двох холериків за однією партою, а отже на одній території, можливе, іноді корисне, але не завжди доцільне; до кожного конкретного випадку необхідно підходити індивідуально. Оптимальне сусідство – холерик і сангвінік. За вмілого керівництва вчителем роботою класу, присутність на уроці сангвініка заспокоїливо діє на холерика а холерик не заважає сангвініку.

Флегматик: сильний, урівноважений, інертний спокійний, стриманий, послідовний, обережний розсудливий, мовчазний; мовлення спокійне, рівно мірне, з паузами і без виразних емоцій, міміки, жестикуляцій; наполегливий, терплячий, доводить почату справу до кінця, не витрачає сил даремно; чітко дотримується розпорядку і системи в роботі, легко стримує пориви, не піддається на провокації; мало чутливий до похвал чи дорікань, незлобивий; відзначається постійністю в своїх інтересах та стосунках але повільно включається в роботу та переключається з однієї справи на іншу; рівний до всіх у міжособистісних контактах; любить порядок, але важкі пристосовується до нових обставин, володіє неабиякою витримкою.

темп не є для них вирішальним показником. Для них якісний бік виконання дій важливіший і показовіший).

Флегматики бурхливо своїх почуттів не виявляють, проте це не свідчить про їхню холодність. Насправді в почуття цих дітей глибокі та постійні. Вони болісно переживають несправедливість, зазіхання на їхні права, розлучення з близькими людьми, бояться і не люблять змін, нестабільності. Флегматики здатні повністю ігнорувати вимоги неавторитетної для них особи (авторитет особи дорослого для них є вирішальний). З огляду на це, батькам, вихователям, учителям під час спілкування з флегматиками потрібно зважувати кожне слово, кожен дію, щоб не втратити авторитет в очах дітей, намагатися створити повну взаємну довіру у стосунках, аби дитина не замикалася в собі.

Для правильного виховання і розвитку дітей-флегматиків необхідно створювати дещо тепличну атмосферу, в якій не повинно бути поспішності, нетерплячості. З раннього віку перед такою дитиною слід розкривати широкий спектр наук і занять, що допоможе зробити її допитливою. Під час читання художніх творів, у процесі гри флегматика на життєвих прикладах необхідно ознайомлювати з різновидами почуттів та емоцій, навчати правильно виявляти їх у відповідних ситуаціях: співчувати, жаліти, радіти тощо.

Щоб дитина виросла ініціативною, дорослі мають вітати кожен крок її самостійності, непомітно допомагати у складних справах, не дратуватися млявістю, не прискорювати штучно дії дитини. З флегматиками корисно часто грати в нетривалі за часом ігри, які потребують швидких і точних рухів, кмітливості. Щоб ровесники не насміхалися над невдалими спробами дитини, доцільно допомогти їй заздалегідь потренуватися.

Дорослим доводиться докладати зусиль, щоб допомогти флегматикові ввійти в дитячий колектив, виявити себе в ньому як особистість, здобути авторитет, знайти друзів. З дитиною-флегматиком необхідно проводити спеціальні ігри, розвиваючи її мислення, почуття, уяву. Її потрібно навчити правильно переключати увагу під час виконання завдань і раціонально розподіляти час (тому важливо дотримуватися певного режиму, виробляючи свідоме ставлення до нього).

Спроби прискорювати дії флегматиків – небезпечні для їх психофізичного здоров'я, а отже малоефективні. Вони стомлюються від тривалого спілкування, перебування у багатолюдних гамірних колективах, і втома ця, як відомо, має фізіологічну основу. Тому намагання флегматика періодично усамітнюватися – своєрідна захисна реакція організму (отже шкільна перерва для флегматика може бути у формі усамітнення від однокласників і це його природний потяг).

Позбавлення флегматика можливості чергувати періоди спілкування з людьми з тривалими перепочинками насамоті чи в товаристві близького спокійного друга поступово приведе до розладу нервової системи і психіки

дитини. Всілякі перегони і змагання швидко їх стомлюють і перестають цікавити. Єдине, що може прискорити діяльність цих дітей, – формування у них стійких автоматичних навичок.

Підготовка до школи флегматика може розпочатися раніше (у 4-5 років), щоб уникнути відставання в 1 класі. Це ігрова форма навчання лічити, ознайомлення з літерами (за бажанням дитини можна почати вчити читати). Важливо активно розвивати дрібну моторику руки: складання мозаїк, ліплення, малювання, розфарбовування, заштриховування, робота з конструктором, фізичні вправи для руки. На шостому році – активно читати дитині, вчити переказувати, розвивати її уяву. Відтак до 7 років у неї виробляться необхідні навички. Аналогічно потрібно підходити і до формування всіх інших умінь. Водночас варто пам'ятати, що навіть доросла людина-флегматик пише приблизно у 2-3 рази повільніше від холерика і сангвініка тієї ж вікової групи. Відповідно, доведення до автоматизму навичок прискорить виконання флегматиком тієї чи іншої роботи, але не дасть змоги повністю зняти проблему "загальмованості"

Від флегматика не можна вимагати миттєвої відповіді на запитання, швидкого переключення на інший вид діяльності. Дітям із яскраво виявленим флегматичним темпераментом доцільно давати удвічі-втричі менші за обсягом домашні завдання, вимагаючи їх якісного виконання. У класі флегматикові можна дозволяти виконувати не всі завдання (але це не має впливати на зниження балу оцінювання), або збільшити час на їх виконання.

Бажано всіх флегматиків, які не встигають працювати в одному темпі з класом, посадити разом за 1-3 парти в одному ряду. Це зручніше для вчителя і спокійніше для них самих. Сусідство флегматиків і холериків за однією партою недоцільне, тому що холерик, який поруч, надзвичайно стомлює і відвертає увагу дитини, у якої переважають гальмівні процеси.

Флегматики здебільшого не люблять довготривалих громадських доручень, пов'язаних з активною діяльністю і спілкуванням з багатьма особами. Вони можуть бути непоганими керівниками. Все залежить від багатьох факторів. Практика свідчить, що флегматик може прекрасно виконувати роль старости неагресивного інтелектуального класного колективу, бути бібліотекарем класної бібліотечки, керувати і займатися шефською роботою. Дорослим важливо не забувати, що ця дитина не здатна швидко зорієнтуватися, тому всі справи їй потрібно доручати заздалегідь.

Початок дня флегматика має бути детально спланованим дорослим. Причому важливі всі дрібниці. Ранок має початися на 30-50 хвилин раніше від сангвініка, щоб дитина мала час прокинутись, а отже, на стільки ж раніше заснути (аби вчасно прийти до школи). Слід із вечора готувати всі потрібні на завтра речі, бо флегматики – це люди, які не зможуть зібратися, швидко, навіть за найбільшого бажання і за найбільшої необхідності. Гімнастичні вправи їм доцільно виконувати не вранці, а в другій половині дня. По-перше, вони поглинають вранішній час, коли дитина і так "нічого не встигає", а по-

друге, флегматиків фізичні вправи часто не стимулюють, а стомлюють, викликаючи сонливість і бажання після інтенсивної зарядки знову лягти у ліжку.

Флегматики більше, ніж холерики, обмежені у виборі професії. Робота, яка потребує швидких реакцій, постійного збудження, для них не бажана і може завдати шкоди здоров'ю.

Меланхолік: лабільний, неврівноважений, сором'язливий, ніяковіє, губиться в нових умовах; важко будує контакти з іншими; не вірить у свої сили; легко переносить самотність, буває розгубленим та пригніченим, схильний до вразливості, сльозливий, швидко стомлюється, має тихий голос, пристосовується до характеру співрозмовника, дуже вразливий до схвалення та осуду, вимогливий до себе та оточуючих; підозріливий та недовірливий, легко ображається, хворобливо чутливий, замкнений, неконтактний, боязкий, покірний, прагне викликати співчуття та допомогу оточення.

В роботі з меланхоліком потрібно приділяти увагу, турботу і доброту. Головні особливості цих дітей: лякливність, нерішучість, бачення полії у темних тонах. Ці особистісні якості неможливо ліквідувати. Покарання, демонстрування дорослими постійного невдоволення тільки поглиблюють їх, розладнуючи надзвичайно чутливу нервову систему меланхоліків. Правильний виховний підхід полягає в тому, що дорослий виявляє співчуття і повне розуміння почуттів дитини, тактовно, глибоко і зацікавлено, проникає в її духовний світ, здійснює моральну підтримку і зміцнює віру у власні сили, виявляє розуміння її душевного стану.

Періодично необхідно переключати переживання меланхоліка в русло переживань групи (колективу). Виховувати волю, наполегливість і почуття власної цінності в колективі. Через певний проміжок часу треба організувати для нього "ситуацію успіху". Уважно стежачи за настроєм та інтересами меланхоліка, варто заохочувати його до занять у гуртках, секціях тощо, і урахуванням його намірів, звичок і труднощів.

Діти-меланхоліки, як правило, сором'язливі. Батьки та вчителі дитини не мають зважати на реакції оточення ("Що скажуть?! Що подумають?!"), а винятково на психологічний стан дитини. Соромлячи і караючи дитину, можна розвинути сором'язливість до рівня психічного захворювання (отже, від доросли дитина очікує дійової і моральної підтримки, а не глузувань та менторських зауважень). Дитині слід пояснити, що соромитися – нормальна реакція, якої не потрібно лякатися, і в кожній конкретній ситуації допомагати їй знайти спосіб оволодіти собою (якщо дитина соромиться спілкуватися з гостями, їй можна доручити рознести серветки, тарілки, виделки тощо, в класі запропонувати роздати зошити, допомогти повісити плакат на дошку, віднести якийсь предмет

Діяльність допоможе їй подолати неприємні відчуття. Спілкування відбудеться, але зміщення акценту допоможе поступово зовсім нейтралізувати надмірну сором'язливість як рису характеру. Нову інформацію

меланхоліки здатні засвоювати швидко чи повільно – залежить від обставин (але не обрушувати шквал інформації, а подавати її дозованими порціями). У спокійній, доброзичливій атмосфері нові відомості засвоюються ними швидко і надовго (тем має бути помірним, неспішним, варто повторити основні моменти, цікавитись чи всі встигли, що необхідно уточнити, можливо самому підійти до дитини і пересвідчитись чи вона встигає). Тону створення сприятливих умов навчання і виховання дитини ключова проблема в роботі з меланхоліком.

Меланхоліка швидко стомлює будь-яка діяльність, навіть легка і приємна (пам'ятаймо про тембр; висоту голосу, переключення уваги, насиченість уроку різними технічними засобами, ілюстративним матеріалом). Як наслідок, меланхолік виконує кожену роботу приблизно вдвічі повільніше за сангвініка (темп заради темпу – це страшна зброя, пам'ятаймо про це). Важливо не те, скільки дитина записала з зошиті, а як вона це зробила – якісно (норми придумують люди, досить часто не враховуючи психофізіологічних можливостей дитини). Допомогати їй у цьому разі можна, застосовуючи методичні прийоми роботи з флегматиками. Меланхоліка потрібно змалку навчити планувати свою діяльність, розумно розподіляти час і збалансовувати добову і тижневу тривалість праці та відпочинку, інакше можливе нервово й фізичне (виснаження організму на ґрунті хронічної перевтоми або, з тієї ж причини, формування відрази до праці, апатія (у цих дітей досить часто можуть розвиватися неврози, комплекси невдахи, ізгоя).

Американські психологи Стела Чес та Александр Томас у книзі "Ваша дитина – особистість" розшифровують індивідуальні особливості дітей, на які варто звертати увагу, щоб не блокувати роботу творчих здібностей дитини. Характерно, що вони пов'язані саме з темпераментом дитини. Серед них можна виокремити такі:

Саморегуляція. Деякі діти народжуються з чітко вираженим внутрішнім ритмом: вони знають, коли голодні чи втомились, коли їм потрібно до туалету тощо. Все, що потрібно від дорослих – дотримувати їхніх потреб. Тобто ці діти вміють "слухати себе", відчувають власну самодостатність, яка спирається на гармонію дій. Але є інші діти, які, очевидно, не володіють чітким механізмом саморегуляції. Вони не мають ані найменшого уявлення про те, коли зголодніли чи втомились, а коли це стається, реагують істерикою.

Чуттєвий поріг. Відомо, що поріг відчуттів у різних дітей має свої особливості, тобто дитина може починати працювати органами відчуттів у різних діапазонах. І це є принциповим явищем для її успішної роботи в школі. Деякі діти надзвичайно чутливі до сили звуків, температури, світла, запахів, смаку. Дуже сильні подразники призводять до того, що вони стають дратівливими. Інші діти чудово почуваються при дії таких самих подразників. Вчителів та психологів треба стежити за дотриманням норм гігієни навчання

дітей, визначених положеннями санепідемстанції (норми освітлення, шуму, повітряний режим тощо).

Рівень активності. Це дуже важливий показник, який тісно пов'язаний з рівнем дії енергопотенціалу про це детальніше далі). Всі діти досить активні порівняно з дорослими, але вони відрізняються рівнем активності між собою. Дехто з них подібні до "вихору", тим часом як інші – менш рухливі, вони віддають перевагу таким видам діяльності, як малювання слухання казок тощо.

Рівень пристосовуваності. Ця особливість важливе для успішного включення дитини у навчальний процес. Деякі діти легко адаптуються до нових ситуацій та легко вступають в контакт з чужими, незнайомими людьми. Іншим дітям потрібно більше часу для того, щоб вони "розкрилися" в нових ситуаціях, під час зустрічі з незнайомими людьми. Отже, процес входження дитини до статусу учня може затягнутись на певний час.

Гнучкість. Необхідна умова продуктивної діяльності дитини в процесі навчання. Дехто з дітей легко переходять від домашньої обстановки (оточення) чи обстановки дитячого садка до шкільного життя. Інші – відчують труднощі під час такого переходу.

Наполегливість. У багатьох випадках ця індивідуальна особливість дитини допомагає їй досягати вагоміших результатів у навчанні. Деякі діти можуть працювати над проблемою чи проектом з великою концентрацією сил та уваги і негативно реагують, коли їх просять припинити це, зупинитися. Інші – з легкістю полишають своє заняття та можуть переходити до іншого, не закінчивши попереднього.

Неуважність. Можна впевнено сказати, що саме ця особливість у навчальній діяльності дитини найбільш руйнує її успіхи. Тому вчителю важливо пам'ятати, що ці діти легко відриваються від своїх занять і їх важко переключити на інший вид діяльності.

Інтенсивність. Індивідуальна особливість дітей, яка прямо пов'язана з силою їхнього енергопотенціалу. Вони роблять все з великою затратою фізичних і душевних сил, тим часом як інші діти не докладають великих зусиль при виконанні тих самих видів діяльності.

Світосприйняття. Діти відкриті, з оптимізмом і легкістю дивляться на навколишній світ. Інші – більш відповідально, серйозно ставляться до навколишнього світу, проте дещо тривожні. З упевненістю можна сказати, що підґрунтям того чи іншого світосприйняття дитини є сприйнята нею модель її стосунків з батьками.

Врахування педагогом у навчальному процесі темпераменту, індивідуальних та психологічних особливостей організму дітей допоможе успішному засвоєнню навчальної програми, а шлях учіння стане більш комфортним та природним.

Тренінг для покращення дитячо-батьківської взаємодії (Сіроштан С.)

Мета. Співробітництво дорослого і дитини, покращення дитячо-батьківських стосунків. Групова робота дає змогу батькам побачити свою дитину у спілкуванні з однолітками і з незнайомими дорослими, а також відрефлексувати свою позицію і стиль взаємодії з дитиною.

Формування групи. Формування групи проводиться на добровільній основі. Інформація повідомляється у ході психологічної консультації, а також через об'яви, на стенді психологічної інформації. Коротка розповідь про зміст і режим роботи в групі проводиться індивідуально в кабінеті психолога. При цьому визначається мотивація батьків і очікування від участі в групі.

Заняття проводилися з періодичністю один раз на тиждень. Кожне заняття розраховане приблизно на 60 хвилин.

Етапи роботи 1. *Діагностичний.*

Перед початком занять в групі проводиться анкетування батьків з метою визначення ступеню відповідальності за виховання дітей, пріоритетів у вихованні, характеру труднощів, що виникають у батьків у взаємодії з дітьми.

Анкета для батьків

Шановні батьки! Дана анкета допоможе визначити вашу батьківську позицію і характер взаємодії з вашою дитиною.

1. Як ви вважаєте, хто найбільшою мірою відповідальний за виховання дитини?

- сім'я;
- школа;
- сумісні зусилля школи і сім'ї;
- додаткові установи (гуртки, секції).

2. З якими труднощами ви зіштовхуєтесь при вихованні дитини?
(відзначте дві найважливіших для вас)

- взаєморозуміння з дитиною;
- не вистачає знань;
- як вирішити конфлікт;
- небажання дитини ходити в школу;
- не вистачає часу на спілкування з дитиною;
- індивідуальні особливості дитини (агресивність, замкнутість, тривожність, емоційні особливості — потрібне підкресліть);
- конфліктні відносини дитини з однолітками;
- розбіжності у вимогах членів сім'ї;
- інше.

3. З вашої точки зору, найефективніші засоби впливу на поведінку дитини в конфліктній ситуації:

- загроза, попередження (Якщо ти не припиниш, то...);
- фізичне покарання (ляпанець, обсмикування);
- домовленості;

- компроміс;
- пояснення, роз'яснення;
- ігнорування;
- інше.

4. Чи часто ви вживаєте такі за значенням вислови ? (відзначте кружечком ті, що вживаються)

- Який ти у мене молодець!
- Ти здатний, у тебе все вийде.
- У всіх діти як діти, а у мене....
- Скільки разів можна тобі повторювати!
- Як ти вважаєш?
- Я тобі обов'язково допоможу, не переживай!
- Мене не цікавить, чого ти хочеш!

5. Що з перерахованих характеристик ви вважаєте найважливішим для своєї дитини?

- високий рівень інтелектуального розвитку;
- фізичне здоров'я;
- доброта, чуйність;
- цілеспрямованість;
- інше.

6. У який спосіб ви одержуєте інформацію про виховання дитини? (відзначте три найважливіших джерела):

- з телепередач;
- на батьківських зборах;
- з журналів, газет;
- від вчителя, вихователя, психолога;
- з власних знань і досвіду;
- інше.

Ваші очікування від участі в тренінгу

Батькам і дітям пропонується проєктивний тест «Малюнок сім'ї», «Галевина», «Три дерева»

Власне робота в групі діагностична, в ній проявляються особливості міжособистісних і внутрішньосімейних відносин, а також особистісні характеристики учасників. Спостереження за стосунками між дітьми і батьками в групі дозволяє визначити які є зміни.

2. Організаційний.

На першому етапі головне завдання полягає в консолідації групи, що досягається роз'ясненням і демонстрацією правил групи.

1. Звернення по імені.
2. Відмова від оціночних суджень.
3. Право на добровільну участь в запропонованих видах діяльності, вільне вираження емоцій.
4. Підкреслення недирективної позиції ведучого.

5. Підтримування інтересу групи.

3. Розвиваючий.

За допомогою занять відбувається, відпрацювання навичок спілкування, робота над підвищенням самооцінки дитини, розпізнавання і робота над емоціями, підвищення самоповаги, формування вміння проявляти свої почуття до один одного, визначення свого «Я», через казкотерапію, ігрову терапію, арттерапію та індивідуальні консультації.

4. Аналіз результатів.

Ефективність роботи оцінювалася за параметрами, які виходили зі звітів батьків після закінчення заняття (загальне коло), вправ.

День перший

1. *Відрекомендуйтеся за допомогою ляльки.*

Мета. Допомогти зняти напругу і невпевненість, допомогти краще пізнати один одного.

Обладнання: дві ляльки різної статі.

Учасникам пропонується відрекомендуватися за допомогою ляльки і розповісти про себе. Ведучий і всі інші можуть задавати питання, наприклад, «Твоя улюблена гра? Як в неї грати? Улюблена тварина? Чому? Найсмачніша річ на світі? Про що мрієш?»

2. *Портрет мого гарного «Я».*

Мета. Підвищувати самоповагу дитини, сприяти розвитку спонтанності, вмінню аналізувати.

Заздалегідь діти з психологом записують на папері свої позитивні якості. Потім оформлюють це в рамках для фотографій і розвішують в залі. Завдання батьків пройтись по «галереї» і знайти рамку з якостями їх дітей.

Обговорення. Що викликало у виконанні цього завдання складнощі? Які почуття виникли у вас? З чим не згодні?

3. *Впізнай маму.*

Діти по черзі з зав'язаними очима, доторкуючись до кожного дорослого учасника семінару, намагаються знайти свою маму. Коли знайдуть — називають її ім'я і знімають пов'язку.

4. *Один до одного.*

Зараз я пропоную вам гру «Один до одного»

Мета. Забезпечити можливість контакту і взаємодії всіх дітей один з одним. У цій грі можна відчути усе своє тіло.

Інструкція. Зараз ви будете грати в дуже цікаву гру, під час якої всім слід робити все дуже і дуже швидко. Ви покажете мені, наскільки уважно ви мене слухаєте і наскільки швидко можете зробити те, що я вам буду говорити. Зараз у вас 5-6 секунд, щоб вибрати собі партнера і швидко потиснути йому руку. А тепер я буду вам говорити, якими частинами тіла вам потрібно дуже швидко «привітатися» один з одним:

- права рука до правої руки!

- ніс до носа!

- спина до спини!

Ну що ж, це ви змогли зробити швидко. А тепер запам'ятайте наступне. Коли я скажу: «Один до одного!», вам потрібно буде швидко знайти собі нового партнера і потиснути йому руку. А після цього я знову буду називати частини тіла, якими ви повинні будете доторкатися один до одного. Отож, «Один до одного! Вуха до вуха! Лікоть до ліктя! П'ятка до п'ятки!»,

«Один до одного! Коліно до коліна! Ліва рука до лівої руки! Чоло до чола!»,

«Один до одного! Правий носок до правого носка! Великий палець до великого пальця! Щічка до щічки!»,

«Один до одного! Підборіддя до підборіддя! Долоня до долоні!».

Аналіз вправи.

■ Чи сподобалась вам гра?

■ Чи легко вам було діяти так швидко? А якщо б усі жили разом, де б вони жили?

■ Що робили?

■ Чи будуть вони любити один одного?

■ Які почуття заважають дружбі?

■ Чи було б це місто дружби і добра?

5. Скульптура моїх добрих якостей.

Мета. Сприяти підвищенню самоповаги.

Дитина разом з мамою пригадує свої добрі якості і підбирають до кожної пластилін відповідного кольору. Потім визначають головну якість, міркують про те, нащо вона може бути схожа, що можна зліпити. Після цього, вони повинні додати в скульптуру всі інші якості і продемонструвати їх.

Обговорення. Що викликало у виконанні цього завдання складнощі? Що нового ви узнали про себе і дітей?

6. Відро для сміття.

Мета. Навчитися сприймати стан іншого, культивувати вміння керувати своїми емоціями.

На середину ставиться відро для сміття і дається змога учасникам поміркувати на тему: навіщо людині відро для сміття і чому його необхідно постійно звільняти.

Уявіть собі життя без відра для сміття, коли сміття поступово заповнює кімнату, стає неможливо дихати, неможливо рухатись, люди починають хворіти. Так само і з почуттями - у кожного з нас накопичуються почуття, не завжди потрібні. Буває таке, що деякі люди люблять накопичувати в собі такі почуття як образа, страх. Я ж пропоную вам усім викинути старі непотрібні образи, гнів, страх в відро для сміття.

Для цього дорослі пишуть а діти малюють на папері почуття, від яких вони бажають позбутися, наприклад: «Я ображаюсь на...», «Я злюсь на...», якщо дитині важко намалювати допоможіть їй написати, і потім згорніть ці

папірці в кульку, викиньте у відро, а потім ми його винесемо на смітник. Цю вправу необхідно повторити кілька разів з невеликим інтервалом.

Обговорення.

7. Мешканці нашого будинку.

Мета. Зближення всіх учасників в одну велику сім'ю.

Заздалегідь, до початку семінару, дітям і батькам пропонується намалювати свої портрети. На підлогу викладається великий будинок з віконцями. Всім пропонується розмістити свої портрети в ці віконця і розмалювати фарбами цей будинок. Коли роботу закінчено, будинок вивішується на стіну і висить до кінця семінару на знак єдності групи.

8. Хай завжди буде...

Мета. Сприяти покращенню спілкування один з одним.

Психолог розповідає всім про те, що колись один хлопчик придумав такі слова: «Хай завжди буде сонце, хай завжди буде небо, хай завжди буде мама, хай завжди буду я!». Після цього психолог пропонує всім придумати своє «хай». Всі учасники хором кричать: «Хай завжди буде...» а одна дитина додає.

9. Загальне коло.

Мета. Усвідомлення і прояв своїх почуттів, підготовка до переносу групового досвіду в інші сфери життєдіяльності, зворотній зв'язок для ведучого.

Кожен учасник висловлює по колу те, що йому сподобалося чи не сподобалося, що бажає змінити, що було цікаве, важливе. Яким чином батьки чи діти перенесуть груповий досвід в повсякденне життя.

Домашнє завдання: принести улюблену іграшку.

День другий

1. Лагідне ім'я.

Мета. Гармонізація сприйняття імені.

Пригадайте, як вас кличуть удома, як вас кликали в дитинстві? Ми будемо кидати м'яч. Той, хто отримає його, назве свої лагідні імена, головне, запам'ятати, хто кому кидав м'яч. Коли всі назвуть свої імена, м'ячик піде назад. Потрібно намагатися не переплутати і кинути м'яч тому, хто першого разу кинув вам, а крім того, вимовити його лагідне ім'я.

Обговорення. Що виявилось складним? Що нового взнали один про одного?

2. Скажіть ведмедику добрі слова.

Мета. Сприяти підвищенню самооцінки.

В колі, перекидаючись м'ячем, всі пригадують, які добрі якості бувають у людей. Потім психолог «запрошує» на цю вправу іграшкового ведмедика. Усі придумують йому гарні слова, які позначають якості доброти, і закінчують речення «Ти — ...(добрий, веселий...)». Потім кожен по черзі

«перетворюється у ведмедика» (при цьому бере його в руки), а решта говорять дитині чи дорослому у ролі ведмедика добрі слова.

3. Парашут.

Мета. Вміння розпізнати свій емоційний стан.

На підлозі розстеляється парашут, який має різнокольорові секції.

Завдання для учасників: Станьте на колір, який зараз відтворює ваш настрій.

Чому ви стали на цей колір? (опитування всіх учасників).

Відчуйте цей колір. Пориньте в цей колір.

4. Квітка.

Мета. Підвищення самооцінки, самоповаги.

Усі учасники стають навколо парашута. їм пропонується взяти його в руки. На середину парашута пропонується сісти одній дитині чи дорослому, а всі інші, піднімаючи край парашута, роблять пелюстки квітки. Маленькими кроками підходять до дитини, яка сидить в середині, кажуть: «Це твоя квітка». Потім «Дюймовочка» міняється.

Обговорення. Які почуття виникли під час виконання цієї вправи?

5. Пустити мене в свій будинок. Мета.

Мета. Налагодження добрих стосунків.

Кожний учасник приніс в цей день свою улюблену іграшку. Дітям і дорослим роздається невеликого розміру шнур, з якого вони роблять коло, яке і буде їхнім будинком. Завдання кожного — умовити господаря пустити гостя в будинок.

Обговорення. Як довго вам довелося умовляти господаря, щоб він впустив вас? В який спосіб ви цього домоглися?

6. П'ять якостей.

Мета. Сприяти позитивному сприйняттю оточуючих.

На дошці прикріплено три аркуші паперу. Діти усі разом вирішують, які п'ять найкращих якостей повинні мати батьки, і записують, за допомогою психолога, на папері. Потім всі разом обмірковують, які п'ять якостей повинен мати педагог, і записують на другому аркуші. Таку саму роботу виконують і по відношенню до дітей. Після цього три списки порівнюють. Різницю і спільне обговорюють.

7. Країна «Х»

Мета. Сприяти розвитку навичок спілкування, вмінь знаходити спільні рішення, допомагати один одному, визначати, яке місце кожен займає у групі.

Ця вправа спрямована на сумісне малювання всіх учасників семінару на великому аркуші паперу. Всім пропонується придумати свою країну, дати їй назву і намалювати. Кожен малює на спільній картині те, що він бажає.

Обговорення.

8. Клейовий дощ.

Мета. Розвиток єдності групи.

Всі стають один за одним і тримаються за плечі попереднього. В такому стані вони повинні пройти всі перешкоди.

1. Піднятися і спуститися зі стільця.
2. Проповзти під столами.
3. Обігнути «широке озеро».
4. Пробратися через «густий ліс».
5. Сховатися від «диких тварин». Протягом всієї вправи кожен повинен триматися за свого партнера.

9. Чарівний мішечок.

Мета. Осмислення свого емоційного стану і звільнення від негативних емоцій. Для батьків ця гра є прикладом, який вони потім можуть застосувати вдома.

Перед цією грою потрібно обговорити наступні питання: «Який зараз настрій у кожного із вас? Що ви відчуваєте? Може, хтось відчуває себе ображеним?». Потім всім пропонується скласти у чарівний мішечок всі негативні емоції: образу, сум, злість... Цей мішечок з усім поганим викидається. Можна запропонувати викинути його самій дитині. Вдома дуже добре, коли і дорослий теж складе свої негативні емоції.

Можна використати ще один мішечок, з якого дитині пропонується взяти собі позитивні емоції.

10. Долоня, повна сонця.

Мета. Сприяти формуванню вміння любити один одного.

Психолог заздалегідь на великому аркуші паперу малює сонце. Усі по черзі кладуть на папір свої долоні так, щоб пальці були нібито промінці. Потім обводять їх, і після цього кожен розмальовує чужу долоню так, щоб вона була гарною. Коли колективний малюнок буде готовий, психолог просить уявити собі, які цінності будуть знаходитись в цих долонях, наповнених сонцем. Це може бути дружба, сміх, любов...

Обговорення.

11. Загальне коло

День третій

1. Потяг..

Мета. Усвідомлення імені.

Психолог пояснює дітям сенс цієї гри. «Сьогодні ми будемо грати в «потяг». Спочатку у потяг не буде вагонів, і той, кого ми виберемо, буде їздити по колу, голосно промовляючи «чух-чух-чух». Потім «потяг» засумує і під'їде до будь-кого з нас зі словами: «Потяг чух-чух-чух, назве своє ім'я». Той, до кого під'їхав «потяг», у відповідь називає своє ім'я і стає новим «потягом», а перший — його «вагоном». Новий «потяг» разом з вагоном продовжує рух по колу, потім під'їжджає до будь-кого зі словами: «Потяг чух-чух-чух, називає своє ім'я та ім'я свого вагона».

Гра продовжується до тих пір, поки в грі не будуть задіяні всі учасники тренінгу. Головне, бути уважними і запам'ятовувати імена «вагонів».

2. Снігова королева.

Мета. Визнання кожного з членів групи.

Психолог пояснює сенс гри. «Давайте пригадаємо казку «Снігова королева». В цій казці було дзеркало, в якому все добре і прекрасне зменшувалося, а все погане і потворне збільшувалося. Пригадайте, скільки лиха наробили осколки дзеркала, які потрапляли в очі людям. Але коли Кай і Герда стали дорослими, вони зробили чарівні окуляри, в яких можна було побачити все гарне, що є в людині, і те гарне, що людина весь час приховувала від усіх. Мені дуже хочеться, щоб кожен з вас зараз приміряв ці окуляри. Як це зробити? Просто уявіть собі, що вони одягнуті на вас, подивіться уважно на кожного з членів нашої групи і роздивіться якомога більше гарного в кожному — і те, що зазвичай не помічаєте.

Зараз я спробую першою надіти окуляри і показати, як це робиться.»

Обговорення. Як ви почували себе, коли роздивлялись інших? Чи тяжко було побачити щось гарне у сусіді? Чи приносило це задоволення?

3. Зв'язані друзі.

Мета. Розвиток вміння діяти разом, соціальних якостей, уяви, орієнтування у просторі.

Деякі говорять: одна голова добре, а дві - краще. А два тіла краще, ніж одне? Дізнайтеся про це, коли будете грати зі своєю дитиною. Станьте обличчями один до одного. Дайте дитині один моток стрічки, а інший візьміть собі. Попросіть дитину прив'язати себе до вас, в той час як ви прив'яжете її до себе. Прив'яжіть ваші руки, ноги, тулуб, одягу.

Потім придумайте, як ви будете пересуватися по кімнаті. Спробуйте виконати завдання: підняти іграшку з підлоги, відповісти на дзвоник по телефону...

Обговорення.

4. Обніми і погойдай.

Мета. Усвідомлення почуття цілісності між дитиною і дорослим, налагодження позитивних стосунків між ними, розвиток відчуття необхідності один одному.

Дитина сідає на підлогу. Мати сідає за нею і обіймає, пригортає дитину до себе. Після цього мати потихеньку починає погойдувати дитину. Якщо на тренінгу знаходяться мати і батько дитини, то дитина знаходиться між батьками, нібито в човнику. Під час погойдування, спробуйте передати дитині всю свою любов, заспокоїти її, передати їй почуття захищеності, потреби.

Обговорення. Що ви відчували під час виконання цієї вправи?

5. 4 питання — 4 малюнки.

Мета. Допомогти дитині вийти на розмову про важливі для неї переживання.

Психолог роздає аркуші, які розділені на чотири частини. «Правила гри такі: я даю вам 4 питання (наприклад, «Що тобі подобається в твоїй матусі? Що ти любиш робити ввечері? Чого боїшся? Чого не любиш?»). Вам

необхідно відповісти на них маленькими малюнками, а потім показати свої малюнки групі. Решта дітей спробує здогадатись, які малюнки відповідають на які питання.»

Обговорення малюнків, порівняння їх між собою, знаходження спільного.

6. Кумедний малюнок

Мета. Створення гарного настрою.

Група ділиться на дві підгрупи. До мольберту прикріплюється аркуш паперу. Гравці стають в одну лінію. Психолог зав'язує першому очі, підводить до мольберта, дає в руки фломастер і говорить, що зараз всі будуть малювати одну корову (слона, зайця, принцесу...).

Всі по черзі підходять з зав'язаними очима і домальовують деталі, яких не вистачає.

7. Мильні бульбашки.

Мета. Сприяти формуванню у дітей вміння любити оточуючий світ.

Для виконання цієї вправи, необхідно мати пляшечки з мильними бульбашками. Всі уявляють, що вони м'яко дихають і видихають свою любов в кожен бульбашку. Це любов до квітів, тварин, людей. До всього світу. Бульбашки розлітаються в різні боки і несуть любов дітей і дорослих.

8. Загальне коло.

Домашнє завдання на розвиток фантазії, мови, навичок спілкування, моторики рук.

Знайдіть чисту панчоку, бажано невеликого розміру. Виріжте шматок картону за розміром більший, ніж панчоха. Натягніть панчоку на картон. Допоможіть дитині намалювати і приклеїти очі, щічки, ніс. На п'ятці приклейте чи намалюйте рот. Пришійте штучне волосся, вуха, все, що побажаєте. Зніміть панчоку з картону і надіньте на руку дитини. Запропонуйте їй оживити ляльку, розмовляючи її голосом, і принесіть цю ляльку на наше наступне заняття. Придумайте привітання і побажання для нас всіх.

День четвертий

1. Привітання за допомогою панчохи, яку приготували вдома.

Мета. Створення позитивного мікроклімату.

Презентування панчохок, які приготували батьки і діти вдома. Привітання і побажання для всіх членів групи.

2. Ялинка.

Мета. Підвищення самооцінки, впевненості в собі.

Всі сидять у колі, один стоїть у центрі з шишкою у руці — він зображує ялинку.

Психолог пояснює правила гри. «Усі люблять Новий рік, коли прикрашаються ялинка, навкруги сміх, радість. Давайте уявимо собі, що незабаром Новий рік і нам потрібно прикрасити ялинку. На жаль, у нас немає

справжніх іграшок. Але ми можемо повісити на ялинку чарівні іграшки, в середині яких буде сховано міцну дружбу, веселий сміх, сміливість, чесність, лагідну усмішку чи щось інше. Хай кожен з вас придумає, яку іграшку він хоче повісити на нашу ялинку, а потім підійде, повісить її і скаже про свою іграшку вголос.

Психолог показує, як треба «вішати іграшки»: «Обов'язково доторкніться до «гілочок» — тіла дитини». Гра закінчується хороводом навколо ялинки зі словами пісеньки.

3. На що схожий настрій.

Мета. Розвиток комунікативних здібностей.

Учасники гри по черзі говорять, на яку пору року чи природне явище схожий їхній настрій. Почати порівняння краще дорослому: «Мій настрій схожий на білу пухнасту хмаринку в спокійному блакитному небі, а твій?». Вправа проводиться по колу. Психолог підводить підсумок, визначаючи загальний настрій групи.

4. Плуטанина.

Мета. Розвиток потреби в належності до групи, розуміння того, що неприємно бути поза нею.

Вибирається дитина (чи дорослий), яка виходить з кімнати. Інші беруться за руки і стають у коло. Не відпускаючи рук, вони починають заплутуватись, хто як може. Коли плутанка готова, до кімнати заходить дитина, яка виходила, і намагається розплутати плутанку, не рознімаючи рук.

5. Казкова плутанина.

Мета. Розвиток комунікативних якостей, акторських здібностей.

Уся група ділиться на дві частини. Психолог повідомляє, що всі герої казок переплуталися. Дається завдання: кожній групі потрібно придумати невеличку казку, де відомі герої грають нові ролі. Коли казка буде готова, то її треба презентувати (розіграти) для іншої групи.

Обговорення.

6. Побажання наостанок від імені героя.

Мета. Налагодження стосунків, покращення настрою, розвиток комунікативних здібностей.

У кожного в руках герой або кожен уявляє себе героєм казки і від його імені намагається побажати всім чогось гарного наостанок.

7. Мильні бульбашки (дивись третій день).

8. Загальне коло.

Домашнє завдання: намалювати епізод казки, яку придумали вдома разом з батьками.

День п'ятий

1. Привітання.

Мета. Налаштування на роботу групи.

Психолог: «Починаємо з того, що кожен з нас почне привітання так: «Мі вмію..., а ти (комплемнт до сусіда — гарна дівчинка Іра), що вмієш?»

2. Презентація домашнього завдання.

Оформлення галереї

3. Збери квітку-семіквітку.

Мета. Налаштування на спільну роботу.

Психолог: «На галявині росли квіти з сімома пелюсточками різного кольору (кількість квітів відповідає кількості команд). Подув сильний вітер, і пелюсточки розлетілись. Треба знайти пелюсточки кожної квітки, пам'ятайте про їх колір. Пелюстки знаходяться скрізь. Переможе та команда, яка швидше всіх збере свою квітку з семи кольорів».

4. Вгадай бажання.

Мета. Розвиток позитивних стосунків.

Кожна сімейна команда отримує квітку з семи кольорів. Учасники гри задумують сім бажань (батьки можуть допомогти в написанні бажань дитини): три бажання загадує дитина для батьків і три — дорослий для дитини, одне бажання повинне бути спільне. Потім мати і дитина міняються пелюстками-бажаннями і відбирають пелюстки, які їм справді приємні.

Обговорення. Чи були нездійснені бажання? Чи тяжко було придумати бажання? З чим це було пов'язано?

5. *Проективний тест «День народження»* (спільне малювання за задумом дитини).

Мета. Визначення міжособистісних стосунків.

Обговорюється ситуація дня народження дитини. Дорослий запитує, кого дитина хоче запросити на день народження (записує імена). Потім мама малює святковий стіл і запитує у дитини: «А де твоє місце?». Пізніше з'ясовує, куди дитина посадить своїх гостей (кожне місце мати підписує). Далі дорослий уточнює: чи нікого дитина не забула запросити, чи всім вистачило місць і т.п. Якщо дитина забула запросити кого-небудь з близьких родичів, мати може запитати: «А тепер ти його запросиш?». Дорослий може задавати тільки уточнюючі запитання. Вправа виконується під керівництвом тренера.

6. Танок вогню.

Мета. Створення гарного настрою.

Танцюючі тісно стоять в колі, руки піднімають вгору і потихеньку опускають вниз в такт бадьорої музики, зображуючи язика полум'я. Вогнище ритмічно погойдується то в один бік, то в інший; стає то високим, то низьким. Дме вітерець, і вогнище розпадається на маленькі іскорки, які вільно розлітаються, кружляють, з'єднуються одна з одною (беруться за руки) по дві, три, чотири. Іскорки світяться радістю і добром.

7. Здоба.

Мета. Зняття напруги; сприяння турботливому ставленню один до одного, встановленню довірливих стосунків.

Дитина лягає на килим обличчям донизу і уявляє собі, що вона тісто, а мати кухар, який буде з цього тіста пекти здобу. Головне, щоб дитина розслабилася. Мати починає «місити тісто» з тіла дитини (розкачує, втикає ізюм, обмашує варенням...). Коли тісто готове, садять його, щоб воно піднялось (мати пригортає дитину до себе і зігріває її своїм тілом деякий час). Від тепла тісто починає рости. Коли тісто виросло, його перегортають і прикрашають.

Обговорення. Що відчували під час виконання цієї вправи?

8. Пиріг «Доброта».

Мета. Підвищення самооцінки, налагодження стосунків.

До кімнати заносять пиріг, який має назву «Доброта». Зараз ми будемо його розрізати і, віддаючи кожен шматочок пирога кожному, головне відмітити, який він добрий, тому що... («Іра, ти добра, тому що...»).

9. Загальне коло.

Домашнє завдання: запропонуйте дитині розглянути домашній фотоальбом; обміркуйте, які люди зображені на фото, може статися, що дитина не знає когось; зверніть увагу дитини на те, які обличчя у людей, який настрій, що відчувають; запропонуйте дитині придумати історію про цих людей.

Пригадати улюблену гру вашої сім'ї і спробувати потім нас навчити в неї грати.

День шостий

1. Ім'я моєї доньки (мами) схоже на...

Мета. Сприяти підвищенню поваги до члена родини.

Один з членів групи розповідає групі, на яку квітку схоже ім'я його мами (сина, доньки...), останні намагаються вгадати це ім'я.

2. Ми дуже любимо.

Мета. Підвищення самооцінки, зняття напруги, усвідомлення імені, налаштування на роботу.

Психолог: «Давайте виберемо когось і посадимо всередину нашого кола, а потім уявимо, що ми всі - мама, тато, бабуся, дідусь, словом, всі ті, хто дуже любить нашого ведучого. Він буде кидати нам по черзі м'яч, а ми - вгадувати і називати його лагідними іменами».

3. Презентація домашнього завдання «Улюблена гра нашої сім'ї».

4. Проблемні ситуації.

Мета. Визначення позиції дитини, виховання доброзичливого ставлення один до одного.

Кожній парі роздаються проблемні ситуації. Завдання - розглянути їх, обговорити, знайти рішення, запропонувати свій варіант.

Ситуація перша

Скільки добрих справ можна зробити за 5 хвилин?

а) може, ти, Катю, пришиєш ведмедика лапу;

- б) запропонуєш бабусі чай;
- в) розвеселиш хворого братика.

Ситуація друга

Чи треба дружити з...?

- а) нечупарою;
- б) дівчинкою, яка рве книжки;
- в) бідною дівчинкою.

Ситуація третя

Ви побачили три дороги і стовп, а на ньому три таблички:

- а) наліво підеш — красиву іграшку знайдеш;
- б) направо підеш — з другом назавжди розлучишся;
- в) прямо підеш — зробиш добру справу для свого друга.

По якій дорозі ви підете?

Ситуація четверта Летів над нашим містом НЛО з чарівником на борту. А чарівник був добрий, але дуже дивний. Він скинув подарунки: 3 шапочок, 3 чоботи, 2 красиві кришталеві чарівні тувельки і ляльку. Кому ти віддав усі ці подарунки? А як бути з третім чоботом?

Ситуація п'ята

Говорять, добре серце, а ще як можна сказати (зле, м'яке, велике, кам'яне, золоте, чудове, самотнє, серце друга, гаряче...).

Пригадай у кого добре, золоте, гаряче, а у кого навпаки - кам'яне, зле. Пригадування можна пов'язати з членами родини, друзями, героями казок.

Ситуація шоста.

Плаче дівчинка. Як її можна заспокоїти?

- а) пригорнути;
- б) сказати лагідне слово;
- в) запропонувати пограти з нею;
- г) подарувати солодке.

Ситуація сьома

Ми забули привітати друга з днем народження чи зі святом. Як виправити становище?

Ситуація восьма

У твоєї подружки немає грошей на «Снікерс». Що робити?

Ситуація дев'ята. Гра «Добре — погано».

- а) Добре, що у нас є хвора бабуся? А чим погано?
- б) Добре, що у нас є (чи буде) братик? А чим погано?
- в) Добре, що у нас є багато іграшок? А чим погано?

Обговорення.

5. Вивчення і застосування на практиці гри «Словник ввічливих слів»:

- а) розтане крижина від теплого слова «дякую»;
- б) зазеленіє старий пень, коли почує «Добрий день!»;
- в) якщо більше не маємо сили їсти, скажемо мамі «Дякую!»;
- г) коли ми зустрічаємось, кажемо кожному «Здрастуйте!»;

д) коли сварять за пустощі, кажемо «Вибач, будь ласка»;
ж) і в Росії, і в Україні, і в Данії на прощання говорять «До побачення».

6. *Куди сяде ваш малюк? (міні-експеримент)*

Мета. Визначення стосунків між дитиною та батьками.

Дитині пропонується аркуш, на якому намальовані стіл і стільчики, і ставиться запитання: «Де ти сядеш?».

Висновок. Якщо дитина вибирає стіл поруч з мамою, татку треба подумати про своє ставлення до дитини. Якщо дитина захотіла сісти між батьками і при цьому запропонувала пересісти кому-небудь з вас, радійте — вона ставиться до вас однаково. А якщо дитина захотіла сісти окремо в куток на стільчик — треба бити тривогу — малюку в сім'ї самотньо.

7. *Правила.*

Мета. Налагодження доброзичливих стосунків, вміння прислуховуватись до думки іншого.

Учасники діляться на дві групи — дітей і дорослих.

Група дітей сідає з психологом, який допомагає їм записати їхні речення. Кожній групі дається аркуш ватману, на якому їм потрібно написати правила:

Для групи дітей — «Мами повинні!»

Для групи дорослих — «Діти повинні!»

Всі ці правила закріплюються підписами. Дітям пропонується залишити відбиток своєї долоні.

Обговорення. Чи приймаєте ви ці правила? Чому? Що буде заважати прийняти їх?

8. *Човник.*

Мета. Усвідомлення свого «Я».

На середину парашута лягає дитина. Всі інші стають у коло, беруться за край парашута і піднімають його. Потім група повільно починає розгойдувати човник.

9. *Кокон.*

Мета. Усвідомлення свого «Я».

В середину парашута сідає дитина. Всі інші стають навколо і піднімають краї парашута. За сигналом, група починає рухатись вліво (вправо), тим самим закручуючи парашут. Дитина опиняється в коконі. Потім так само повільно кокон розкручується.

Обговорення. Що відчували під час цієї вправи?

10. *Подаруй рух.*

Мета. Створення гарного настрою.

Учасники стають в коло. Звучить весела музика. Психолог починає танок, виконуючи будь-які рухи протягом 15-20 секунд. Всі інші повторюють ці рухи. Потім кивком голови він дає знак наступному починати свої рухи в такт музиці, і так по колу.

11. *Загальне коло.*

Домашнє завдання: прочитати і обговорити казку Оскара Уайльда «Хлопчик-зірка».

День сьомий

Цей день заключний, тому пропонується провести його у вигляді свята. Сценарії можуть бути різними, головне, щоб всім було весело. Батьки і діти заздалегідь готуються до свята.

Це свято можна провести, як на природі, так і в дитячому садку. Я пропоную вам декілька ігор, які можна використати під час цього заходу.

1. Повітряні кульки.

Надуйте повітряні кульки — по одній для мами і дитини.

Покладіть їх на підлогу. Станьте на коліна, кожен біля своєї кульки. Починайте дути на неї, поки вона не докотиться до другого кінця кімнати. Після цього, поверніть кульку на старт, підкидаючи її у повітрі руками, ногами, головою.

Можливі варіанти. Можна провести змагання. Надуйте кілька кульок, покладіть їх усі біля однієї стіни і візьміть велику пластикову тарілку. Треба по черзі перенести всі кульки на тарілці до протилежної стіни, намагаючись не загубити їх.

2. Пляшечка.

Всі сідають у коло. Ведучий бере пляшку, перед тим, як її розкрутити, пропонує завдання, наприклад: пострибати на одній нозі, заспівати пісню, поплескати в долоні, що-небудь принести... На кого покаже горлечко пляшки, той повинен виконати завдання, а потім придумати нове.

3. Малюємо всією групою.

Група починає малювати на одному аркуші одночасно, кожен придумує, що він буде малювати, і вибирає собі місце.

4. Обмінюємося подарунками.

Важливий момент: подарунки повинні бути взаємні. Заздалегідь, діти разом з психологом малюють «візитні картки» і готують подарунки для своїх мам. На святі візитні картки стоять на святковому столі. Батьки повинні сісти туди, де, на їх погляд, візитна картка їх дитини. Подарунки розвішуються в середині кімнати на шпагаті. Діти по черзі підходять до подарунків і, за допомогою дорослих, ножицями зрізають їх для себе. Подарунки батьки готують різні, але одного призначення.

Потім діти дарують матусям свої подарунки.

5. Хороводи.

6. Солодкий стіл.

7. Передай апельсин (м'ячик).

Учасники гри стають в ряд. Перший гравець утримує апельсин підборіддям коло шиї. Необхідно без допомоги рук передати апельсин наступному гравцеві.

8. Долоня до долоні.

Учасники притискають долоні один одного і таким чином рухаються по кімнаті, в якій встановлені різні перешкоди, а кожна пара повинна їх пройти.

9. Попкорн.

Кожен з учасників складає руки у себе на грудях і скаче, як попкорн. При цьому, він повинен не зіштовхнутись з іншими. Якщо це сталось (два «зерна попкорна» доторкнулись один до одного), значить вони склеїлись і повинні тепер стрибати разом. Гра закінчується, якщо стрибають тільки пари.

10. Загальне коло.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика вад особистісного розвитку (двор)

Опитувальник для дітей 9—11 років

Анкетування проводиться груповим методом, з кожним класом окремо.

Інструкція. «Діти, вам пропонується відповісти на запитання, які стосуються різних сторін вашої особистості: поведінки, самопочуття, бажань, страхів, переконань тощо. Ви маєте чудову нагоду поглянути на себе збоку: які ви, що знаєте про себе, і поділитися цими знаннями з дорослими, аби вони краще пізнали вас, зрозуміли і могли краще з вами спілкуватися, навчати.

Свою згоду із твердженням опитувальника позначте плюсом (+) спеціальному бланку для відповідей навпроти відповідного номера твердження; свою незгоду із твердженням позначте мінусом (–) у тому самому бланку навпроти відповідного номера твердження.

Не розмірковуюйте довго над твердженнями, відповідайте, добре вслухаючись у зміст. Всі відповіді, які ви дасте, будуть правильними, якщо ви відповіли чесно».

Зміст опитувальника

1. Мені важко зосередитися на чомусь одному.
2. Я не можу довго працювати не втомлюючись.
3. Я переживаю з будь-якого приводу.
4. Під час виконання завдання я дуже напружений, скутий.
5. Я часто думаю про можливі неприємності.
6. Я лякливий, багато що викликає в мене страх.
7. Я не люблю чекати.
8. Я не люблю починати нову справу.
9. Я сплю неспокійно, погано засинаю.
10. Я не впевнений у своїх силах, боюся труднощів.
11. Я завжди знаходжу швидку відповідь, коли про щось запитують (можливо, і неправильну, але дуже швидку).
12. У мене часто змінюється настрій.
13. Мені часто все набридає.
14. Я швидко, не вагаючись приймаю рішення.
15. Я часто відволікаюся на уроках.
16. Коли хтось з дітей на мене кричить, я також кричу у відповідь.
17. Я впевнений, що впораюся з будь-яким завданням.
18. Я люблю діяти, а не розмірковувати.
19. В іграх я не підкоряюся загальним правилам.
20. Я гарячкую під час розмови, часто підвищую голос.
21. Коли хтось мене образить, я прагну поквитатися з ним.
22. Іноді мені приносить задоволення, коли я щось зламаю розіб'ю,

- розірву.
23. Я дуже серджуся, коли хтось сміється з мене.
 24. Мені здається, що інколи я хочу зробити якусь шкоду.
 25. У відповідь на розпорядження мені хочеться зробити все навпаки.
 26. Я люблю бути першим, верховодити, підкоряти собі інших.
 27. Я легко можу посваритися чи побитися.
 28. Я не поступаюся іншим, не ділюся з ними нічим.
 29. Я не можу змовчати, коли чимось незадоволений.
 30. Часом я так наполягаю на своєму, що людям навколо уривається терпець.
 31. Я люблю, коли мене хвалять за те, що насправді зробила інша людина.
 32. Мені подобається отримувати більше того, що насправді належить.
 33. Я часто звинувачую кого-небудь у тому, в чому насправді винний сам.
 34. Трапляється, що я привласнюю речі, що належать іншій людині.
 35. Мені подобається перебільшувати, хвалитися, вигадувати небилиці.
 36. Я часто порушую свої обіцянки.
 37. Я завжди знаходжу виправдання непорядному вчинку.
 38. Я не визнаю своїх помилок.
 39. Я роблю все задля своєї користі.
 40. Я рідко зізнаюсь, що заподіяв комусь шкоду.
 41. Я часто порушую правила поведінки, встановлені вчителем.
 42. Я люблю сміятися з інших.
 43. Я кривджу своїх товаришів: б'ю їх, штовхаю, дразню.
 44. Часто я говорю одне, а роблю протилежне.
 45. Я розповідаю непристойні історії, вживаю некрасиві слова.
 46. Перекоаний, що мої пустощі нікому не шкодять.
 47. Для своєї користі я часто обдурюю інших.
 48. Діти скаржаться на мене, не хочуть гратися зі мною.
 49. Я люблю розповідати жахливі історії, про які дізнався з кінофільмів і розмов між дорослими.
 50. Я знущаюся з тварин, нищу без потреби рослини.
 51. Я цураюся своїх ровесників, тримаюся з ними на відстані.
 52. Я не довіряю людям, побоююся їх.
 53. Я не люблю дивитися в очі людині, з якою розмовляю.
 54. Я мовчазний, не підтримую розмову з чужими людьми.
 55. Мене часто запитують, чим я незадоволений.
 56. Мене часто підозрюють у здійсненні негарних вчинків.
 57. Люди часто навмисне ображають мене.

58. Я часто буваю засмученим.
59. Я люблю гратися сам.
60. Дитяча компанія швидко мені набридає.
61. Мені не байдуже, що про мене думають інші.
62. Я повинен завжди все знати.
63. Я не маю права помилятися.
64. Я намагаюся виправдати свої вчинки перед іншими людьми.
65. Спочатку я піклуюся про інших, а потім уже про себе.
66. Коли я зроблю помилку, у мене з'являється почуття провини;
67. Всі люди, з якими я спілкуюся, повинні мене любити.
68. Інші люди мають право контролювати мою поведінку.
69. Я намагаюся допомагати людям навіть тоді, коли мене про це не просять.
70. Якщо я вже прийняв рішення, то не маю права передумати.
71. Мої успіхи залежать від удачі, везіння, щасливого випадку.
72. Я волію почекати, поки мої труднощі розв'яжуться самі собою.
73. Мої оцінки в школі не залежать від моїх здібностей.
74. Мої успіхи залежать від допомоги інших людей.
75. За мене вирішують інші, що й як робити.
76. Я не винен, що не можу домогтися кращих успіхів.
77. Я не планую того, що зі мною трапляється.
78. Я сам нічого не можу змінити в своєму житті.
79. За моє здоров'я відповідають дорослі.
80. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.
81. Я більше люблю слухати казки, ніж вірші.
82. Коли я йду з мамою в магазин, я більше хотів би, щоб мені купили цукерки, ніж книжку.
83. Я не мрію стати актором.
84. Мені не подобаються квіти.
85. Мені більше подобається звичайна їжа, яку мама готує кожного дня, ніж фрукти —• ананаси, мандарини, ківі.
86. Я не радію, коли бачу щось красиве і незвичайне.
87. Мене цікавлять технічні іграшки, наприклад автомобілі, літаки, мотоцикли і т.ін.
88. Мені не подобається гратися з ляльками.
89. Я не люблю вигадувати різні небилиці.
90. Я не плачу, коли чую сумну історію.

Бланк для відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	11	21	31	41	51	61	71	81
2	12	22	32	42	52	62	72	82
3	13	23	33	43	53	63	73	83
4	14	24	34	44	54	64	74	84
5	15	25	35	45	55	65	75	85
6	16	26	36	46	56	66	76	86
7	17	27	37	47	57	67	77	87
8	18	28	38	48	58	68	78	88
9	19	29	39	49	59	69	79	89
10	20	30	40	50	60	70	80	90

Обробка результатів

Додаються всі плюси по стовпчиках-шкалах:

- 1 – тривожність;
- 2 – імпульсивність;
- 3 – агресивність;
- 4 – схильність до нечесної поведінки;
- 5 – асоціальність;
- 6 – замкнутість;
- 7 – невпевненість;
- 8 – екстернальність;
- 9 – естетична нечутливість.

Тут випущена шкала аутизму, оскільки відповідна анкета стогується дітей дошкільного віку.

Рівнева шкала оцінки стандартна:

- 8-10 балів – високий рівень вираженості вади;
- 4-7 балів – середній рівень вираженості вади;
- 1-3 бали – низький рівень вираженості вади.

Тест на визначення батьківського ставлення до дитини

Інструкція

Вам запропонована низка тверджень. Уважно читайте кожне і, залежно від того, правильне чи неправильне твердження щодо Вас, дайте відповідь “так” чи “ні”. Відповідь Записуйте в бланк для відповідей у відповідну графу.

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Треба довше оберегати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Гарні батьки оберегають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Трапляються випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Мене бере досада щодо моєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягла в житті.
13. Мені здається, що діти сміються з моєї дитини.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трохи незріла.
16. Моя дитина навмисно поводить себе погано, аби досадити мені.
17. Моя дитина вбирає в себе все погане, як “губка”.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, скільки б зусиль не докладав.
19. Дитину треба тримати в жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас.
21. Я співчуваю своїй дитині.
22. До моєї дитини “липне” все погане.
23. Моя дитина не досягне успіху у житті.
24. Коли в компанії приятелів ведуть мову про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна й здібна, як би мені хотілося.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою і за судженнями.
27. Я із задоволенням спілкуюся з дитиною увесь вільний час.

28. Я часто жалкую про те, що моя дитина росте й дорослішає і з ніжністю згадую, як вона була маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію, щоб моя дитина досягла всього того у житті, що мені не вдалося.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від неї.
32. Я намагаюся виконувати усі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення, треба враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.
36. Діти рано починають розуміти, що батьки можуть припуститися помилки.
37. Я завжди беру до уваги інтереси дитини.
38. У мене до дитини товариські почуття.
39. Основною причиною капризів моєї дитини є егоїзм, впертість і лінощі.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне й безтурботне дитинство, решта додається.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з терпіння кого завгодно.
45. Я розумію свою дитину, коли їй прикро.
46. Моя дитина дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне вимотування нервів.
48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти вдячні потім.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж достоїнств.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не в змозі що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я уважно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Нерідко я в захопленні від своєї дитини.
59. Дитина не повинна мати таємниці від батьків.
60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.

61. Дуже бажано, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Бланк для відповідей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44
45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55
56	57	58	59	60	61					

Обробка результатів тесту

Дана методика “вимірює” ставлення батьків до дитини за п’ятьма критеріями (шкалами). Кожна шкала вимірюється за відповідними запитаннями, що наведені нижче.

Ключ до тесту

1. “Прийняття – нехтування” (3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60).
2. “Соціальна бажаність” (6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36).
3. “Симбіоз” (1, 5, 7, 28, 32, 41, 58).
4. “Авторитарна гіперсоціалізація” (2, 19, 30, 48, 50, 57, 59).
5. “Інфантилізація” (9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61).

Порядок підрахунку тестових балів

За кожною шкалою (тобто за запитаннями, які до неї належать) підрахуйте кількість відповідей “Так”.

Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як: 1 – нехтування; 2 – соціальна бажаність; 3 – симбіоз; 4 – гіперсоціалізація; 5 – інфантилізація.

Шкала 1 – “Прийняття – нехтування” – відображає емоційне ставлення до дитини. Результат від 0 до 8 балів свідчить про те, що батькам дитина подобається такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани.

Результат від 9 до 11 балів вважається середнім, тобто деякою мірою прийнятним, хоча в батьків є певні резерви для поліпшення результату до рівня високого.

Результат від 12 до 25 балів свідчить про такі тенденції в батьківському ставленні: батьки сприймають свою дитину непристосованою, невдячною. Батькам здається, що дитина не досягне успіху в житті через слабкі здібності, невеликий розум, погані нахили. Як правило, батьки відчувають до дитини

злість, досаду, роздратованість, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.

Шкала 2 – “Соціальна бажаність” – дає соціально бажаний образ батьківського ставлення.

Результат 9 балів свідчить про те, що батьки зацікавлені в справах і планах дитини, намагаються в усьому допомагати дитині, співчують їй. Батьки високо оцінюють інтелектуальні й творчі здібності дитини, пишаються нею. Вона заохочує ініціативу і самостійність дитини, намагається бути з нею на рівних, стати на її точку зору в спірних питаннях.

Результат 7-8 балів вважається середнім, тобто зазначене вище тільки частково виявляється у батьківському ставленні; результат від 0 до 6 балів – низький.

Шкала 3 – “Симбіоз” – відбиває міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При результаті від 4 до 7 балів можна вважати, що батьки прагнуть до симбіотичних стосунків. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, намагаються задовольнити всі потреби дитини, відмежувати її від труднощів і неприємностей життя. Батьки постійно відчують тривогу за дитину, вона здається їм маленькою і беззахисною. Тривога батьків підвищується, якщо дитина за певних обставин починає ставати більш автономною, оскільки за власним бажанням батьки не дадуть дитині самостійності ніколи.

Результат від 2 до 3 балів – середній; результат 0-1 бал – низький, тобто у батьків і дитини не склалися близькі (симбіотичні стосунки).

Шкала 4 – “Авторитарна гіперсоціалізація” – відображає форму і напрями контролю за поведінкою дитини.

Результат 5-6 балів вказує на те, що в батьківському ставленні чітко простежується авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережної слухняності та дисципліни, нав'язують свою волю. За прояви свавілля дитину суворо карають. Батьки уважно стежать за соціальними досягненнями дитини й вимагають соціального успіху. При цьому батьки добре знають дитину, її індивідуальні особливості, звички, думки, почуття.

Від 2 до 4 балів – середній результат, вказане вище виявляється частково; 0-1 бал – низький результат, зазначене вище не притаманне батьківсько-дитячим стосункам.

Шкала 5 – “Інфантилізація”, або “Маленька невдаха” – відбиває особливості сприймання і розуміння дитини батьками.

Результат від 3 до 8 балів вказує на те, що батьки бачать дитину молодшою порівняно з її реальним віком. Інтереси, захоплення, думки й почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Дитина видається їм непристосованою, не здатною до досягнення успіхів, відкритою для поганих впливів. 1-2 бали – середній результат; 0 балів – низький результат.

Анкета для батьків

Шановні батьки! Ваші відповіді допоможуть краще організувати заняття, дати потрібні педагогічні рекомендації щодо виховання дітей у сім'ї. Розраховуємо на Вашу відвертість.

1. Які питання сімейного виховання Вас найбільше цікавлять? _____

2. На які теми Ви хотіли б прослухати лекції? _____

3. З яких питань Ви хотіли б отримати консультації? _____

4. Які методи впливу Ви використовуєте у вихованні своїх дітей? _____

5. Які книги з виховання дітей у сім'ї Ви читали і чи допомогли вони Вам? _____

6. Які труднощі трапляються під час виховання дітей? _____

7. Що непокоїть Вас у поведінці Ваших дітей? _____

Додаток Л

Анкета для батьків

1. Хто з дитиною найбільше грається, займається з нею? Чому? _____

2. З ким дитина любить залишатися вдома? Чому? _____

3. Чим Ваша дитина любить, займатися у вихідні дні? Чому? _____

4. Як, на Вашу думку, хотіла б дитина проводити вихідні дні? Чому? А Ви самі? _____

5. Як Ви реагуєте, коли Ваша дитина просить погратися з нею, почитати книжку? _____

6. Що найбільше дратує Вас у Вашій дитині? Чому? _____

7. Які прояви, вчинки Вашої дитини Ви схвалюєте, особливо радують Вас? Чому? _____

Додаток Д

Тест для батьків

“Чи досить добре Ви уявляєте собі результати вашого виховання?”

На це запитання Вам допоможе відповісти запропонований нижче тест. Відповідайте тільки “так” або “ні”.

1. Ви досить часто кепкуєте з вад Вашої дитини?
2. Вас непокоїть, що дитина надто багато часу витрачає на свою зовнішність?
3. На Ваш погляд, відстоювання дитиною своєї позиції ні до чого доброго не призведе?
4. Ви надто сильно переймаєтеся неприємностями та невдачами своєї дитини?
5. За дитиною має бути постійний контроль з боку дорослих?
6. Найкращі поради у вихованні дитини – Ваші інтуїція та досвід?
7. Діти і секс – ці поняття, на Ваш погляд, несумісні?
8. Ви часто суворо критикуєте себе за помилки дітей?
9. Чи вважаєте Ви, що більшість людей із Вашого оточення негативно ставляться до Вашої сім'ї?
10. Чи часто Ваша дитина викликає у Вас почуття жалю?
11. Ваша дитина приносить більше клопоту, ніж радощів?
12. Чи вважаєте Ви, що особливої уваги й турботи Ваша дитина потребує лише тоді, коли хворіє?
13. Чи переконані Ви, що дитина насамперед має: слухатися старших?

Підсумки.

За кожну відповідь “так” ви отримуєте 10 балів.

110 і більше. Вам слід серйозно замислитися над своїми поглядами на виховання дітей. Справа не стільки в дітях, скільки у вашому характері.

Дотримуючись такого стилю виховання, ви матимете значні труднощі, а через деякий час ризикуєте втратити ті зв'язки, які дуже цінуєте. Найкращий вихід із цієї ситуації – звернутися до консультанта зі стосунків або переглянути спеціальну педагогічну літературу. Але найголовніше – прислухатися до бажань і думок самої дитини. Тоді її майбутнє стане для Вас приємною винагородою.

70-100. Не виправдовуйте себе браком часу на заняття з дитиною, це не найкращий спосіб. Напевне, проаналізувавши свої проблеми, Ви уникнете труднощів у стосунках. Не забувайте, що впевненість у власних силах і самостійність – так само важливі для майбутнього Вашої дитини, як і повага до старших. І найперший крок – визнати, що дитина має право на власну думку.

30-60. Ви робите все, аби зрозуміти свою дитину, і вважаєте, що найкраще, якщо дитина сама навчиться вирішувати свої проблеми. Ви не вимагаєте сліпого підкорення від актини, але треба приділяти увагу дитячому розвиткові самостійного мислення.

Було б добре не лише розуміти позицію іншого, а й приймати її, навіть якщо це позиція дитини.

0-20. У Вас прекрасні стосунки з Вашою дитиною. Ви розумієте її проблеми й робите все, аби й вона розуміла Вас так само добре. Вам вдається головне – допомагати дитині ставати самостійною людиною, яка здатна на власний вибір. Ви вірите, що в майбутньому Ваша дитина буде доброю й справедливою людиною. Ви – здібний вихователь.

Додаток Е

Анкета "Батьківські збори: погляди тат і мам"

1. Чи відчуваєте Ви потребу в опануванні педагогічними знаннями? _____

2. Чи задоволені Ви організацією та змістом батьківських зборів? _____

3. Чи приносять вони Вам користь? _____

4. Які нові знання Ви отримали на батьківських зборах? _____

5. Якими практичними навичками оволоділи в результаті відвідування батьківських зборів? _____

6. Яку педагогічну літературу Ви знаєте?

7. Яку позицію щодо сина (доньки) Ви займаєте як вихователь?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К. А. Типология активности личности // Психологический журнал. – Т.6. – 1985. - №5.
2. Алтунина И. Р. Мотивы социального поведения детей (общая характеристика и тенденция развития) // Мир психологии. – 2004. - №2.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для высш. учеб. заведений. – М.: Аспект Пресс, – 1998. – 376 с.
4. Андрущенко Е. Социальная психология. Учебное пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В. И. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 264 с.
5. Аронсон Э., Уильсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. СПб.: Прайм Еврознак, 2002. – 560 с.
6. Архиреева Т. В. Становление критического отношения к себе у детей младшего школьного возраста // Вопросы психологии. №3. – 2005.
7. Барви творчості / Наук. – метод. Збірник. За ред. І. Г. Єрмакова. К.: 1995. 255 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
9. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
10. Бех І. Д. Інваріанти виховання особистості / Перспективні освітні технології: Наук. – метод. посібник. / За ред. Г. С. Сазоненко – К.: Гопак, 2000. – 560 с.
11. Бодалев А. А. О потребности и способности личности к саморазвитию // Социально-психологические проблемы личности и коллектива – Краснодар. – 1987.
12. Божович Л. И., Благоняжежина Л. В. Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М.: Просвещение, 1972. – 409 с.
13. Божович Л. И. Избранные психологические труды. М.: – 1995 – 546 с.
14. Божович Л. И. Личность и её регулирование в детском возрасте. М.: Наука, 1968. – 422 с.
15. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. /Психология личности. Т.2. Хрестоматия. – Самара. Изд. Дом «БАХРАХ», 1999. – 544 с.
16. Венгер А. Л., Цукерман Т. А. Схема индивидуального обследования детей младшего школьного возраста. Томск: Пеленг, 1993.
17. Вікова психологія. /За ред. академіка Г. С. Костюка – К.: 1976. ст. 169 – 168с.
18. Виллонас В. И., Психологические механизмы мотивации человека. – М.,

Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 283 с.

19. Выготский Л. С. Учение об эмоциях. // Собр. соч. Т.4. – М., 1984.
20. Виготский Л. С. Игра и её роль в психологическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966. - №6.
21. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л., 1985. – 210 с.
22. Заброцький М. М. Вікова психологія: Навч. посібник – К.: МАУП, 1998. – 92 с.
23. Закаблук А. Г. Возрастные особенности прогнозирования школьниками своих эмоциональных состояний: Автореф. дис. ... канд. наук. – Л.: 1986. – 19 с.
24. Запорожец А. В. Неверович Я. З. О генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребенка // Вопросы психологии. 1974. – №6.
25. Ильин Е. А. Некоторые вопросы психологии общения // Вопросы психологии. – 1986. №2.
26. Ильин Г. Л. Некоторые вопросы психологии общения // Вопросы психологии. – 1986. – №5.
27. Калина Н. Ф. Диагностика социального интеллекта личности. // Журнал практического психолога, №5, 1999.
28. Кисловская В. Р. Зависимость между социометрическим статусом и симптомом тревожности ожидания в социальном общении /в возрастном плане/: Автореферат дисерт. канд. психол. наук. М. – 1971.
29. Кон И. С. Социология личности. М., 1967. с. 78.
30. О. Кочерга. Психофізіологічні особливості діяльності першокласників / Початкова школа №3 – 2005 – 61 ст.
31. Кротенко 80 – дис. Орищенко О. А. з психол. – Одесса. - 2004.
32. Кудикіна Н. В. Внесок вітчизняних психологів у формування педагогічної теорії ігрової діяльності дітей // Практична психологія та соціальна робота. - №1. – 2005.
33. Кулагина И. Ю. Колюцкий В. Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. – М.: 2003. – 465 с.
34. Кульчицкая Е. И. Эмоциональное и интеллектуальное поведение. / Практична психологія та соціальна робота, №1, 2003.
35. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. Ростов на Дону. 1999. – 186 с.
36. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. – М.: Педагогика. 1983. – Т.1. – 392 с.
37. Мартинюк І. А. Психолого-педагогічні основи виховання морально-духовної особистості у молодшому шкільному віці / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – Збірник

- наукових праць. – Київ, 2002. Кн. I. – 305 с.
38. Мерлин В. С. Проблемы экспериментальной психологии личности. – «Уч. зап. Пермского пед. ин-та», Т. 77. Пермь, 1970.
 39. Митева Л. Б. Взаимоотношение между взрослыми и детьми. М.: 1983. – 240с.
 40. Михайлова (Алешина) Е. С. Методика исследования социального интеллекта. Адаптация теста Дж. Гилфорда и М. Салливена / Санкт – Петербург, 1996. – 51 с.
 41. Мудрик В. А. Общение в процессе воспитания. М., 2001. – 319 с.
 42. Мудрик А. В. Социальная педагогика: Учебн. для студ. пед. вузов / Под ред. В. В. Сластенина – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Изд. центр «Академия», 2000. – 200с.
 43. Мухина В. С. Детская психология. – СПб.; Просвещение / 1992. – 272с.
 44. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 448с.
 45. Орієнтований зміст виховання в національній школі: Методичні рекомендації / Кол. авт. за заг. ред. Є. І. Коваленко. – К.: ІЗМН, 1996. – 136 с.
 46. Пам'ятки братських шкіл на Україні. – К.: Наукова думка, 1988.
 47. Пеньківська Н. Роль самооцінки у формуванні особистості дитини. // Початкова школа. №10. – 2002.
 48. Поліщук С. А. /Практична психологія та соціальна робота. - №4. – 2002.
 49. Практическая психология образования: Учебн. для студентов высших и специальных учебных заведений / Под ред. И.В. Дубровиной. 2 издание. – М.: ТУ «Сфера», 1998. – 528 с.
 50. Прихожан А. М. Психологические проблемы нравственного воспитания школьников. – М., 1980.
 51. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; За ред. Ю. Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2002. – 558с.
 52. Психология человека от рождения до смерти. / Под ред. А. А. Реана. – М., 2002.
 53. Райгородский Д. Я. Психология личности. Т.1. Хрестоматия. Изд. Второе, дополненное. – Самара: Изд. Дом „БАХРАХ”, 1999. – 448 с.
 54. Раттер М. Помощь трудным детям. – М., 1987. – с.56.
 55. Роєнко Л. М. Стимулювання трудової активності молодших школярів в умовах організації предметно – перетворювальної діяльності. Автореф. канд. пед. наук. К.: - 2002.
 56. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – М.: Учпедгиз, 1946. – 704с.
 57. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. – М., 1976. – с.191

58. Семиченко В. А. Психологія емоцій. – К.: „Магістр – S”, 1998. – 128 с.
59. Семиченко В. А. Психологія спілкування. – К.: „Магістр – S”, 1998. – 152 с.
60. Славина Л. С. Дети с аффективным поведением. – М., 1966.
61. Скрипченко. – Вікова та педагогічна психологія. Навч. Посіб. 163с.
62. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1. К., „Радянська школа”, 1976 – 654 с.
63. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. Т.2. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 610.
64. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.5. Статті, К., „Рад. школа”, 1977. – 639 с.
65. Терещук Р. К. Взаимоотношения между ровесниками // Советский педагог 1985. - №6.
66. Ушинський К. Д. Человек как предмет воспитания (опыт педагогической антропологии) // Собр. Соч.: В. 11 т. М., 1950. Т.2. 483с.
67. Фридман Л. М., Кулагина И. Ю. Психологический справочник учителя. – Второе издание, дополненное и переработанное. – М.: Изд-во «Совершенство», 1998. – 432 с.
68. Чебыкин А. Я., Мельничук И. В. Генезис эмоциональных особенностей у детей разного возраста и пола. – Одесса: ЮНУ АПН Украины, 2004 – 147 с.
69. Шарапова О. В. Педагогічні умови комплексної корекції девіантної поведінки молодших школярів. Дисертація на здоб. наук. ступеня канд. наук. К.: 2003. 360с.
70. Allport q. W. Personality: Apsychological Interpretation. – 1937. p. 313 – 516). Wechsler D. Ihe measurement and appraisae of adult inelligence (4th edit) Baltimore: Williams and Wilkins, 1958.
71. Jhorndike E. L. Antelligence and its uses. // Harper’s Magazine. – 1920, №140, p. 227-235).
72. Murrey A. A. Explorations in Personality. N.V., 1938.